

SOCIJALNA ANALIZA ZA SKADARSKO JEZERO

FINALNI IZVJEŠTAJ

Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, CEED
Jun, 2007.

SADRŽAJ

Pregled glavnih zaključaka.....	6
Zaključci i preporuke.....	8
1. METODOLOGIJA I IZVORI PODATAKA	11
1.1 Sakupljanje podataka.....	11
1.2 Statistički podaci	11
1.3 Zvanični podaci	12
1.4 Podaci skupljeni na nivou lokalnih zajednica	12
2. OPŠTE INFORMACIJE O POSMATRANOM REGIONU	13
2.1 Opšti podaci o Skadarskom jezeru	13
2.2. Granice i geografski položaj Skadarskog jezera	14
3. OPŠTI PREGLED SOCIJALNOG ASPEKTA	15
3.1. Populacija	15
3.2 Socio ekonomske cjeline na području Skadarskog jezera	16
3.3 Etnička struktura stanovništva	19
3.4 Stanovništvo po polu	20
3.5 Broj domaćinstava	20
3.6 Migracije	22
3.7 Prirodni priraštaj	23
3.8 Zdravstvo	23
3.9 Pismenost i obrazovanje	24
3.10 Zaključci demografske analize	26
4. OPŠTI PREGLED EKONOMSKOG ASPEKTA	27
4.1 Zaposlenost i nezaposlenost	27
4.2 Socijalna i penzijska primanja	28
4.3 Djelatnost populacije u oblasti Skadarskog jezera	29
4.4 Poljoprivreda	30
4.5 Ribarstvo	32
4.6 Turizam	32
4.6.1 Trenutna situacija u oblasti turizma	33
4.6.2 Potencijali za razvoj turizma	33
4.7 Kulturno–istorijska baština Skadarskog jezera	35
5. INFRASTRUKTURA I KOMUNIKACIJE	37
5.1. Vodosnadbijevanje	37
5.2 Pristup glavnim saobraćajnicama – drumski i željeznički saobraćaj	38
5.3. Jezerski saobraćaj	38
5.4. PTT Saobraćaj i telekomunikacije	39
5.5. Snabdijevanja električnom energijom	39
5.6. Kanaliziranje otpadnih voda	39
5.6.1 Kanalizacija Podgorice	40
5.6.2 Kanalizacija Danilovgrada	40
5.6.3 Kanalizacija Nikšića	40
5.6.4 Kanalizacija Cetinja	40
5.7 Zagađenje	40
5.8. Sakupljanje i odlaganje čvrstog otpada	41
6. GLAVNI STEJKHOLDERI I INTERESNE CILJNE GRUPE	42

6.1 Motivacija i uopšteni principi.....	42
6.2 Analiza stejkholdera i njihovih aktivnosti u regionu.....	42
6.2.1 Stejkholderi na državnom nivou (treba isščitati i pronaći izmjene)	42
6.2.2 Nivo lokalne uprave	45
6.2.3 Nacionalni Park Skadarsko jezero	48
6.2.3.1 Finansiranje NP Skadarsko jezero	48
6.2.4 Grupe stejkholdera pod direktnim uticajem	50
6.2.5 Rezultati sa FG diskusija	60
6.2.6 Grupe stejkholdera pod indirektnim uticajem	69
6.2.6.1 Institucije za zaštitu prirode	70
6.2.6.2 Institucije za monitoring.....	70
6.2.6.3 Naučne istraživačke institucije	71
6.2.6.5 Nevladine organizacije i mediji.....	78
6.2.6.6. Asocijacije i drugi korisnici resursa na jezeru	80
6.2.6.7 Biznis sektor	81
7 ZAKONSKI I INSTITUCIONALNI OKVIR.....	83
7.1 Kratka analiza najvažnijih zakona.....	84
7.2 Institucionalni okvir	85
8 DEFINICIJA SOCIJALNOG RIZIKA, PUT ZA PREVAZILAŽENJE.....	87
8. 1 Glavni problemi i konflikti u posmatranoj oblasti:	88
9. PREPORUKE I ZAKLJUČCI.....	89
9.1 Specifične preporuke na osnovu sakupljenih informacija na području NP SJ	89
9.2 Indikatori	91
ANNEX 1 : KARTA POSMATRANIH NASELJA U REGIONU SKADARSKOG JEZERA	93
ANNEX 2. BIBLIOGRAFIJA	94
ANNEX 3. TABELARNI PRIKAZI DEMOGRAFSKIH PODATAKA.....	95

PREDGOVOR I ZAHVALNOST

Socijalna analiza za Skadarsko jezero nastala je kao rezultat potrebe Svjetske Banke i projektne kancelarije Ministarstva turizma i zaštite životne sredine za dokumentom koji bi prethodio Strateškom akcionom planu za projekat Integralno upravljanje ekosistemom Skadarskog jezera. Socijalnu analizu pripremio je tim Centra za preduzetništvo i ekonomski razvoj (CEED) iz Podgorice.

Dokument je rađen u periodu mart – jun 2006. godine, a revidiran u novembru iste godine. Javna prezentacija Dokumenta za stejkholdere čiji su stavovi i komentari uzeti u obzir, održana je 10.05.2007. godine na Vranjini. Prijedlozi i sugestije koji su dostavljeni nakon javne rasprave uključeni su u finalnu verziju Dokumenta.

Za potrebe izrade Dokumenta, korišćena je SA (Social Assessment) metodologija koju je za realizaciju sličnih projekata razvila Svjetska banka. Pored prikupljanja već postojećih podataka koji se odnose na priobalje Skadarskog jezera, metodologija je podrazumijevala direktne intervjue sa ekspertima, fokus grupe sa specifičnim temama za diskusiju i kvantitativno istraživanje među žiteljima područja. Na prikupljanju svih vrsta podataka radio je tim CEED-a u sastavu: Slavica Gajić, Dragana Jovanović, Slavica Nikolić, Andrijana Drobnjak, Aleksandar Vujović, Dejan Đurasović i Budimka Mićković. Projekte aktivnosti koordinirala je Jelena Peruničić.

Za prikupljanje podataka među domaćinstvima, bili su zaduženi anketari koje CEED redovno angažuje kao saradnike na sličnim projektima.

Koristimo ovu priliku da se zahvalimo gospodinu Viktoru Subotiću, kordinatoru projekta «Integralno upravljanje ekosistemom Skadarskog jezera» u Ministarstvu turizma i zaštiti životne sredine na podršci u svim etapama realizacije projekta.

Posebnu zahvalnost dugujemo Nacionalnom parku Skadarsko jezero i njegovom direktoru, gospodinu Zoranu Mrdaku na ustupanju na korišćenje prostorija NP-a i svih vrsta podataka koji se odnose na Jezero. Zahvaljujemo se i svim kontaktiranim stejkholderima na dobroj saradnji, pruženim informacijama i vremenu koje su izdvojili u toku pripreme ove studije.

Sigurno je da Skadarsko jezero kao nacionalni park, ali i specifični ekosistem na Balkanu, ima i značajan ekonomski potencijal koji mora biti iskorišten na održivoj osnovi. Vjerujemo da ovaj Dokument na jedinstven način objedinjuje postojeće podatke i daje nove informacije o socijalnoj strukturi područja Skadarskog jezera. Informacije i analize prezentovane u Dokumentu zasigurno treba imati u vidu u pripremi i realizaciji svih budućih projekata. Takođe, u narednom periodu, biće interesantno posmatrati efekte na socijalnu strukturu projekata koji se budu realizovali.

S poštovanjem,

mr Dragana Radević
Direktor

SKRAĆENICE

CANU – Crnogorska akademija nauka i umjetnosti
CEED – Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj
CETI – Centar za ekotoksikološka ispitivanja
EU – Evropska unija
GEF - Globalni fond za životnu sredinu
ISSP – Institut za Starteške studije i projekcije
IUCN – Medjunarodna organizacija za zaštitu prirode i prirodne resurse
JPNP – Javno preduzeće Nacionalni parkovi
LSIEMP – Projekat Integralnog upravljanja ekosistemom Skadarskog jezera
MPŠV – Ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprirodu
MTŽŽS – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine
MONSTAT - Republički zavod za statistiku
NVO – Nevladina organizacija
NP – Nacionalni park
NSAP – Nacionalni Strateški Akcioni Plan
REC – Regionalni centar za zaštitu životne sredine za centralnu i istočnu Evropu
RZZP – Republički Zavod za zaštitu prirode
SA – Socijalna Analiza
ToR - projektni zadatak
UNDP – Program za razvoj Ujedinjenih Nacija
WB – Svjetska banka

1. POZADINA PROJEKTA

Glavni cilj projekta «Integralno upravljanje ekosistemom Skadarskog jezera» (LSIEMP -Lake Skadar/Shkodra Integrated Ecosystem Management Project) trebao bi da bude pomoć Vladi Crne Gore i Albanije kroz koju bi se obezbijedila zaštita i održivo korištenje prirodnih resursa, povećanje turističkih potencijala na jezeru i podrška efektivnijem upravljanju jezerom u prekograničnom kontekstu. Opšti ciljevi zaštite životne sredine kroz projekat su redukcija zagađenja i zaštita jezera i njegovog biodiverziteta kao prirodnog staništa od međunarodnog značaja za različite vrste biljaka i životinja, posebno za ptice močvarice.

Osnovni cilj ove socijalne procjene (SA) je pribaviti vjerodostojne podatke o stejkholderima vezanim za projekat i društvenom i institucionalnom okviru u kom će projektne aktivnosti biti pripremane i realizovane. Sakupljene su informacije o mogućnostima i prevazilaženju uticaja ciljnih grupa i uopšte cijele populacije na projektne aktivnosti u cilju identifikovanja puteva za prevazilaženja prepreka koje bi mogle da imaju ograničavajući uticaj na projekat. SA će razviti strategiju za angažovanje kritičnih stejkholdera u projektnim aktivnostima, koje obuhvataju učešće u programima monitoringa i evaluacije.

U cilju ispunjavanja gore navedenih ciljeva i obezbjeđivanja adekvatnih rezultata, CEED je razvio posebnu metodologiju u spovodjenju socijalne analize. Oblast unutar nacionalnog parka kao i nabrojanih 24 sela u blizini granica Nacionalnog parka su uključena u analizu. Oblast oko Nacionalnog parka je podijeljena na 6 pod-oblasti.

Pregled glavnih zaključaka

Opšte karakteristike posmatrane oblasti:

Za bolje sagledavanje kako demografskih obilježja, tako i svih drugih, značajno je naselja Skadarskog jezera posmatrati po već postojećim socio–ekonomskim cjelinama. Na području Skadarskog jezera postoje sledeće socio–ekonomske i etno–plemenske cjeline, gdje cjelina / entitet obuhvata širu socio–ekonomsku površinu sastavljenu od više naselja:

- Krajina i Crmnica u barskoj opštini
- Riječka nahija u cetinjskoj opštini i
- Lješanska nahija, Zeta i Malesija u podgoričkoj opštini, na sjevernoj strani Skadarskog jezera.

Naselja u svakoj od ovih cjelina se razlikuju po svojoj veličini, starosnoj strukturi, dominantnoj djelatnosti, načinu organizacije života, kao i po nacionalnoj i etničkoj pripadnosti.

Trenutna socio ekonomska slika je predstavljena na sledeći način:

- Demografska analiza pokazuje negativne trendove u svim naseljima na Skadarskom jezeru, osim naselja Zetske ravnice. Ovakvi trendovi nijesu negativni za lokalni biodiverzitet i ekosistem Skadarskog jezera, ali mogu biti negativni u slučaju nekontrolisanog korištenja resursa od strane stanovništva Zetske ravnice.
- Proces migracije je izražen i ljudi napuštaju sela u području Skadarskog jezera. Sa druge strane, stanovništvo koje ostaje u selima je staro stanovništvo.
- **Zaposlenost i nezaposlenost:** U naseljima Skadarskog jezera nezaposlenost je u odnosu na 1991. godinu veća za oko 40%. Ukupno na tržištu, broj aktivnog stanovništva se povećao za 9% u odnosu na 1991. godinu (u periodu između dva popisa). Ovo je slučaj samo u zetskoj ravnici.
- **Aktivnost stanovništva:** primarne aktivnosti stanovništva su turizam i poljoprivreda u kombinaciji sa ribarstvom i turizam. Glavna djelatnost za stanovništvo koje živi na obalama i graničnom dijelu jezera je ribarstvo i u manjem obimu turizam. Poljoprivreda je primarna djelatnost za stanovništvo u zetskoj ravnici.

- 34% ispitanih domaćinstava imaju penzijska primanja (npr. ovo se odnosi na 64% populacije u Rijeci Crnojevića).

Poljoprivreda:

- Poljoprivreda je glavni izvor prihoda za domaćinstva u Malesiji (više od 61% mjesečnih prihoda dolazi od poljoprivrednih aktivnosti), Zeta (19%) i Krajina (17%). Ostali se bave proizvodnjom poljoprivrednih proizvoda, ali samo za sopstvene potrebe.
- Profesionalni proizvođači poljoprivrednih proizvoda upotrebljavaju pesticide i planiraju da ih koriste u budućnosti.

Ribarstvo:

- Ribarstvo je rasprostranjeno na Vranjini, u Zetskoj ravnici i Krajini (na Vranjini visok procenat ispitanih domaćinstava ostvaruje mjesečne prihode kroz ovu djelatnost).
- Kako je istraživanje pokazalo, visina prihoda od ove aktivnosti je opala u posljednjih tri godine.

Turizam:

- Najpopularniji vid turizma je izletnički turizam i iznajmljivanje privatnog smještaja: u 2004. godini, prema evidenciji NP oko 7.000 turista posjetilo je Skadarsko jezero, dok je u 2005. godini zabilježeno posjeta oko 15.500 turista. U 2005. godini pet preduzetnika i dvanaest brodova je bilo aktivno na području Nacionalnog parka.
- Veliki broj domaćinstava Krajine i Crmnice ima prihode od turizma, kao što su preduzetnici uključeni u iznajmljivanje soba.
- Indirektni prihodi od turizma se ostvaruju kroz prodaju ribe, maslinovog ulja i voća turistima koji su u posjeti Krajini i Vranjini.
- Generalno, prema istraživanju o sekundarnim aktivnostima, za većinu domaćinstava u ovom regionu, 20 % domaćinstava ima godišnje prihode od turizma.
- Kratka turistička sezona, loša organizacija i nedostatak smještajnih kapaciteta su razlozi zbog kojih domaćinstvima turizam nije glavni izvor prihoda.

Generalni zaključci Istraživanja medju domaćinstvima (HHS) i diskusija na Fokus grupama (FG):

- Svaka identifikovana cjelina mora se posmatrati kao specifična grupa naselja sa jedinstvenim načinom života u ovoj oblasti. U skladu sa tim karakteristikama, potrebno je kreirati posebne politike razvoja ovih oblasti.
- Ključni preduslovi za razvoj turizma u ovoj oblasti su infrastruktura i edukacija lokalnog stanovništva.
- Preduslov za povratak stanovništva u region Skadarskog jezera je vodovodna infrastruktura i tretman čvrstog otpada.
- Potrebno je jasno definisanje strategija razvoja i kontrola korištenja resursa jezera (poljoprivreda i ribarstvo) od strane resornih institucija.
- Saradnja medju lokalnim stanovništvom i upravom Parka se mora razvijati, kao i saradnja medju lokalnim vlastima i upravom Parka.
- Stanovništvo koje živi u oblasti nacionalnog parka razumije važnost ovog ekosistema i vjeruje da njihov način života ne ugrožava prirodne resurse jezera.

Problemi / barijere u povratku stanovništva u region Skadarskog jezera:

- Izgradnja vodovodne mreže u naseljima koja nemaju mrežu i obnova mreže u naseljima gdje postoji adekvatna infrastruktura kao što je Rijeka Crnojevića, kako bi ova naselja bila pristupačna za smještaj turista.

- Izgradnja sistema otpadnih voda u naseljima gdje je to moguće i osposobljavanje septičkih jama, kao i popravka i osposobljavanje postojećih kolektora za otpadne vode.
- Osposobljavanje komunalne infrastrukture i organizovanje adekvatnog sistema odlaganja čvrstog otpada.

Zaključci i Preporuke

Preporuke za dizajniranje projekta i njegovu implementaciju

1. Uspostavljanje jedinice/kancelarije/tima koji će implementirati i nadgledati projekat i ustanoviti strogu kontrolu raspodjele projektnog fonda i evaluaciju sprovođenja procesa/projekta tokom projektne implementacije.
2. Uključivanje svih zainteresovanih struktura kroz javne kampanje i širenje informacija među svim zainteresovanim stejkholderima kako bi oni bili u potpunosti uključeni u proces sprovođenja projekta. Ovo bi omogućilo stanovnicima malih naselja na jezeru da budu uključeni u procese koji se tiču njihovih interesa.
3. Transparentan proces distribucije projektnog fonda kroz organizovanje javnog tendera i unaprijed jasno definisanih tenderskih pravila.

Čim stanovništvo ovog regiona osjeti direktne benefite od poboljšanja infrastrukture kroz povećanje mjesečnih prihoda i poboljšanje kvaliteta životnog standarda, oni će biti spremni da učestvuju u projektu.

Razvoj upravljanja jezerom treba da se odnosi na održivi turizam koji treba da uključi i lokalno stanovništvo. Kroz učešće u projektu, oni će biti ohrabreni da ostanu u regionu. Preduslovi za ovakvo uključivanje stanovništva su sledeći:

- Edukacija stanovništva o značaju ekosistema kadarskog jezera i tipovima turizma i usluga koje se mogu razvijati u regionu.
- Edukacija stanovništva o započinjanju biznisa i kreativno korištenje potencijalnih resursa u ovom regionu.
- Stvaranje uslova za kreiranje pilot projekta koji bi predstavio funkcionisanje ekoturizma i seoskog turizma.

Rizici implementacije projekta:

Migracije se u oblasti Skadarskog jezera dešavaju u dva pravca: imamo stanovništvo koje napušta oblast i sela ostaju prazna, i sa druge strane imamo povećanje populacije u Zetskoj ravnici i povećanje korištenja plodnog zemljišta, povećanje korištenja pesticida. Povećanje populacije pratilo je povećanje broja ribolovaca i ilegalnog ribolova, ilegalne gradnje, velikih količina čvrstog otpada i otpadnih voda, itd.

Kroz razvoj lokalnih zajednica mogući su sledeći oblici pritiska na resurse jezera:

- neravnomjerno povećavanja broja stanovnika (u zetskoj ravnici), povećanje broja stanovnika povratkom penzionera na imanja, dolazak izbjeglica iz Albanije
- siromaštvo populacije, odnosno slab soci-ekonomski status ovog stanovništva i nekontrolisano korištenje resursa jezera

Rizici koji se tiču institucionalnog okvira su:

- nedovoljna transparentnost rada NPSJ kao osnovne upravljačke jedinice za zaštićena područja
- nedovoljna sektorska kordinacija
- nepostojanje strateške i prostorno planske dokumentacije

Kvalitet životne sredine može biti ugrožen zbog :

- zagađjenja vode jezera otpadnim vodama KAPa; drugih industrijskih objekata; fekalnim, komunalnim vodama
- zagađjenja voda jezera čvrstim otpadom
- implementacije značajnih razvojnih i infrastrukturnih projekata (regulacija nivoa voda, turistički kompleksi, saobraćajna infrastruktura, eksploatacija mineralnih sirovina, itd.)
- Vladine koncesije na eksploataciju šljunka i pijeska kao i planovi za eksploataciju treseta

Poljoprivreda:

- pomjeranje poljoprivredne proizvodnje ka parcelama na jezeru zbog kvalitetnijeg zemljišta koje nije tretirano pesticidima i koje daje bolje prinose
- preorijentacija sa poljoprivredne proizvodnje na unosnije vinogradarstvo i voćarstvo, a samim tim i povećavanje prisutnosti pesticida u zemljištu i vodama
- planovi isušivanja dijela koji jezero plavi u cilju dobijanja obradivih površina
- prekomjerna upotreba pesticida

Ribarstvo:

- pritisak na riblji fond usled mogućnosti lake zarade i prekomjerno izlovljavanja ribljeg fonda
- korištenje nedozvoljenih sredstava za ribolov
- vještačko poribljavanje
- uvođenje alohtonih vrsta (pritisak «kineskog» krapa na autohtonog šarana)
- ekspanzija netipičnih vrsta u ekosistemu

Turizam:

- Stihijski razvoj turističke ponude, praćen nelegalnom gradnjom
- Nizak nivo saradnje među turističkim poslenicima
- Razvoj ne-održive turističke ponude.

Kao preduslov održivog razvoja lokalnih zajednica projektnog područja, uz očuvanje kvaliteta životne sredine jezera, projekat treba da bude usmjeren prema:

- Stvaranju uslova za bolje organizovanje i povezivanje stejkholdera u lokalnim zajednicama, u cilju razvoja saradnje i zajedničkog nastupa,
- Omogućavanje uključivanja javnosti u procedure odlučivanja o budućim projektima, planovima i politikama zaštite i razvoja resursa
- Obezbjedjivanje vodovodne infrastrukture na području lokalnih zajednica Zetske ravnice, Vranjine i Rijeke Crnojevića
- Izgradnja ili sanaciju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda većih lokalnih zajednica
- Razvoj sistema prikupljanja, odvoženja i deponovanja čvrstog otpada na projektnom području
- Sanacioni projekti za velike zagađivače (otpadne vode KAP, zagađjenje vazduha, pesticidi iz Plantaža, i sl.)

Dalje, specifične preporuke za pojedine razvojne oblasti jezera-poljoprivredu, ribarstvo, turizam su:

U oblasti poljoprivrede :

- izrada strategije razvoja poljoprivrede u ovom regionu sa posebnim akcentom na preduzimanje značajnih mjera organizovanja poljoprivredne proizvodnje u Zetskoj ravnici
- izrada strategije uzgoja vinove loze u zaleđu (u pravcu valorizacije sela i razvoja seoskog turizma)
- Brendiranje autentičnih proizvoda hrane, pića, med, i sl.
- Omogućavanje stvaranje otkupnog lanca poljoprivrednih proizvoda
- Kontrola korištenja pesticida kroz rad poljoprivrednih apoteka i inspekcije
- Edukacija stanovništva kroz radionice i javne kampanje

U oblasti ribarstva potrebno je:

- Usvajanje novog Zakona o slatkovodnom ribolovu, sa posebnim naglaskom na ribolov u nacionalnim parkovima, ili donošenje podzakonskog akta koji bi tretirao ribarenje na SJ
- Osnivanje asocijacije ribara
- Zoniranje jezera
- Osposobljavanje i jačanje čuvarske službe
- Izrada ribarske osnove na osnovu koje će se planirati obim izlova i broj dozvola koje će NP izdavati na godišnjem nivou
- Permanentni monitoring ribljeg fonda

U oblasti turizma potrebno je:

- izraditi strategiju turističkog razvoja jezera koja će pravilno usmjeriti dosadašnje stihijsko upravljanje ovim potencijalom jezera. Ovo podrazumijeva jasno razvijanje različitih vrsta turizma karakterističnih za jezero, u skladu sa Prostornim planom područja posebne namjene
- izraditi urbanističkih planova za turističke punktove predviđene prostornim planom kao i za mjesta predviđena za turističku valorizaciju
- razvijati princip raznovrsnosti turističke ponude i izbjeći razvoj masovnog turizma i jednolične ponude
- Uključivanje lokalnog stanovništva kroz javne kampanje, edukaciju razvoja porodičnog biznisa (Pilot projekat razvoja turizma koji bi pokazao mještanima kako je moguće i na koje načine baviti se turizmom).
- Stvaranje baze podataka o smještajnim kapacitetima i porodicama koje su spremne da se bave eko i seoskim turizmom
- Otvaranje kreditnih linija kojima bi se pomoglo zainteresovanom stanovništvu razvoj turističkih kapaciteta
- Revitalizacija i promocija kulturnog nasljedja u cilju turističkog razvoja

Razvoj malog i srednjeg biznisa:

Veoma važno je razviti mehanizme za uključivanje privatnog biznisa u procesa investiranja u zaštitu životne sredine i primjene standarda koje propisuju postojeći zakoni. Potrebno je razviti svijest kod malih privatnih biznisa o utvrđivanju principa kao što je odlaganje i prečišćavanje otpadnih voda (kod restorana, kafića, itd), i odlaganje čvrstog otpada uz separaciju materijala za reciklažu (papir, staklo, plastika).

Prekogranična saradnja i institucionalno uređenje:

Potrebno je stvaranje jake mreže i mehanizama saradnje, razmjene informacija na dnevnoj bazi između crnogorske i albanske strane, odnosno, stvaranje dobre i trajne prekogranične saradnje. Razmjenu informacija je potrebno uspostaviti između operativnih institucija - JPNP i insititucije koja će upravljati jezerom sa Albanske strane. Prepreke u ovom procesu su jezičke barijere i nedovoljna stručnost i obučenost ljudi.

Iz navedenog slijedi:

- Potreba razvoja mehanizama harmonizacije propisa i aktivnosti sa obje strane,
- Uspostavljanje institucionalnog i zakonskog okvira kroz jačanja postojećeg kadra, i angažovanje novog i
- implementiranje dobrih iskustava i prakse sa sličnih prekograničnih vodenih ekosistema.

Naprijed navedene preporuke moraju pratiti :

- zoniranje jezera, sa jasnim određivanjem zona za održivo korišćenje resursa i zonama stroge zaštite
- monitoring sistem u cilju kontrole uticaja pojedinih razvojnih oblasti na resurse jezera i kvalitetnog planiranja
- puna zaštita kulturno istorijskog nasljedja i tradicionalnog načina života kao osnove za održivi razvoj u projektnom području.

1. METODOLOGIJA I IZVORI PODATAKA

Tehnike istraživanja – Za sakupljanje podataka korištene su i kvalitativne i kvantitativne metode. Istraživačke tehnike koje su korištene su:

- *Prikupljanje sekundarnih podataka:* Istraživački tim je prikupio postojeću literaturu relevantnu za projekta Integralno upravljanje ekosistemom Skadarskog jezera. Na prvom mjestu ona uključuje dokumenta koja sadrže informacije o socijalnim i ekonomskim karakteristikama zajednica u projektnoj oblasti (npr. podaci iz popisa) kao i o institucionalnom i pravnom okviru.
- *Intervjui sa ključnim stakeholderima na centralnom nivou:* CEED tim je obavio intervju sa 10 ključnih stakeholdera na nivou Ministarstava i 9 intervju sa institucijama na visokom nivou.
- *Intervjui sa ključnim stakeholderima na lokalnom nivou* (značajne NVO i zajednice koje predstavljaju raznolikost Crne Gore) Ukupno je obavljeno oko 20 intervju na nivou lokalnih zajednica.
- *Fokus grupe – diskusije* – Obavljeno je šest grupnih diskusija. Učesnici grupnih diskusija su odabrani sa velikom pažnjom i predstavljali su učesnike/stakeholdere odabrane po sledećim kriterijumima: demografske i socio-ekonomske karakteristike (pol, socio-ekonomska pozadina, nivo obrazovanja, itd) i prema težnjama i interesovanjima svake od stakeholder grupa.
- *Istraživanje domaćinstava (HHS)* – Ukupno je anketirano 210 domaćinstava u 40 naselja koja su naznačena projektnim zadatkom, i koja obuhvataju naselja u NPSJ i neposrednom okruženju. Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku od najmanje 8 domaćinstava u svakom od ciljnih naselja/ zajednica. Istraživanje među 210 domaćinstava je obuhvatilo 40 naselja/zajednice. Ukupan uzorak od 210 domaćinstava, odabran je slučajnom metodom. Ovakva podjela je uslovljena željom da se uključe i primjeri domaćinstava odabranih po različitim kriterijumima kao što je blizina jezera, tip ekonomske aktivnosti i td.

Polje posmatranja: CEED je posjetio sva mjesta pokrivena projektom u cilju sakupljanja odgovarajućih podataka i potrebnih informacija.

1.1 Sakupljanje podataka

Prikupljanje podataka je težak proces, s obzirom da se u Crnoj Gori u poslednjih 15 godina neki podaci ne posmatraju ili ne prate iz godine u godinu. Primjera radi, broj turista koji su posjetili region Skadarskog jezera u poslednjih pet godina ne postoji. Podaci koji postoje ne omogućavaju analizu turista po porijeklu ili svrsi dolaska. U daljem tekstu će biti sličnih napomena. Generalno, prikupljanje podataka kroz posjete i kontakte sa vladinim institucijama i nevladinim organizacijama, te predstavnicima lokalne vlasti pokazaće da je socio-ekonomski razvoj ovog regiona ograničen i uzrokovan tranzicionim promjenama koje još uvijek traju.

1.2 Statistički podaci

Zvanični statistički podaci, potrebni za izradu studije dobijeni su iz MONSTAT –a. Ova institucija poslednjih godina prolazi kroz program reformisanja sa ciljem kako kvalitetnijeg sistema praćenja i prikupljanja podataka, tako bolje prezentacije podataka.

Osnovni izvor podataka je Popis stanovništva Crne Gore iz 2003. godine. Ovo je trenutno najbolja osnova za analizu demografskih promjena i trendova u zemlji.

Dodatni izvor podataka koji će biti korišten za analizu su podaci o prihodima i rashodima domaćinstava koje sprovodi Institut za strateške studije i prognoze (ISSP).

Neki statistički parametri su do popisa 2003. obrađivani po jednoj metodologiji, a podaci iz popisa 2003. po drugoj metodologiji, tako da se rezultati značajno razlikuju i onemogućavaju u nekim slučajevima hronološko posmatranje indikatora. Nova metodologija ne ubraja u stalno stanovništvo crnogorske građane i članove njihovih porodica koji su na privremenom radu u inostranstvu.

1.3 Zvanični podaci

Preznetovani podaci su sakupljeni kroz kontakt sa različitim državnim institucijama na centralnom i lokalnom nivou. Neke informacije i podaci su sakupljeni od nevladinih organizacija čije se polje rada odnosi na Skadarsko jezero. Glavni izvori zvaničnih podataka su bili:

- podaci Ministarstva Prosvjete i nauke: Podaci o broju školskih objekata na području Skadarskog jezera
- podaci Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja: Podaci o broju zdravstvenih ustanova, zdravstvenih radnika na ovom području i mogućnosti medicinske zaštite
- Fond PIO je ustupio podatke o broju penzionera kao i Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja sa brojem osoba koje primaju socijalnu pomoć.
- Podaci Gradjevinskog fakulteta i Ministarstva turizma i zaštite životne sredine i Vodoprivredne osnove Crne Gore su korišteni za sagledavanje stanja u vodosnabdijevanju ovog regiona.

Pored ovih, korišteni su podaci iz Opštine Podgorica, Opštine Bar i mjesne zajednice Rijeka Crnojevića sa područja Opštine Cetinje. Kao i podaci raznih međunarodnih razvojnih organizacija čije polje djelovanja je region Skadarskog Jezera: REC, GTZ, ITSC Ltd. i drugi.

1.4 Podaci skupljeni na nivou lokalnih zajednica

Ova vrsta podataka nije zvanična i biće korištena iz nekoliko razloga: a) nedostatka informacija kod zvaničnih institucija kao što je broj preduzetnika, poljoprivrednika na ovom području, b) dobijanja informacija o potrebama i problemima stanovnika ovog područja, c) dobijanje podataka iz različitih izvora radi dodatne kontrole.

Podaci su sakupljeni kroz direktne razgovore sa predstavnicima lokalnih zajednica i stanovnicima kroz sastanke, okrugle stolove i fokus grupe.

2. OPŠTE INFORMACIJE O POSMATRANOM REGIONU

2.1 Opšti podaci o Skadarskom jezeru

Status: Nacionalni Park od 1983. godine (IUCN menadžment kategorije II); Ramsarsko područje (močvarno područje od međunarodnog značaja) od 1995. godine

Geografske koordinate: 19 stepeni 03 minuta – 19 stepeni 30 minuta istočne geografske dužine; 42 stepena 03 minuta – 42 stepena 21 minut sjeverne geografske širine. **Površina Nacionalnog Parka:** 40.000 ha **Površina jezera:** Pri ljetnjem nivou vode – 370 km²; kod nivoa vode u zimskoj sezoni – 540 km². Površina pri prosječnom nivou vode je 475 km². **Površina slivnog područja:** 5.490 km² (80% u Crnoj Gori, 20% u Albaniji) **Dužina obale:** 168 km; 110,5 km u Crnoj Gori, 57,5 km u Albaniji **Nadmorska visina:** 5m iznad nivoa mora **Dubina:** Prosječna dubina je 5 m, maksimalna dubina 8.3 m **Zapremina:** 1.890,95x106m³

Staništa Nacionalnog Parka: 22.500 ha – vodena površina, 7.800 ha – trajno plavljene oblasti, 5.200 ha – povremeno plavljene oblasti, 12.500 ha brda i stjenoviti tereni na južnoj obali i stjenovita ostrva, 812 ha – ornitološki rezervati.

Biodiverzitet: 279 vrsta ptica, od toga 90% migratornih vrsta od međunarodnog značaja. Rijetke/ugrožene vrste pelikana se gnijezde na Jezeru. Ima više od 50 vrsta riba, od kojih su 15 endemske vrste. Flora je raznovrsna (zavisno od vrste staništa), sa više od 30 rijetkih biljnih vrsta.

Klima: Sub – mediteranska, sa blagim i kišnim zimama (najniža mjesečna prosječna temperature vode u januaru je 7,3°C). Ljeta su sušna i vruća sa maksimalnom temperaturom vazduha iznad 40°C i temperaturom vode iznad 27°C. Prosječna temperature vazduha je 14,9 °C.

Skadarsko jezero spada u grupu subtropskih jezera sa dosta visokim ljetnjim temperaturama čak do 30°C i povoljnim zimskim temperaturama koje su uvijek iznad 0°C.

Kultura/Istorija: Region Skadarskog jezera svjedok je crnogorske istorije od ranog srednjovjekovnog perioda. Ostaci više od 20 manastirskih kompleksa, crkava, utvrđenja i ostalih kulturno – istorijskih spomenika koji datiraju iz različitih perioda nalaze se u okruženju.

Saobraćaj/dostupnost: Do jezera se lako stiže putem ili željeznicom, budući da je smješteno na glavnim saobraćajnicama (put Podgorica – Petrovac, pruga Podgorica – Bar). Obije saobraćajnice prolaze preko jezera, kroz naselje Virpazar.

Skadarsko jezero predstavlja najveće kraško jezero na Balkanu sa površinom od 370 do 540 km² zavisno od vodostaja. Smješteno je u zetsko-skadarskom .basenu, i Albaniji pripada 147,98 km² (1/3), a Crnoj Gori 221,74 km² odnosno 2/3 jezera. Crnogorski dio jezera zajedno sa priobaljem obuhvata 40.000 ha i 1983. godine proglašen je Nacionalnim parkom (NP).

Na Skadarskom jezeru boravi, privremeno ili stalno, 279 vrsta ptica. Blizu 40 vrsta riba živi u vodama jezera, a ima i nekih morskih riba kao što su jegulja ili jadranska jesetra. Skadarsko jezero je 1995. godine prema odredbama Ramsarske konvencije upisano u Spisak močvara od međunarodnog značaja po dva osnova: zimskom cenzusu ptica većem od 20.000 i brojnosti malog kormorana - *Phalacrocorax pygmeus*.

U NP postoje sledeće kategorije rezervata:

- Kategorija specijalnog rezervata prirode koju imaju: Pančeva oka i Manastirska tapija;
- Kategorija opštih rezervata prirode koju ima ostrvo Grmožur;
- Kategoriju rezervata prirode imaju: Crni žar, Omerorova gorica, Karuč, Djurovački školj i Mrijestilišta ukljeve.

Rijeka Morača je najveća pritoka Skadarskog jezera i sa 210 m³/s obezbjeđuje 62% priliva vode u jezero. Osim rijeka, Skadarsko jezero se prihranjuje vodom i iz sublakustričkih izvora tzv. oka ili vrulja. Dubina oka je različita i ide preko 80m ispod nivoa mora, a uglavnom se javljaju u tri jezerska

područja i to: jugozapadnim obodom jezera, sjeverozapadnim i sjevernim obodom. Najpoznatiji izvori su Raduš i Karuč.

Pored biodiverzitetskog bogatstva koje posjeduje, jezero posjeduje i izuzetno kulturni historijsko blago, koje se ogleda u mnoštvu sakralnih objekata na jezerskim ostrvima i u zaledju jezera, ostataka tvrđava, kao i istorijskih spomenika iz XIX vijeka.

2.2. Granice i geografski položaj Skadarskog jezera

Skadarsko jezero predstavlja jedan od najznačajnijih objekata prirode na Balkanu, koji predstavlja i graničnu oblast između Crne Gore i Albanije. Prostire se 7 km od mora i nalazi se u jugoistočnom dijelu Crne Gore i zahvata sjeverozapadni dio Albanije. Sa sjeverne strane Skadarskog jezera pruža se Zetska ravnica koja predstavlja najnaseljeniju oblast Crne Gore i kojoj pripadaju dva najveća grada Crne Gore – Podgorica i Nikšić.

Granice Nacionalnog Parka, utvrđene čl. 12 Zakona o nacionalnim parkovima („Sl. list RCG” br. 47/91), obuhvataju 40.000 ha, odnosno 25.400 ha vodenih površina (slobodnih voda i flotalne vegetacije) i 14.600 ha obodnog kopna i močvara, koji pripadaju opštinama Podgorici, Baru i Cetinju.

Na sjeveroistočnoj strani protežu se obronci planine Prokletije, a na jugoistočnom dijelu obronci planine Taraboš i Rumije. Južna i jugoistočna obala su veoma razrudjene, sa mnoštvom uvala, ostrva, zatona i poluostrva. Južni dio obuhvata planina Sutorman i Sozina, a sjeverozapadni dio obronci Lovćena.

3. OPŠTI PREGLED SOCIJALNOG ASPEKTA

3.1. Populacija

Na području sliva Skadarskog jezera koje obuhvata površinu od oko 5.500 km² nalazi se oko 500.000 stanovnika od kojih većina živi u gradovima Crne Gore: Podgorici, Nikšiću, Cetinju i Danilovgradu (65% stanovništva), i u Skadru u Albaniji.

Opštine Podgorica i Bar bilježe porast broja stanovnika u poslednjih 15 godina, u odnosu na opštinu Cetinje, koja je u stagnaciji i sa snažnim elementima nagovještaja negativnih demografskih kretanja. Očigledna je dominantnost opštine Podgorica, koja čini preko 70% populacije okruženja Nacionalnog parka i u stvari, određuje demografske agregate okruženja Parka.

Tabela 1: Stanovništvo po opštinama:

OPŠTINA	1971	1981	1991	2003
PODGORICA	98796	132290	152025	169132
BAR	27580	32535	37321	40037
CETINJE	22024	20213	20307	18482
UKUPNO	148400	185038	209653	227651
CRNA GORA	529604	584310	615035	620145

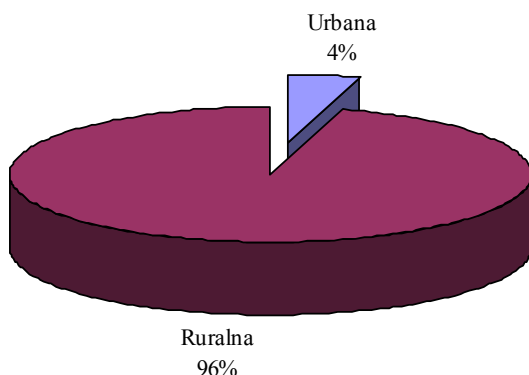
Izvor: Statistički godišnjak 2005. godina

Tabela 2: Osnovne karakteristike opština:

	Površina km ²	Broj stanovnika	Broj naselja	Gustina naseljenosti
Podgorica	1441	169.132	143	117.4
Bar	598	40.037	83	67
Cetinje	910	18.482	98	20.3

Izvor: Popis stanovništva 2003. godina

Studijom je obuhvaćeno 40 naselja koja pripadaju Nacionalnom parku ili su u pograničnom dijelu Parka i koja ukupno broje 12.474 stanovnika (popis iz 2003). Najveći broj stanovnika je skoncentrisan u naseljima koja pripadaju opštini Podgorica (10.288), dok ostatak (1.668) pripada naseljima barske i cetinjske opštine (518). Karakter urbanog naselja imaju naselja Virpazar i Rijeka Crnojevića. U naseljima urbanog karaktera živi svega 553 stanovnika, odnosno 4%. Dok je u ruralnim naseljima ovaj broj mnogo veći i iznosi 11.921 ili 96%.

Grafik 1: Raspored stanovnika u urbanim i ruralnim naseljima Skadarskog jezera

Prema Prostornom planu područja posebne namjene za NP "Skadarsko Jezero" iz 2001. godine, na teritoriji Parka postoji 17 naselja koja broje od 6 do 543 stanovnika. Spisak posmatranih naselja je dostavljen u Annexu 4.

Analiza demografskih kretanja na nivou naselja, obuhvatajući samo ona naselja koja administrativno pripadaju području Parka ili se na njega direktno oslanjaju, pokazuje apsolutni pad broja stanovnika, u dužem vremenskom periodu. U poslednjih deset godina on je nešto usporeniji, što je više rezultat demografske "iscrpljenosti" područja nego preduzetih akcija na konsolidovanju i unapredjenju prostora Jezera i okruženja.

3.2 Socio ekonomske cjeline na području Skadarskog jezera

Za bolje sagledavanje kako demografskih obilježja, tako i svih drugih, značajno je naselja Skadarskog jezera posmatrati po već postojećim socio–ekonomskim cjelinama. Na području Skadarskog jezera postoje sledeće socio–ekonomske i etno–plemenske cjeline, gdje cjelina / entitet obuhvata širu socio–ekonomsku oblast sastavljenu od više naselja:

- Krajina i Crmnica u barskoj opštini
- Riječka nahija u cetinjskoj opštini i
- Lješanska nahija, Zeta i Malesija u podgoričkoj opštini, na sjevernoj strani Skadarskog jezera.

Naselja u svakoj od ovih cjelina se razlikuju po svojoj veličini, starosnoj strukturi, dominantnoj djelatnosti, načinu organizacije života, kao i po nacionalnoj i etničkoj pripadnosti.

Krajina – se prostire uz južnu padinsku obalu Jezera. Sačinjavaju je 22 ruralna naselja (8 u Ostrosu i 14 u Šestanima) sa 5444 stanovnika. Naselja su saobraćajno relativno izolovana od opštinskog centra Bar. Mjesni centar je Mali Ostros. Naselja Ckla, Martići, Bobovište, Besi, Donji Murići i Dračevica imaju neposredan kontakt sa Jezerom, koje predstavlja značajan oslonac njihove egzistencije. U naseljima u oblasti Krajine broj stanovnika je stabilan i ne bilježi neke velike oscilacije. Ova naselja imaju značajan broj stanovnika tako da postoji mogućnost za kvalitetnu organizaciju života.

Crmnica predstavlja sponu između primorskog i kontinentalnog dijela Crne Gore. Obuhvata 24 naselja sa 1800 stanovnika (u ovom dijelu izdvaja se selo Godinje kao jedinstvena ruralna sredina i selo, Poseljani koje je bilo posebno interesantno po postojanju velikog broja mlinova). Na jezero se oslanjaju: Krnjice, Seoca, Godinje, Boljevići, Vir, Orahovo, Braćeni, Kruševica i Komarno. Naselja Crmnice bilježe pad stanovništva i ova naselja nijesu brojna. Nekima, kao što su Krnjice prijeti gašenje. Upravo zbog relativno male veličine naselja kad je u pitanju broj stanovnika vrlo je teško organizovati određene aktivnosti.

Riječka nahija obuhvata zapadnu i sjeverozapadnu obalu Skadarskog jezera. U njoj se, u okviru Parka, nalaze naselja: Dodoši, Donje Selo, Žabljak, Prevlaka, Rijeka Crnojevića, Šindon i Vranjina. Ova naselja (izuzev Vranjine, koja pripada Opštini Podgorica) administrativno pripadaju Opštini Cetinje. Specifičnost ove socio ekonomske cjeline se ogleda u činjenici da se ovdje nalaze ostrvska i poluostrvska naselja, vjekovno vezana sa Jezerom. Opšta karakteristika ovih naselja je usitnjenost i loša infrastrukturna povezanost. Glavni centar ovoga područja je Rijeka Crnojevića, naselje koje ima gradski karakter i koje predstavlja administrativni centar Nahije. Ekspanzija opštinskog centra Podgorice i donekle Cetinja, uticala je na iseljavanje ovog područja. Poljoprivreda i ribolov kao osnovne i glavne djelatnosti ovih naselja više ne predstavljaju priroditetne djelatnosti, tako da primat uzima industrija.

Riječka nahija zajedno sa Rijekom Crnojevića ima 1727 stanovnika i broji 37 seoskih naselja. Tijesnu vezu sa Jezerom imaju: Donja Sela, Dujeva, Riječani, Očevići, Šindjon, Drušići i Bobija, a posebno Rijeka, Prevlaka, Dodoši, Žabljak i Vranjina. Klima je naročito pogodna za uzgajanje različitih vrsta voća (smokva, murva, groždje, šipak). Stanovništvo se osim zemljoradnje i stočarstva bavi trgovinom i ribolovom. Posebno je značajna prodaja ribe.

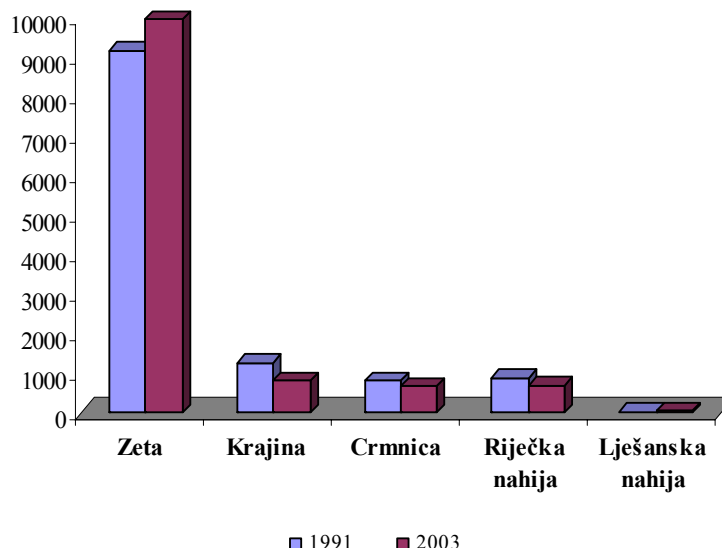
Lješanska nahija, nalazi se u sjevero – zapadnom dijelu Skadarskog jezera sa Barutanom kao mjesnim centrom. Jedina naselja Lješanske nahije u priobalju jezera su: Begova Glavica, Bridje i Goljemadi. Klima je umjerena tako da uspijevaju različite vrste voća i povrća. Stanovništvo se najviše bavi zemljoradnjom i stočarstvom i trgovinom vina i duvana.

Zetska ravnica je niski i jedini ravničarski dio Crne Gore. Ima 28 naselja u kojima živi 20.000 stanovnika. Dva najveća naselja su Golubovci i Tuzi. Inače, Zetska ravnica je jedna od najitezivnijih obradjivanih površina u Crnoj Gori a samim tim i centar poljoprivredne proizvodnje.

Plodno zemljište uz riječne doline idealno je za naselja, tako da je u Zetskoj ravnic, dolini Zete i Nikšićkom polju najveća koncentracija stanovništva u Crnoj Gori, uključujući i najveća dva urbana centra - Podgoricu i Nikšić. Stanovništvo se većinom bavi poljoprivrednom proizvodnjom i uzgojem stoke.

Naselja u pojasu Zetskih lugova, uključujući i obradivo zemljište, ugrožena su plavljenjem Jezera, istovremeno i tijesno vezana za korišćenje njegovih resursa. Ovom grupom naselja, oslonjenih na Nacionalni Park, obuhvaćeni su: Ponari, Vukovci, Kurilo, Bistrica, Bijelo Polje, Berislavci, Gostilj, Balabani, Gošići, Mataguži, Vranj, Sukuruć, Kotrabudan, Podhum, Drešaj i Drume.

Broj stanovnika- Posmatraćemo pojedina naselja koja su ujedno karakteristična ili najbolje odslikavaju posmatranu oblast. Broj stanovnika po pojedinim cjelinama se bitno razlikuje. Naredni grafik daje pregled naselja u postojećim oblastima i uporedni pregled stanovnika u 1991 i 2003, po metodologiji iz 2003. godine.

Grafik 2: Uporedni pregled stanovnika po pojedinim socio-ekonomskim cjelinama (1991. i 2003.)¹

Naselja **Riječke nahije** dosta su usitnjena i veći dio njih ima manje od 50 stanovnika. Centar i ujedno naselje koje ima karakteristike gradskog je Rijeka Crnojevića u kojoj se posljednjih deset godina značajno smanjio broj stanovnika. Jedan od razloga koji je doprinio ovakvoj situaciji je zaobilaznje Rijeke Crnojevića novim magistralnim pravcem Podgorica – Cetinje. Ribolov je bila djelatnost prepoznatljiva za ovo područje. I u ovim naseljima bilježi se starenje stanovnika, odnosno veće učešće starije populacije tako da je samo u Rijeci Crnojevića prosječna starost 45,4 godina.

Za razliku od prethodno pomenutih cjelina i naselja koja su njima obuhvaćena, naselja Zetske ravnice karakteriše gusta naseljenost, sa tendencijom daljeg rasta. Najveći broj stanovnika ima naselje Golubovci koje je ujedno najveće u čitavom Skadarskom regionu. Razlog za ovakvo stanje su prije svega odlične predispozicije za razvoj poljoprivrede koja ima dominantno mjesto. Snažnom razvoju ove oblasti doprinosi industrijalizacija kao i blizina Podgorice kao gradskog centra. Populacija starosne dobi od 20 do 29 godina zastupljena je sa oko 14% u Zetskoj ravnici. Ova starosna struktura je u istom procentu zastupljena i u Golubovcima.

Starosna struktura varira od naselja do naselja i u velikoj mjeri zavisi od položaja i pristupačnosti istih. Posljednjih godina, ne samo u regionu Skadarskog jezera, već uopšte, postoji manje interesovanje mlađe populacije za ostajanje na selu. Kada je u pitanju starosna struktura u naseljima se bilježi starenje stanovništva, gdje se prosječna starost kreće od 36,1 u Balabanima (Zetska Ravnica) do 43,2 u Cklima (Krajina). Prema podacima dobijenim od Monstata, u ruralnim naseljima Skadarskog jezera, skoro 15% stanovništva ima preko 65 godina. Prosječna starosna struktura u Virpazaru je 35,8 godina, dok u Rijeci Crnojevića ona iznosi 45,4.

Tabela 3. Procentualno učešće starog stanovništva u regionu Skadarskog jezera.

Tip naselja	Ukupan broj stanovnika	Stanovništvo 65+	Procentualno učešće
Ruralno	11.854	1.775	14,9%

¹ tabelarni prikaz broja stanovnika dat je u Annexu 4.

3.3 Etnička struktura stanovništva

Crnogorci, Srbi i Albanci su najzastupljenije etničke grupe u regionu Skadarskog jezera. Dominantna etnička grupa su Crnogorci i to sa 78% u urbanim naseljima, odnosno sa 58% u ruralnim. Oko jedna četvrtina populacije kako u urbanim tako i ruralnim naseljima se izjasnila kao Srbi, dok se kao Albanci izjasnilo njih 19% u ruralnim naseljima i svega 2% u urbanim naseljima.

U Krajini je većinski živalj albanske nacionalnosti, muslimanske vjeroispovjesti, i karakteriše ga određena zatvorenost prema ostalim djelovima Skadarskog regiona. Ova cjelina je u najvećem dijelu okrenuta ulcinjskoj i barskoj opštini.

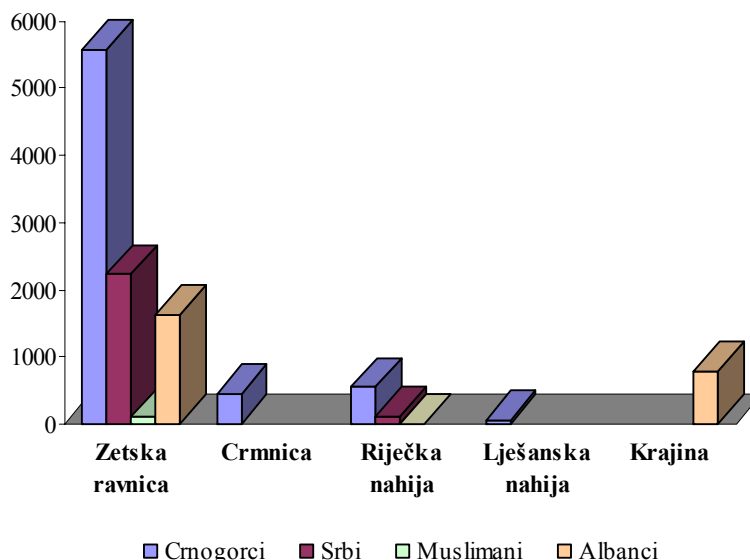

U dijelu Malesije, većinsko stanovništvo je albanske nacionalnosti, katoličke vjeroispovjesti koje se takodje bavi poljoprivredom i stočarstvom. Obje cjeline karakteriše veliki broj iseljenika koji su u Americi i zemljama Evrope. U domaćinstvima su ostali stariji članovi porodica koje materijalno pomažu rodjeci iz inostranstva i koji pretežno žive od te pomoći. Poljoprivreda je dodatni izvor prihoda i karakteriše način života ovih ljudi.

U dijelu između Zete i Malesije, vidljivo je naseljavanje izbjeglica iz Albanije, pravoslavne vjeroispovijesti tzv. Vračana (izbjeglica iz Vrake). U Zetskoj ravnici su zastupljene sve četiri vjerske nacionalnosti. U najvećem broju je zastupljeno stanovništvo crnogorske i srpske nacionalnosti.

U Crmnici živi živalj crnogorske nacionalnosti, dok ostale nacionalnosti nijesu zastupljene. Ista situacija važi i za Lješansku nahiju. U Riječkoj nahiji, situacija je drugačija. Dominira stanovništvo crnogorske nacionalnosti, ali je takodje zastupljeno stanovništvo srpske i muslimanske nacionalnosti.

Značajno je istaći da su međuetnički odnosi zasnovani na međusobnoj toleranciji i razumijevanju sa tendencijom stalnog razvijanja tih odnosa.

Grafik 3: Etničke grupe po socio ekonomskim cjelinama

3.4 Stanovništvo po polu

Odnos muške i ženske populacije kako u urbanim tako i u ruralnim naseljima je približno isti. U tabeli 4. je prikazan broj muškog i ženskog stanovništva u urbanim i ruralnim naseljima Skadarske oblasti.

Tabela 4: Stanovništvo regiona Skadarskog jezera po polu

Tip naselja	Muško stanovništvo	Žensko stanovništvo
Urbano	246	307
Ruralno	5978	5876

U urbanim naseljima ženska populacija je zastupljena sa oko 56%, a muška sa 44%. U naseljima ruralnog karaktera u neznatno većem broju je zastupljena muška populacija (51%)

3.5 Broj domaćinstava

U naseljima koja pripadaju NP Skadarsko jezero broj domaćinstava varira i različit je za pojedine socio-ekonomske cjeline. U naseljima koja pripadaju Krajini najstabilniji je broj domaćinstava, što je i očekivano obzirom na broj stanovnika koji tamo živi. Broj domaćinstava se povećava/smanjuje iz dva razloga: zbog porasta/smanjenja ukupnog stanovništva i zbog procesa usitnjavanja domaćinstava-smanjivanja prosječne veličine domaćinstva.

Tabela 5: Broj domaćinstava i prosječan broj članova domaćinstva za 17 naselja NP

Naselje	Opština - pripadnost	Broj domaćinstava	Pros. broj članova domaćinstava
Bobovište	Krajina	61	3.8
Bes	Krajina	23	2.9
Donji Murići	Krajina	32	3.9
Krnjice	Crmnica	17	1.5
Godinje	Crmnica	28	2.1

Virpazar	Crmnica	98	3.4
Kruševica	Crmnica	1	1.0
Komarno	Crmnica	13	2.0
Donje Selo	Riječka nahija	14	1.6
Rijeka crnojevića	Riječka nahija	94	2.3
Prevlaka	Riječka nahija	15	1.6
Šindjon	Riječka nahija	10	2.5
Dodoši	Riječka nahija	33	1.6
Žabljak	Riječka nahija	15	2.7
Vranjina	Riječka nahija	70	3.1
Begova Glavica	Lješanska nahija	20	2.7
Podhum	Zeta	48	5.0

Izvor: MONSTAT 2006.

Naselja Krajine u odnosu na ostale socio-ekonomske cjeline imaju stabilne demografske tokove, što je rezultiralo i u relativno stabilnom broju članova domaćinstva. U odnosu na popis iz 1991. godine, prosječan broj članova domaćinstva za naselja Krajine se smanjio sa 5,5 na 3,6. Višečlana domaćinstva su bila povoljna za razvoj sektora poljoprivrede za koji postoje i dobre prirodne predispozicije za razvoj. Trenutna demografska kretanja kao i prosječan broj članova domaćinstva ukazuje na smanjenje aktivnog stanovništva koje bi iskoristilo potencijale razvoja na ovom području.

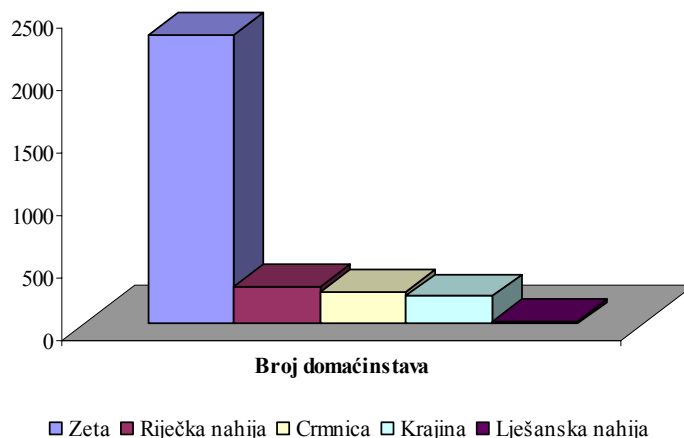
Prosječan broj članova domaćinstva u naseljima Crmnice koja pripadaju samom NP "Skadarsko jezero" je 2. Ovo generalno ukazuje na negativne demografske tokove koji su posljednjih petnaest godina posebno izražena. Prosječan broj članova domaćinstva je bukvalno sveden na prostu reprodukciju izuzev Virpazara kao gradskog centra. Ovakvo stanje utiče na nemogućnost bilo kakve organizacije života u ovim naseljima i njihovo oživljavanje samo tokom vikenda ili poljoprivrednih radova.

Slična situacija je i sa naseljima Riječke nahije koja izuzev naselja Vranjine i Rijeke Crnojevića imaju ispod 50 stanovnika u apsolutnom iznosu. Ovo je uticalo i na mali prosječan broj članova domaćinstva koji iznosi 2,2. Situacija je jedino drugačija u Vranjini gdje prosječan broj članova domaćinstva iznosi 3,1. Ovo je tipično ribarsko naselje koje za razliku od svih ostalih naselja u Skadarskom jezeru bilježi rast broja stanovnika i naseljeno je tokom čitave godine. U ostalim naseljima Riječke nahije broj članova domaćinstva je sveden na prostu reprodukciju što ukazuje na buduće negativne tokove.

Skoro ista situacija je u naseljima Lješanske nahije, odnosno Begovoj glavici koja se nalazi u samom NP. Prosječan broj članova domaćinstva je svega 2,7, znači skoro sveden na prostu reprodukciju. Ovo se i očekivalo obzirom na stalano smanjenje broja stanovnika u ovom naselju.

Naselje Podhum koje pripada Zetskoj ravnici predstavlja populaciono veliko naselje. Ima stalan rast broja stanovnika što se odrazilo na veliki prosječan broj članova domaćinstva koji iznosi 5. Ovo nije samo slučaj sa ovim naseljem, već generalno sa naseljima koja pripadaju Zeti.

Ukoliko se posmatraju sva naselja, kako u samom NP tako i po obodu, broj domaćinstava je najveći u Zeti (4,4), obzirom da se radi o najmnogoljudnijoj socio-ekonomskoj cjelini. Pregled broja domaćinstava po pojedinim socio-ekonomskim cjelinama prikazan je grafički:

Grafik 4: Broj domaćinstava po pojedinim socio-ekonomskim cjelinama

U odnosu na popis iz 1991. godine, broj stanovnika i domaćinstava u posmatranim naseljima opština Bar i Cetinje je drastično smanjen (-329, -690), kao i broj domaćinstava (-14,-99), dok je za naselja koja pripadaju opštini Podgorica, prisutan pozitivan demografski trend u poslednjih 13 godina, broj stanovnika u posmatranim naseljima zetske ravnice je povećan za 1055 stanovnika.

Tabela 6: Uporedni pregled broja stanovnika i broja domaćinstava (1991. i 2003.)

Opština	Broj stanovnika		Broj domaćinstava	
	1991.	2003.	1991.	2003.
Podgorica	9233	10288	2150	2535
Bar	2389	1699	773	759
Cetinje	919	590	396	297

Izvor: Monstat

3.6 Migracije

Poslednjih desetak godina, usljed pogoršanih socio-ekonomskih uslova življenja zabilježena su pomjeranja stanovništva iz ruralnih u urbana naselja. To je bio slučaj i sa naseljima u regiji Skadarskog jezera. U potrazi za poslom, pojedina naselja ovog regiona poslednjih godina su i napuštena, dok je u nekim ostalo samo starije stanovništvo.

Generalno, procenat stanovništva koji se naselio u pojedinim naseljima ove regije nije veliki. U urbanim naseljima ovaj procenat je 14, dok je u ruralnim 9,6%. Uporednim pregledom broja stanovnika za 1991 i 2003. godinu, u apsolutnom iznosu broj stanovnika je povećan za 253 stanovnika. Ovom povećanju su doprinijela pozitivna demografska kretanja u naseljima koja pripadaju Zetskoj ravnic. Ostala naselja imaju izražene negativne trendove i veoma sličnu populacionu strukturu. Treba pomenuti ruralna naselja Barske opštine, jer u pojedinim uopšte nije bilo doseljavanja u ovom periodu kao što je to slučaj sa naseljima Bobovište, Ckla, Komarno i Kruševica².

Tabela 7: Pregled broja doseljenih u urbanim i ruralnim oblastima Skadarskog jezera (1991-2003)

Naselje	Ukupan broj stanovnika	Broj doseljenih 1991 – 2003	%
Urbano	553	78	14
Ruralno	11854	1071	9

² Zavod za statistiku Crne Gore, "Migraciona obilježja – podaci po naseljima"

Razloge za nizak procenat doseljenih stanovnika, generalno treba tražiti u ukupnoj ekonomskoj situaciji. Ovaj procenat je posebno veliki kad su u pitanju ruralna naselja. Interesovanje za život u seoskim naseljima svake godine je sve manji. Perspektiva za zaposlenje u većini naselja Skadarskog regiona je slaba i uglavnom se vezuje za poljoprivredu, turizam ili ribolov. Međutim, brojni problemi u ovim industrijskim granama demotivisu mladu populaciju za trajno naseljavanje u ovim naseljima. Pored toga, većina seoskih naselja nema osnovne uslove za život (vodu, struju, putnu infrastrukturu), tako da je teško vratiti se i započeti bavljenje bilo kakvom djelatnošću. U razvijenijim i naseljenim selima kao što su Drušići ili Donje Godinje, vraćaju se ljudi u penziji koji se poljoprivredom i vinogradarstvom bave kao dodatnom djelatnošću.

Opšta demografska situacija u oblasti Skadarskog jezera je nepovoljna, tako da perspektive razvoja nijesu pozitivne. Uzimajući u obzir podatke koje trenutno imamo, pozitivni demografski trendovi su zabilježeni u dijelu Zete, dok će u ostalim naseljima i oblastima ovi trendovi biti usporeni ili negativni. To će posebno biti slučaj sa naseljima Crmnice, Riječke i Lješanske nahije, gdje je starenje uveliko zastupljeno.

3.7 Prirodni priraštaj

Pozitivne demografske tendencije imaju samo naselja Zetske ravnice, koja imaju pozitivnu stopu prirodnog priraštaja od 6,48%, i broj živorodjenih (stopa nataliteta 15,57‰) je veći od broja umrlih (stopa mortaliteta 9,08‰) u 2003. godini. Kada je u pitanju broj rođenih lica, kao što se i očekivalo, Golubovci zauzimaju dominantno mjesto. Ovo naselje je imalo za oko 23% veći broj rođenih lica u odnosu na 2004. godinu. Za razliku od Golubovaca koja imaju stabilna demografska kretanja u Rijeci Crnojevića ni u 2004 ni u 2005. godini nije zabilježeno nijedno rođeno lice. Slična situacija je u naseljima opštine Cetinje, koja se nalaze na obodu Skadarskog jezera, gdje je takodje stopa prirodnog priraštaja negativna i iznosi -15,25‰. Stopa nataliteta je 5,08‰, dok je stopa mortaliteta 20,33‰.

U naseljima barske opštine situacija je nešto drugačija. U 2005. godini broj rođenih lica bio je skoro za 50% veći u odnosu na 2004. godinu, pri čemu je najveći procenat zabilježen u naselju Ostros. Broj umrlih lica bio je u 2005. manji u odnosu na 2004. godinu, s tim što treba posebno napomenuti da je ukupan broj rođenih lica u 2005 bio za oko 86% veći u odnosu na broj umrlih za isti period³.

Ovo nije slučaj u naseljima barske opštine koja gravitiraju Skadarskom jezeru. Za 2003. godinu, po podacima iz popisa, javlja se negativna stopa prirodnog priraštaja od - 3.53‰, odnosno veći broj umrlih u odnosu na rođene. Stopa nataliteta za ova naselja iznosi 7,65‰, dok stopa mortaliteta iznosi 11,18‰.

3.8 Zdravstvo

Zdravstvena zaštita se u okviru Javne Ustanove Domovi Zdravlja ostvaruje u opštinskim centrima Podgorica, Bar i Cetinje, i preko sistema zdravstvenih stanica. Ove stanice se nalaze u Tuzima, Golubovcima, Barutani i Ostrosu, na obodu Parka i u Rijeci Crnojevića i Virpazaru, u okviru Parka. U stanicama postoje ordinacije ljekara i stomatologa, kao i patronažna služba koja je u ovim područjima neophodna i ujedno najbolji način da se pokrije ovaj teren.

Ukoliko se uzme u obzir sve veće starenje stanovništva onda nije teško zaključiti potrebu za ljekarskom intervencijom u ovim predjelima i osjetljivost ove populacije u odnosu na zdravstvenu zaštitu.

U Golubovcima je smještena ambulanta koja pokriva naselja Skadarskog jezera koja se nalaze u opštini Podgorica. U ovoj ambulanti radi šest doktora i osam medicinskih sestara. Zastupljene su sve

³ Pogledati Annex 4.

službe, od opšte prakse do laboratorije. U Tuzima, takodje rade tri doktora i četiri sestre. U ostalim ambulantama (Ostros, Rijeka Crnojevića) doktori su povremeno angažovani.

3.9 Pismenost i obrazovanje

Procenat nepismenih stanovnika Crne Gore je najveći u ovom regionu. Starosna struktura stanovništva u velikom stepenu doprinosi ovom rezultatu. Prema popisu iz 2003. godine procenat nepismenih se kretao ispod 2% u južnom dijelu republike, između 2%- 4% u sjevernom dijelu i preko 4% je bio u Skadarskom regionu⁴.

U naseljima koja pripadaju regionu Skadarskog jezera, udjelu osnovnog obrazovanja ima ukupno osam škola, dok nema institucija srednjeg obrazovanja.

Tabela 8: Pregled škola po naseljima

Naselje	Naziv škole	Opština
Ponari	OŠ «Niko Maraš»	Podgorica
Vranjina		
Golubovci	OŠ »Milan Vukotić«	Podgorica
Vukovci		
Mataguži	OŠ »Zarija Vujošević«	Podgorica
Sukuruć	OŠ »Mahmut Lekić«	Podgorica
Virpazar	OŠ«Jovan Tomašević«	Bar
Ckla	OŠ »Đerđ Kastrioti Skenderbeg«	Bar
Bobovište		
Rijeka Crnojevića	OŠ«Boro Vukmirović«	Cetinje
Drušići		

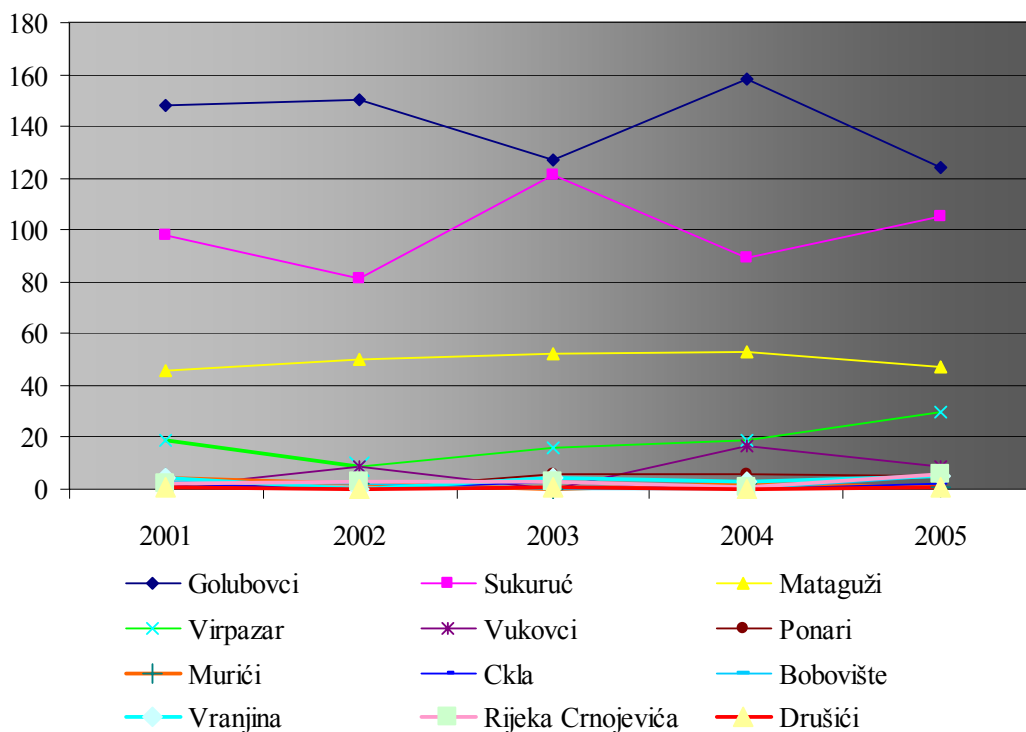
Izvor: Ministarstvo prosvjete i nauke

U gore navedenim školama najzastupljenija je trogodišnja ili četvorogodišnja nastava, jer se radi o područnim odjeljenjima. U ovim školama radi po jedan učitelj izuzev škole "Mahmut Lekić" u kojoj rade 4 učitelja. Osmogodišnja nastava je organizovana u osnovnoj školi u Virpazaru i u Golubovcima. Osnovna škola u Golubovcima ima 72 nastavnika za razliku od škole u Virpazaru koja ima gotovo četiri puta manje nastavnog osoblja. Medjutim, Golubovci su naselje sa najvećim brojem stanovnika u regionu Skadarskog jezera i u 2005. godini bilo je upisano 124 učenika u prvi razred, dok je ovaj broj u školi u Virpazaru bio četiri puta manji, odnosno iznosio je 30.

Oscilacije u broju upisanih učenika u prvi razred za period od 2001 – 2005 godine nijesu drastične. Povećanja ili smanjenja broja upisanih učenika se kreću u intervalu do 10%. Medjutim, treba napomenuti da je, u većini ovih naselja, broj upisanih učenika mali jer se radi o naseljima sa relativno malim brojem stanovnika. U školama ovih naselja nekada nije ni organizovana nastava jer u tom momentu nije postojala populacija tog uzrasta kao što je to bio slučaj sa školama u naseljima Bobovište, Vukovci i Drušići. Na sledećem grafiku dat je pregled kako se kretao broj upisanih učenika u prvi razred po pojedinim naseljima Skadarskog jezera u periodu 2001 – 2005.⁵

⁴ Zavod za Statistiku Crne Gore, Udio nepismenih u stanovništvu starom 10 i više godina

⁵ Detaljan spisak upisanih učenika u prvi razred osnovne škole za poslednjih pet godina, dat je u Annexu 4.

Grafik 5: Kretanje broja upisanih učenika u prvi razred osnovne škole u periodu 2001-2005.

Ustanova srednjeg obrazovanja ne postoji na području Nacionalnog parka. Ovaj sistem je zastupljen u opštinskim centrima Podgorici, Cetinju i Baru. Đaci ovih područja su uglavnom dnevni migranti i to prema Podgorici ili Baru, zbog povoljnog željezničkog prevoza, a sa područja Zete, prema Podgorici zbog dobre putne veze. Područje Podhuma je oslonjeno na Tuzi, kao jedino naselje van opštinskih centara, koje ima instituciju srednjeg obrazovanja-gimnaziju.

Kada su u pitanju visoke i više škole, one se takodje nalaze u opštinskim centrima: Podgorici, Baru i Cetinju. U Podgorici se nalazi osam fakulteta, Cetinju tri i Baru dva.

3.10 Zaključci demografske analize

Depopulacija, kao proces koji je značajno zahvatio čitav prostor Nacionalnog parka, najegzaktnije se uočava kroz pad broja stanovnika, jer je, za 13 godina, u periodu između dva popisa, populacija u naseljima cetinjske i barske opštine smanjena za 1.019 stanovnika.

Negativne demografske tendencije, po pravilu, prati proces starenja populacije, smanjenja prosječne veličine domaćinstava (sa osnovnom strukturom samačkih domaćinstava), usitnjenost naselja, kao i obrnuti tokovi kod područja koja bilježe rast populacije.

Proces nije isti na čitavom prostoru, jer su područja Zetske i Tuške ravnice vitalna, sa apsolutnim rastom broja stanovnika i relativno pozitivnim tendencijama. Broj stanovnika za poslednjih 13 godina se povećao za 1055.

Ostale prostorne cjeline pokazuju negativne demografske trendove, pa čak imaju i vrlo slične karakteristike populacionih struktura. Nekim naseljima prijeti i gašenje, a to su: Godinje, Kruševica, Prevlaka i Šindon.

Prostorna organizacija ukazuje na određene manjkavosti. Mreža naselja je vrlo disperzna i male prosječne veličine, od svega 140 stanovnika po naselju (bez gradskih naselja Virpazara i Rijeka Crnojevića). Na području Krajine naselja su velika, sa prosječno skoro 200 stanovnika, dok su u Crmnici sa 40, Riječkoj i Lješanskoj nahiji sa po 55 stanovnika.

Polovi i centri gravitacije su Virpazar i Rijeka Crnojevića. Virpazar je prvo naselje po veličini na području Parka, sa relativno stabilnim demografskim kretanjima, gradskog karaktera, sa izgrađenim servisnim funkcijama. Infrastrukturno je odlično povezano sa polovima razvoja Republike (Podgoricom i Barom). Kroz njega prolaze magistralni i regionalni put, kao i željeznička pruga Beograd-Bar. Gravitira mu područje Crmnice, te bliži djelovi Krajine i Riječke nahije. Sa aspekta Nacionalnog parka predstavlja centar čitavog područja parka, iako nije u njegovom prostornom centru. Rijeka Crnojevića je takođe naselje gradskog karaktera. Centar je Riječke nahije, sa sve slabijim gravitacionim uticajem. Demografsko stanje je nezadovoljavajuće, a razvojne tendencije su negativne. Sa nastavkom ovih procesa, funkcije centra i dalje će se sužavati i, vjerovatno, ovo izuzetno naselje će izgubiti odlike i dobiti lokalni značaj. Osnovni razlozi su u smanjenju važnosti funkcija Jezera sa privrednog aspekta, formiranju novih magistralnih putnih pravaca van dodira sa ovim naseljem i nedovoljnom angažovanju prirodnih i stvorenih potencijala naselja i njegovog neposrednog okruženja.

Perspektive Nacionalnog parka, sa demografskog aspekta prostora, nijesu pozitivne. Opšta demografska situacija je nepovoljna, pogotovo na nivou naselja Parka. Depopulacija nije neophodno loša stvar za prirodne resurse jezera, iako se očekuje da će svi pozitivni demografski procesi biti usporeni, a negativni ubrzani. To se posebno odnosi na naselja Crmnice, Riječke i Lješanske nahije, gdje je i prirodni priraštaj već negativan. Lokano stanovništvo ne može poboljšati svoj trenutne ekonomske okolnosti jer imigracione procese nije realno planirati.

Demografska osnova Nacionalnog parka biće razućenija nego danas, dok će očekivani proces migracije dovesti do koncentracije populacije u budućnosti. Populaciju i vitalnost zadržavaju područje Krajine, područje samog Virpazara i naselja uz putne pravce, prije svega Vranjina, kao i područje Zetske i Tuške ravnice. Područje Rijeke Crnojevića, zavisno od interesa države, moglo bi doživjeti demografski preporod, prvenstveno kroz investiciona ulaganja. Ostala područja će se svesti na par naselja sa stalnim starim stanovništvom, koja će zaživjeti samo povremeno, zavisno od godišnjeg doba i odnosa prema poljoprivredi i ribolovu.

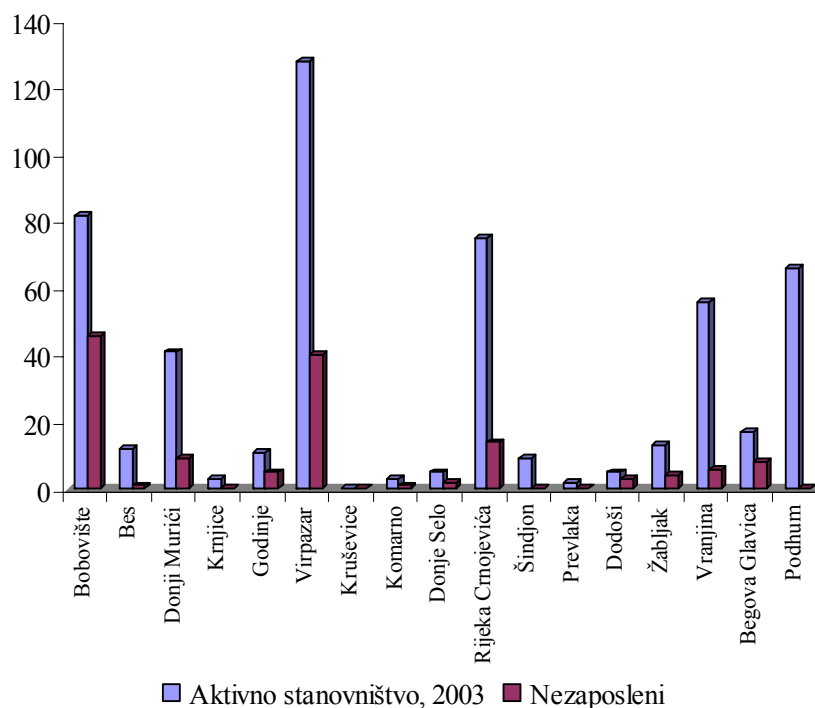
4. OPŠTI PREGLED EKONOMSKOG ASPEKTA

4.1 Zaposlenost i nezaposlenost

Prema podacima Zavoda za statistiku, od ukupnog aktivnog stanovništva u opštini Podgorica starijeg od 15 godina (71.135) njih 48.246 je zaposleno, tako da je stopa nezaposlenosti 32,2. Stopa nezaposlenosti u 2004 godini u opštini Bar je 24,3%, a prema procjenama ISSP 19,3%. U Cetinjskoj opštini ova stopa je nešto manja i iznosila je 22,9%, odnosno 18,1% prema procjenama ISSP.

Prema podacima Zavoda za statistiku, u 17 naselja NP broj nezaposlenih varira od naselja do naselja. U Krajini, od ukupno aktivnog stanovništva najveći procenat nezaposlenih i to gotovo 50% ima naselje Bobovište. U Crmnici, broj nezaposlenog stanovništva je u najvećem procentu zastupljen u Virpazaru i to sa 31%. U Riječkoj nahiji relativno je mali broj aktivnog stanovništva. Jedino Rijeka Crnojevića i Vranjina imaju veći broj aktivnog stanovništva. Procenat nezaposlenih u R.Crnojevića je 18% a u Vranjini oko 10%. U naselju Podhum koje pripada Zeti, u 2003. godini nije bilo nezaposlenih lica.

Grafik 6: Pregled aktivnog stanovništva i nezaposlenih u naseljima NP

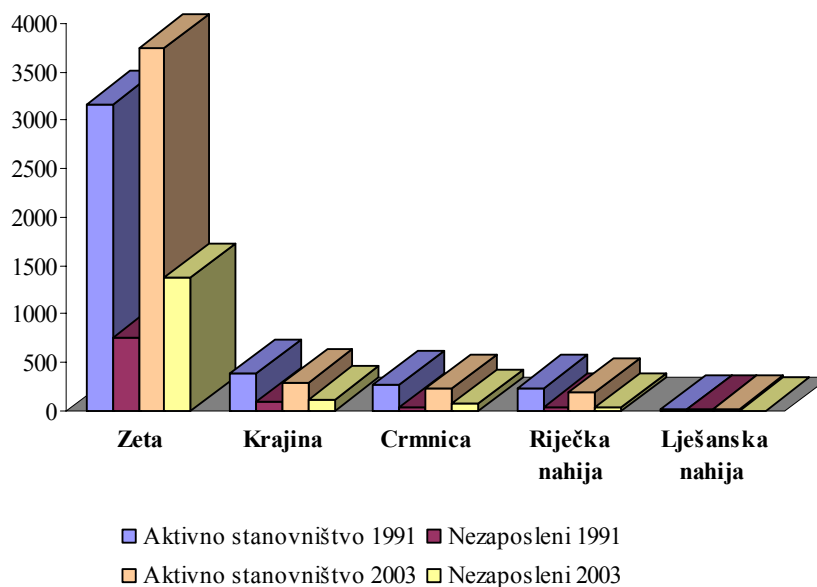

Broj aktivnog stanovništva kao i broj nezaposlenih uzimajući u obzir kako naselja unutar samog NP tako i po obodu, povećan je u 2003. godini posmatrano u odnosu na 1991. godinu. Aktivno stanovništvo je zabilježilo porast svega oko 9%, s tim što je ovo povećanje zabilježeno isključivo u povećanju aktivnog stanovništva u Zeti. U ostalim socio-ekonomskim cjelinama nije zabilježeno povećanje aktivnog stanovništva već naprotiv njegovo smanjenje, koje se kreće od oko 20% u Crmnici i Riječkoj nahiji do oko 30% u Krajini. Razlozi za ovakvo stanje je prije svega smanjenje broja stanovništva kao i njegovo starenje.

U naseljima Skadarskog jezera, nezaposlenost je u odnosu na 1991. godinu veća za oko 40%. Većina nezaposlenih se nalazi u naseljima u Zeti (80%). U naseljima Riječke i Lješanske nahije bilježi se

smanjenje broja nezaposlenih koji je u Lješanskoj nahiji smanjen za 50%, a u Riječkoj za oko 10%. U Krajini i Crmnici povećan je broj nezaposlenih u odnosu na 2003. godinu i to za 25%, odnosno 40%.

Grafik 7: Pregled broja aktivnog stanovništva i broja nezaposlenih (1991 i 2003)

4.2 Socijalna i penzijska primanja

Prema informacijama dobijenim od strane službenika u sektoru za dječiju i socijalnu zaštitu Ministarstva zdravlja, radai socijalnog staranja, broj korisnika socijalne pomoći (materijalnog obezbjeđenja porodice - MOP i dječijeg dodatka) mnogo je niži u ruralnim područjima u odnosu na urbana područja. Kao razlog za ovakvu situaciju, naveli su relativnu neinformisanost domaćinstava, kao i nezadovoljavanje kriterijuma za dobijanje materijalnog obezbjeđenja porodice u smislu posjedovanja imovine, što predstavlja jedan od kriterijuma za dobijanje ovog benefita. Na drugoj strani, pravo na dječiji dodatak se vezuje za pravo na korišćenje MOP-a.

U narednim tabelama su posmatrani samo najnaseljeniji mjesni centri na području Skadarskog jezera.

Tabela 9: Broj korisnika materijalnog obezbjeđenja porodice (novembar 2005. godine)

Poštanska jedinica	Broj porodica	Broj članova porodica	Iznos sredstava u eurima	Prosječan iznos po porodici, u eurima	Prosječan iznos po članu, u eurima
Golubovci	108	270	7,090.50	65.65	26.26
Virpazar	6	26	550.00	91.67	21.15
Rijeka Crnojevića	6	12	357.00	59.50	29.75

Izvor: Ministarstvo rada, zdravlja i socijalnog staranja

Tabela 10: Broj korisnika dječijeg dodatka (novembar 2005. godine)

Poštanska jedinica	Broj porodica	Broj djece koji prima dodatak	Iznos sredstava	Prosječan iznos po porodici, u eurima	Prosječan iznos po djetetu, u eurima
Golubovci	74	165	2,470.00	33.38	15.00
Virpazar	6	17	255.00	42.50	15.00
Rijeka Crnojevića	3	5	75.00	25.00	15.00

Izvor: Ministarstvo rada, zdravlja i socijalnog staranja

Prema podacima fonda PIO za tri naselja koja pripadaju Skadarskom jezeru, prikazanim u tabeli 11, vidi se da je visina penzijskih primanja niska i da je veliki broj porodica koje žive samo od ove vrste primanja.

Tabela 11: Vrsta i broj korisnika penzija na području Skadarskog jezera

Naselja	Vrsta penzije			Ukupno	Prosječna primanja
	Starosna	Invalidska	Porodična		
Golubovci	570	724	689	1983	110.66 €
Virpazar	166	152	186	504	105.22 €
Rijeka Crnojevića	69	92	111	272	107.49 €

U odnosu na ukupan broj stanovnika u ovim naseljima, s obzirom na starosnu strukturu populacije, penzijska primanja su u velikom procentu zastupljena. Tako u Golubovcima od ukupnog broja stanovnika, njih 69% prima penzije, dok je broj penzija koji se prima u Virpazaru i Rijeci Crnojevića veći od broja stanovnika koji živi tamo. Ovo se može objasniti činjenicom da jedna porodica može primati tri penzije po tri različita osnova. U Rijeci Crnojevića i Virpazaru najveće je učešće porodičnih penzija i to 41%, odnosno 37%, dok su u Golubovcima invalidske penzije zastupljene sa 37%.

4.3 Djelatnost populacije u oblasti Skadarskog jezera

Opredjeljenost stanovništva za neku od djelatnosti zavisi od prirodnog bogastva sa kojima raspolažu pojedina naselja. Osnovna djelatnost je poljoprivreda i njene grane uključujući i ribarstvo, sa nešto industrije i nekoliko uslužnih, privrednih i neprivrednih djelatnosti.

U okviru Nacionalnog Parka "Skadarsko jezero" identifikovane su dvije glavne djelatnosti: turizam i poljoprivreda sa ribolovom. Poljoprivreda je zastupljena na obodu jezera, u Zetskoj ravnici koja je i najnaseljeniji dio ovog regiona. Aluvijalna zemljišta čine najkvalitetnije poljoprivredne površine i zauzimaju oko 17.000ha u području Zetske ravnice. Ovo područje je odlično za razvoj ratarske proizvodnje upravo zbog dobrog mineralnog sastava. Ono što predstavlja glavni problem u ovom području je plavnost značajnog dijela ovog područja, što u velikoj mjeri smanjuje njegovo korišćenje. Zetska ravnica, na sjeveroistoku Skadarskog jezera, poznata je po dobrim uslovima za bavljenje poljoprivredom, tako da se veliki broj stanovništva ovih naselja bavi ovom djelatnošću. Inače, ovaj predio je jedan od najintenzivnije obrađivanih poljoprivrednih površina, zbog čega je i postojao predlog snižavanje nivoa vode Skadarskog jezera i stvaranja dodatne poljoprivredne površine od strane lokalnog stanovništva. Ukoliko bi se zaista sprovele aktivnosti na snižavanju nivoa vode u Skadarskom basenu, dobilo bi se od 14.000 – 25.000ha obradive površine. Naselja Zete većinom su orijentisana na poljoprivredu ili preradivačku industriju.

U naseljima koja pripadaju Zetskoj ravnici, od ukupnog aktivnog stanovništva, 19% se bavi poljoprivredom, 14% trgovina i 11% preradivačkom industrijom. Ostatak stanovništva radi u državnim institucijama ili u oblasti saobraćaja, skladištenja i veza. Ipak, čini se da je procenat od 19%

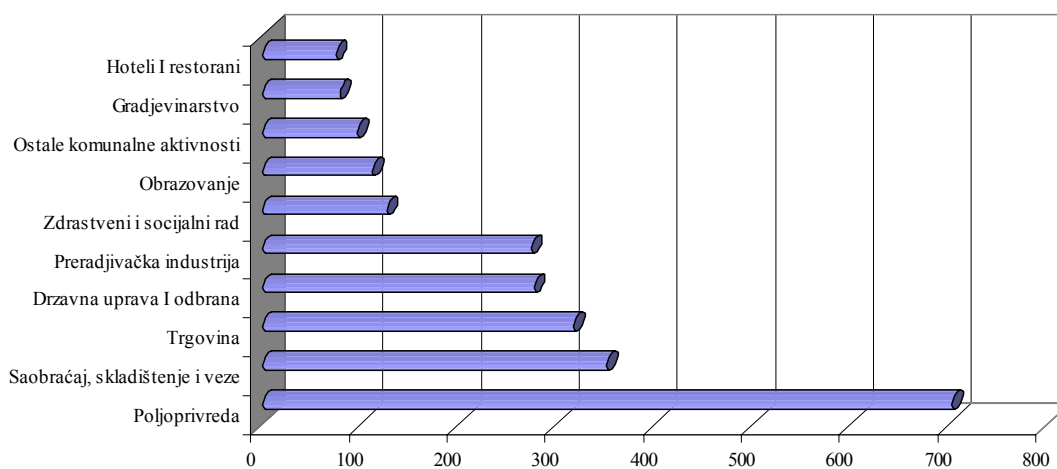
nizak za poljoprivredu, koji se pripisuje poljoprivrednicima koji su poljoprivredu prijavili kao prvu djelatnost. Dok je za većinu populacije poljoprivreda sekundarna aktivnost kao vid dopunjavanja budžeta za njihova domaćinstva.

Naselja koja pripadaju barskoj opštini, nijesu bogata poljoprivrednim zemljištem kako je to slučaj sa Zetskom ravnicom. Poljoprivredno zemljište je zastupljeno u malim parcelama i stanovništvo se tradicionalno bavi poljoprivredom ili ribarenjem i to za sopstvene potrebe. Od ukupnog aktivnog stanovništva oko 27% se bavi poljoprivredom, a čak 18% je zastupljeno u oblasti saobraćaja, skladištenja i veza. Trgovinom se bavi 6%, a preradivačkom djelatnošću 3%.

U Rijeci Crnojevića dominantno mjesto zauzima preradivačka industrija i to sa preko 50% usljed postojanja fabrike za preradu ribe. Do sredine osamdesetih godina za potrebe fabrike za preradu ribe, godišnji ulovi su se kretali od 760 do 1045 tona. Od 1987. se ne vodi ribarska statistika.

Za Rijeku Crnojevića je zanimljivo da je ribarenje bila tradicionalna aktivnost. Danas je zastupljena u manjem obimu i to prije svega za sopstvene potrebe lokalnog stanovništva.

Grafik 8: Pregled učešća pojedinih privrednih grana u naseljima regiona Skadarskog jezera⁶:

Prosječna neto plata za period januar-jun 2005. godine u opštini Podgorica iznosila je 240,2€, a u opštinama Bar i Cetinje 163,8€ odnosno 141,2€. U sektoru poljoprivrede prosječna zarada bez poreza i doprinosa u oktobru 2005. godine iznosila je 195,12€. Najmanja prosječna primanja za pomenuti period su bila u oblasti trgovine sa 146,06€, dok su u sektoru preradivačke idustrije i saobraćaja prosječna primanja iznosila 203,12€, odnosno 252,84€⁷.

4.4 Poljoprivreda

Poljoprivreda je oduvijek bila osnovna djelatnost ili okosnica razvoja ovog područja, posebno u ruralnim oblastima. Vremenom se situacija značajno promijenila. Broj stanovnika u ruralnim oblastima značajno se smanjio, samim tim i interesovanje da se bave ovom djelatnošću. Tome uveliko doprinosi sve veća okrenutost aktivnog stanovništva drugim djelatnostima, tako da poljoprivreda u malom procentu predstavlja osnovnu i jedinu djelatnost lokalnog stanovništva i uslov njihove egzistencije.

⁶ MONSTAT, "Aktivnost i pol – podaci po naseljima"

⁷ Zavod za statistiku Crne Gore, Saopštenje broj 51, Podgorica 14.11.2005.

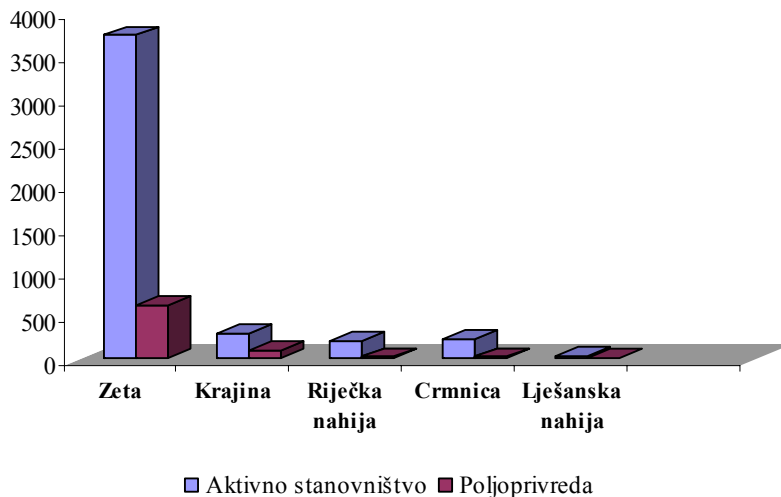
Razvoj poljoprivrede je od oblasti do oblasti različit, što umnogome zavisi od prirodnih predispozicija pojedinih oblasti. Upravo iz tog razloga, daćemo pregled zastupljenosti poljoprivrede po pojedinim socio – ekonomskim oblastima koje postoje na području Skadarskog jezera.

Područje Krajine je značajno orijentisano na poljoprivrednu djelatnost. Od ukupno aktivnog stanovništva 30% se bavi poljoprivredom. Tako u Murićima, od ukupnog aktivnog stanovništva pola se bavi poljoprivredom. Međutim, treba imati u vidu činjenicu da je u ovim naseljima mali procenat aktivnog stanovništva, tako da je u Martićima od ukupnog broja stanovnika svega 34% predstavlja aktivno stanovništvo. Sve ovo je uticalo na smanjenje interesa za poljoprivredu, pri čemu treba imati u vidu da je za ovo područje karakteristična usitnjenost posjeda. U naseljima Krajine najzastupljenija je proizvodnja voća (smokve, kruške, trešnje), ranog povrća, a od kultura najviše se gaji duvan.

Crmnica i Riječka nahija - U naseljima koja pripadaju području Crmnice, broj aktivnog stanovništva u apsolutnom iznosu je ispod 10 stanovnika po naselju, izuzev naselja Boljevići, Virpazar i Rijeka Crnojevića. Ovakva situacija je doprinijela slaboj zastupljenosti kako poljoprivrede tako i ostalih djelatnosti. Veličina prosječnog posjeda je mala tako da je proizvodnja orjentisana samo na proizvodnju za lične potrebe. Najviše je zastupljeno vinogradarstvo i voćarstvo i to pretežno za lične potrebe. U naseljima Crmnice, poljoprivreda je zastupljena sa svega 6%. U Riječkoj nahiji je slična situacija, jer je broj stanovnika mali a nekim naseljima prijeti i gašenje. Ovakva situacija je uzrokovala kako probleme sa zaostajanjem razvoja poljoprivrede, tako i ostalih djelatnosti (ribarstvo) koje su predstavljale okosnicu razvoja ovog područja. Poljoprivreda je kao i u naseljima Crmnice zastupljena takodje sa 6%. U Rijeci Crnojevića kao najvećem naselju Riječke nahije svega se jedan stanovnik bavi poljoprivredom. Prirodni preduslovi za razvoj ove grane postoje, međutim glavni razlog je slaba zastupljenost mlađe populacije koja svoju budućnost ne vezuje za ostanak na ovo područje niti za poljoprivredu.

Zeta - Područje Zete je poznato po poljoprivrednoj proizvodnji, upravo zbog razloga postojanja velikog procenta obradivog zemljišta. Jedan od velikih problema predstavlja plavljenje jednog dijela obradivih površina, čime se smanjuju kapaciteti za proizvodnju. Ovo je jedan od osnovnih argumenata koji se iznose kada se govori o aktivnostima snižavanja nivoa vode čime bi se dobile dodatne površine obradive zemlje. Kompleksi zemljišta su relativno veliki, tako da se uz korišćenje savremene mehanizacije postižu odlični rezultati, pogotovo iz oblasti povrtlarstva. Međutim, treba napomenuti da i pored dobrih preduslova za bavljenje poljoprivredom, poslednjih godina su u velikoj mjeri zastupljene i druge djelatnosti (preradivačka, trgovina, saobraćaj i dr). Poljoprivreda je zastupljena sa oko 19%. U Golubovcima kao najvećem naselju Zete, a ujedno i čitavog regiona Skadarskog jezera od ukupno aktivnog stanovništva oko 9% se bavi poljoprivredom. Podhum, naselje Zete koje se nalazi u samom NP u velikoj mjeri je orjentisano na poljoprivrednu proizvodnju. Tako da od ukupno aktivnog stanovništva koji iznosi 66 u apsolutnom iznosu, 58 se bavi poljoprivredom. Za ovo naselje bi se moglo reći da je poljoprivredna proizvodnja intezivno zastupljena.

Grafik 9: Broj stanovnika u odnosu na aktivno stanovništvo koji se bave poljoprivredom

4.5 Ribarstvo

Ribarstvo je tradicionalna djelatnost lokalnog stanovništva u naseljima Skadarskog jezera. Godinama je za veći dio populacije ovo bio osnovni i jedini izvor primanja. Situacija je sad drugačija, iz razloga što su u značajnoj mjeri zastupljene i druge djelatnosti, a treba napomenuti i činjenicu da se u naseljima Skadarskog jezera povećava broj ljudi koji tamo nemaju stalno mjesto boravka, već imaju vikendice. Njima ribarstvo ne predstavlja glavnu i osnovnu djelatnost, već vid rekreacije ili dodatni prihod. Tačan broj ljudi koji se bavi ribarstvom kao glavnom djelatnošću nije poznat. Razlog treba tražiti u činjenici da se još uvijek čeka na izradu Zakona o slatkovodnom ribarstvu. Ovim Zakonom treba da se reguliše status privrednih ribolovaca, po kojem bi oni kojima je to glavna djelatnost bili registrovani u Privrednom sudu i imali pravo na penziju i socijalno osiguranje. Ribolov se u okviru NP Skadarsko jezero uređuje internim aktom, kojim je predviđeno postojanje privrednog i sportskog ribolova. Za svaku od ova dva vida ribolova daje se dozvola, gdje privredna dozvola iznosi 300€. U toku 2005. godine NP Skadarsko jezero izdalo je 171 privrednu dozvolu i to najviše za stanovnike priobalnog područja Skadarskog jezera. Takođe je izdato i 273 sportskih dozvola.

Vranjina je tipično ribarsko naselje. Od ukupnog aktivnog stanovništva, 60% se bavi ribarstvom, dok se ostatak stanovništva bavi preradivačkom industrijom i u manjem procentu trgovinom. Mještani kojima je ribolov osnovna djelatnost imaju dosta problema i kada je u pitanju distribucija ulova. Trenutno ne postoji neko stalno mjesto za prodaju ribe, već se svako pojedinačno snalazi, bilo prodajom pored puta ili na neki drugi način. Fabrika za preradu ribe u Rijeci Crnojevića vrši otkup samo jedan mjesec u toku čitave godine (maj – jun), tako da se, prema riječima ribolovaca, često dešava da propadne veći dio ulova.

4.6 Turizam

Područje Skadarskog jezera, uzimajući u obzir geografski položaj, klimatske, hidrografske, kulturne kao i uslove reljefa, ima sve predispozicije za razvoj različitih vidova turizma. Povezanost ili bolje rečeno blizina Crnogorskog primorja kao područja sa intenzivno razvijenim turizmom je od posebnog značaja za formiranje ponude sa svim specifičnostima jezera. Klima je sredozemna sa sušnim ljetima i obilnim padavinama tokom zimske sezone. Područje je povezano sa osnovnim putnim i željezničkim saobraćajem kao i sa aerodromom u Podgorici. Blizina jezera glavnom gradu dopriniće diversifikaciji postojeće turističke ponude. Turističko-resursna osnova jezera po mnogo čemu je jedinstvena i posebna i uz prirodno i kulturno bogatstvo daje bazičnu osnovu za razvoj i korist održivog turizma.

Sjeverni i sjeverozapadni dio Skadarskog jezera je posebno atraktivan za razvoj izletničkog i istraživačkog turizma. Jugozapadni dio je kamenit tako da ima uslove za razvoj određenih turističkih kapaciteta i boravak, dok su na prostoru Vranjine i donjih Murića nalaze plaže. Za sada najzastupljeniji vid turizma je izletnički i rekreativno – kupališni turizam i to posebno na lokalitetima: Donji Murići, Vranjina i zona Karuč – Dodoši – Žabljak.

4.6.1 Trenutna situacija u oblasti turizma

U 2004. godini, prema evidenciji NP oko 7.000 turista posjetilo je Skadarsko jezero, dok je u 2005. godini zabilježeno posjeta oko 15.500 turista, od čega je 75% bilo inostranih. Ovaj tip evidencije se koristi u posljednje dvije godine i predstavlja značajan pokazatelj kretanja turista u ovom regionu.

Izletnički turizam je najviše zastupljen (sa oko 95%), i ova vrsta turizma je najinteresantija za posjetioce. Stanovnici na Skadarskom jezeru pokušavaju da razviju ovu djelatnost i u 2004. godini u ovom dijelu turizma poslovalo je 5 preduzetnika sa 12 izletničkih brodova. Izletnički turizam predstavlja najveću šansu za razvoj ovog dijela regiona. Velike investicije u objekte ili infrastruktura nijesu potrebne i programe ove vrste je dosta lako realizovati. Interesovanje za obilazak određenih kulturnih destinacija i prirodnih ljepota, prema dosadašnjem iskustvu, postoji.

Posljednjih godina sve je aktuelniji razvoj jedriličarstva kao i veslanje. Da bi se razvili različiti vidovi sportskog turizma za početak je potrebna podrška sa strane, bilo nekih institucija bilo samog NP Skadarsko jezero kako bi ovaj vid turizma zaživio.

Pored toga, aktivnosti kao što su Dani Skadarskog jezera u organizaciji lokalne NVO dovodi do popularizacije jezera kod stanovništva okolnih gradova koji nemaju kulturu odlaska na jezero ni iz turističkih ni iz rekreacionih razloga.

Seoski turizam je još jedan od vidova turizma koji ima sve potrebne predispozicije za razvoj a sa malo ulaganja. Ukoliko posmatramo svako pojedinično naselje možemo slobodno reći da u svakom postoje uslovi sa kojima bi se privukli turisti, a to su zdrava hrana i netaknuta priroda.

Na jezeru ima deset ugostiteljskih objekata, od čega je jedan hotel i tri motela. To su objekti koji su u vlasništvu lokalnog stanovništva i uglavno su nelegalni, izuzev objekta koji je u vlasništvu kompanije "Plantaže" na Vranjini. Restorani su dužni da plate godišnju naknadu NP Skadarsko jezero, koja iznosi 4,00 € po m². Razvoj ugostiteljstva je ograničen u zoni jezera, jer arhitektura na jezeru ne obuhvata izgradnju velikih betonskih objekata, koji kao ilegalno sagrađeni postoje bez građevinske dozvole i čije rušenje se očekuje u skoroj budućnosti.

Posljednjih godina, na jezeru je zabilježena značajna posjeta od strane tzv. "vikend turista", koji vrše inoviranje starih kuća sa ciljem boravka u danima vikenda. Njihova glavna aktivnost je sportski ribolov.

4.6.2 Potencijali za razvoj turizma

Uzimajući u obzir veličinu jezera, raznovrsnost i veliki broj ostrva kao i bogastvo biljnog i životinjskog svijeta, uslovi za razvoj jezerskog turizma postoje. Trenutno je na jezeru najrazvijeniji izletnički turizam. Pored ovoga vida turizma i drugi turistički sadržaji zauzimaju sve značajnije mjesto. Tako su u posljednjih nekoliko godina od strane lokalnih preduzetnika bili podstaknuti: jahanje u prirodi, jedrenje, birdwatching, pješačenje.

Prostorni plan NP Skadarsko jezero predviđa više lokacija za razvoj turizma, odnosno disperziju smještajnih kapaciteta i turističkih sadržaja na cijelom prostoru parka.

Tabela 12: Turistički kapaciteti – projekcija 2015 godina

Lokalitet	Osnovni smještaj	Kampovi	Domaća radinost	Ukupno
Ckla	0	0	20	20
Bobovište	0	0	20	20
Donji Murići	150	100	80	330
Krnjice	0	0	50	50
Godinje	0	0	50	50
Virpazar	110	0	50	160
Rijeka Crnojevića	170	50	50	270
Prevlaka - Karuč	0	50	20	70
Dodoši	0	50	20	70
Žabljak	0	0	30	30
Vranjina	60	0	80	140
Plavnica	60	0	0	60
Podhum	0	0	30	30
UKUPNO	550	250	500	1350

Izvor – Studija uticaja na životnu sredinu lokacije vodo-zahvata dugoročnog vodosnabdijevanja crnogorskog primorja

Stara ribarska naselja Karuč, Prevlaka, Dodoši i Žabljak Crnojevića dosadašnjim planovima su predviđena za razvoj seoskog, rekreativno-kupališnog i sportsko- ribolovnog turizma. Ova naselja imaju predispozicije za razvoj izletničkog i vikend turizma, tako da je planovima razvoja predviđeno otvaranje restorana, trgovine i privatnog smještaja. Međutim, i pored potencijala koji postoje za razvoj izletničkog turizma, do sada je najveći dio ovog vida turizma bio usmjeren prema Godinju, Murićima i Rijeci Crnojevića. Restoransko – ugostiteljski kapaciteti izuzev naselja Dodoši, gotovo da i ne postoje.

Na prostoru Skadarskog jezera postoje potencijali za razvoj održivog turizma koji obuhvataju:

- posmatranje ptica
- istorijske i botaničke ture
- istraživanje pećina.

Ovi vidovi turizma nijesu razvijeni u onoj mjeri u kojoj postoje potencijali. Međutim, do sada je ovom području registrovano 281 vsta ptica, preko 100 jama i pećina u okolini Skadarskog jezera i zavisno od sezone može se vidjeti između 50 – 200 vrsta biljaka. Tako da ovo dovoljno govori o mogućnostima za razvoj i ovog vida turizma.

Naporima preuzetnika, planira se i podizanje golf terena u zaledju Virpazara , kao i izrada ekosela koji će biti meta visokoplatežnih turista koji će doći na Crnogorsko primorje.

Dopunski vidovi valorizacije koje ovaj prostor nudi su:

Etno turizam – revitalizacijom starih sela i osposobljavanjem putnih prilaza, moguće je razviti ovaj vid turizma, za koji je veoma izrazena portraznja savremenog turista.

Tranzitni turizam – korišćenje vodnog puta i izgradnja puta Rijeka Crnojevića – Dodoši – Golubovci, kao veza sa Jadranskom magistralom, dodatni je stimulans razvoja područja.

Ribolovni turizam – Valorizacija ribolovnog turizma pretpostavlja definisanje konteolnih zona lova, ribolova i uzgoja divljači, kao i organizaciju pratećih sadržaja.

Sportski turizam – Na Skadarskom jezeru postoji više lokaliteta na kojima je moguće organizovati aktivnosti kao što su: regate, jedrenje, moto – nautika, skijanje, surfing, veslanje, plivanje, skokovi.

U ljetnjem periodu, na području Žabljaka i Dodoša postoji mogućnost za organizovanje *jahačkog sporta*.

Manifestacioni turizam – Šansu za organizovanje različitih naučno – istraživačkih skupova, kulturno – zabavnih i gastronomskih okupljanja, pružaju brojni kulturno – istorijski lokaliteti i naselja etno karaktera.

Poslovni turizam – Blizina jezera Glavnom gradu i perspektiva razvoja kongresnog turizma u gradu, pruža mogućnost razvoja ovog oblika selektivnog turizma. Riječ je o ciljnoj grupi posjetilaca sa unaprijed osmišljenim izletničkim programima i mogućnostima diferenciranja na manje grupe.

Pored ovih vidova turizma ovo područje ima dobre predispozicije za razvoj seoskog turizma koje je moguće razvijati u selima duž obale Jezera i Vikend turizam koji je i dosad u ekspanziji i koji treba i dalje podržavati.

4.7 Kulturno–istorijska baština Skadarskog jezera

Turistička valorizacija jezera leži i u velikom kulturno-istorijskom nasledju koje postoji na jezeru. Sva zdanja na jezeru su zakonom zaštićena, ali ne postoje fondovi kojima bi se finansiralo njihovo obnavljanje. Manastirski kompleksi i utvrdjenja predstavljaju najreprezentativniju grupu spomeničkog fonda na prostoru Skadarskog jezera. Na njegovim obalama i ostrvima nekada je bilo dvadesetak manastira.

Posebnu kulturnu vrijednost imaju gradska naselja koja, u većoj ili manjoj mjeri, imaju sačuvane urbanističko-arhitektonske i ambijentalne vrijednosti, kao što su Rijeke Crnojevića i Virpazar, kao u ruralna područja Crmnice i druga područja Jezera i njegovog neposrednog okruženja.

Tradicionalno nasleđe, odnosno ruralne aglomeracije, neophodno je pažljivo valorizovati. Zahtjevi usmjereni očuvanju i unapređenju vrijednosti ovog nasleđa polaze od naglašene orijentacije ka obnavljanju poljoprivrednih aktivnosti i razvoju turizma na velikom dijelu ruralnog prostora.

Područje Skadarskog jezera je bogato i pokretnim fondom kulturnih dobara nasleđa, što se prvenstveno odnosi na ikone, knjige i manuskripte, predmete umjetničkih zanata, narodne rukotvorine i sl. Dio ovog fonda se nalazi u ambijentima u kojima je i nastao, kao što su crkve i manastiri, a dio u privatnom posjedu lokalnog stanovništva, često samo povremeno prisutnog.

5. INFRASTRUKTURA I KOMUNIKACIJE

5.1. Vodosnabdijevanje

Stanovništvo seoskih naselja snabdijevaju se vodom na više načina:

- organizovano putem gradskih vodovoda,
- putem seoskih vodovoda javnog karaktera;
- putem sopstvenih vodovoda i
- individualno.

Područje Krajine - Na čitavom području Krajine ne postoje stalni izvori, čak ni izdašnosti od 0,5 l/sek. Kod ovakve bezvodnosti, jedini mogući način za obezbjeđenje vode je gradnja cistijerni na višim partijama padinskog terena, dok se u nižim predjelima koriste bunari. Na postojanje znatnih podzemnih izdani, na nižim kotama, ukazuje primjer jednog domaćinstva iz Bobovišta, koje je iskopom bunara zahvatilo oko 7 l/sek. vode, koju koristi i za navodnjave imanja.

Područje Crmnice - Područje Virpazara, koje se nalazi u Nacionalnom parku, ima riješeno vodosnabdijevanje, sa izvora Dobre vode i Joševika (2-3 l/sek.) i sa zahvata zbijene izdani u obližnjem Orahovskom polju, bušenim bunarom. Izdašnost ovog zahvata je ustanovljena na oko 70 l/sek. Kapacitet ovog vodovoda je oko 10 l/sek, koliko vode prepumpava ugrađeni agregat, ali su svi objekti dimenzionisani na znatno veći kapacitet. Obezijeđeno je dugoročno snabdijevanje, ne samo Virpazara već svih okolnih sela. Ostala naselja ovog područja se snabdijevaju vodom sa manjih lokalnih izvora i sa individualnih cistijerni.

Područje Rijeke Crnojevica - Rijeka Crnojevića, kao najveće naselje šireg područja, ima izgrađen vodovodni sistem. Zbog male izdašnosti kaptiranog izvora Studenac, naročito u ljetnjem periodu, ovaj sistem ne može da obezbijedi narasle potrebe u vodosnabdijevanju. Godine 1978. urađena je rekonstrukcija vodovodne mreže i postojećeg zahvata na izvoru. Izvedena rekonstrukcija vodovodnog sistema nije značajnije poboljšala vodosnabdijevanje u Rijeci Crnojevića, te u svakom slučaju treba tražiti bolje rješenje. Ostala naselja ovog područja se snabdijevaju vodom iz lokalnih izvora i cistijerni, što svakako ne predstavlja zadovoljavajući nivo, jer su svi postojeći izvori malog kapaciteta.

Područje Zete - Područje Zete je bogato podzemnom vodom i do nje se dolazi na lak način, plitkim bunarima. Međutim, radi neadekvatne izrade septičkih jama, odlaganja stočnog đubriva i sličnih radnji, vode u bunarima se zagađuju. Na osnovu izvršenih bakterioloških analiza vode, oko 70% bunara ne odgovara Pravilniku o kvalitetu vode za piće. Uzorci kvaliteta vode pokazuju da je zagađenje, u velikom broju, fekalnog porijekla. Ovako visoki procenat organskog zagađenja leži u lošim ili, bolje reći, u neadekvatnim septičkim jamama, kao i neposrednoj blizini smetlišta, štala i drugog. Osim ovog organskog zagađenja, u selima: Srpska, Cijevna, LJajkovići, Mahala, Boljevići i Bijelo Polje konstatovane su visoke promjene vrijednosti PH (od 10,7). Dezinfekcija postojećih bunara za vodosnabdijevanje, s obzirom na utvrđene promjene zagađenja (prisustvo fekalnih materija, organskih rastvarača i dr.) praktično je nemoguća, a naročito u dijelu Zetske ravnice, koji se nalazi u neposrednoj okolini Kombinata Aluminijuma. Iz pomenutih razloga, u izgradnji je vodovod za snabdijevanje Gornje Zete vodom, a realizacija istog je pri kraju.

Vodovodna mreža sa vodom iz izvorišta Mareza, kojom se snabdijeva grad Podgorica, stigla je do mjesnog centra Golubovci. Uprkos naporima Opštine i organizacija kao što je IRD, Zetska ravnica je još uvijek u najvećem procentu bez vodovodne infrastrukture. Lokalno stanovništvo i dalje koristi bunarsku vodu za piće i kuvanje.

5.2 Pristup glavnim saobraćajnicama – drumski i željeznički saobraćaj

Područje NP "Skadarsko jezero" je dobro povezano sa okruženjem zahvaljujući svom položaju u odnosu na saobraćajnu infrastrukturu, a tome doprinosi i blizina Luke Bar i aerodroma u Podgorici. Kroz područje Parka prolazi Jadranska magistrala tj. magistralni put Debeli Brijeg-Petrovac-Podgorica-Ribarevina-Republika Srbija. Kroz Park prolazi i magistralni Šćepan polje-Nikšić-Podgorica-Božaj (granica Albanije). Dionica ovog puta od Podgorice do Tuzi zadovoljava uslove magistralnog puta, dok od Tuzi do albanske granice ne zadovoljava ove uslove, jer nema dovoljnu širinu asfaltnog kolovoza.

Od regionalnih puteva jedino Virpazar–Ostros–Vladimir jednim manjim dijelom prolazi kroz Park ali obzirom na malu širinu kolovoza ne zadovoljava tehničke uslove. U blizini Parka prolaze magistralni putevi Podgorica-Cetinje-Budva i Petrovac-Ulcinj-Sukobin. Put Podgorica-Cetinje i dionica Petrovac-Ulcinj zadovoljavaju uslove za magistralne puteve, a dionica Ulcinj - Sukobin te uslove ne ispunjava, zbog male širine kolovoza (5.0m) i tehničkih karakteristika trase⁸.

Od lokalnih puteva koji najviše doprinose povezanosti naselja su:

- Rijeka Crnojevića - Virpazar,
- Virpazar - Bar,
- Golubovci - Plavnica,
- Carev Laz - Rijeka Crnojevića, uključujući i veze ovoga puta za Prevlaku, odnosno Dodoše,
- Ulići - Rijeka Crnojevića,
- priključci od regionalnog puta Virpazar - Ostros - Vladimir, za naselja Krnjice, Murići, Bobovište, odnosno Ckla.

Bolja saobraćajna povezanost je postignuta sa elektrifikacijom željezničke pruge Beograd–Bar. Objekti i postrojenja se nalaze na stanicama "Zeta" i "Virpazar", dok se u Vranjini nalazi samo stajalište.

Luka Bar se nalazi 45 km od Skadarskog jezera, magistralnim putem Bar - Petrovac – Virpazar, a Luka Bar je redovnim linijama vezana za Anconu, Kopru i Drač.

Aerodrom "Podgorica" je 15 km udaljen od Skadarskog jezera, tako da je preko avio linija Podgorica vezana sa gradovima Balkana i Evrope.

5.3. Jezerski saobraćaj

Plovidba Skadarskim jezerom, ušćima rijeka i otokom Bojanom stara je koliko i samo Jezero. U istorijskim izvorima po prvi put se pominje u vrijeme drugog ilirsko-rimskog rata. Naročito intenzivna bila je u periodu mletačkog posjedovanja Skadra. Kasnije, dugo vremena se odvijala u uslovima čestih sukoba Turaka i Crnogoraca za prevlast na Jezeru. U drugoj polovini XIX vijeka, u izmijenjenim istorijskim okolnostima, plovidba na Jezeru je doživjela punu afirmaciju, čemu je posebno doprinio režim međunarodne plovidbe Skadarskim jezerom i rijekom Bojanom ustanovljen Berlinskim ugovorom (1878. godine); pojava parobroda; izgradnja drumskih saobraćajnica; a nešto kasnije i željezničkih pruga (Bar - Vir i Podgorica - Plavnica).

Tradicionalno, prevoz ulova, tereta i ljudi obavljao se "lađama" (na vesla i jedro), dok su čunovi služili uglavnom za ribolov. Ova plovila imala su mali gaz, prilagođen pristajanju na plitke obale.

Živa razmjena dobara između Skadra, Rijeke, Vira i Plavnice, kao i drugih naselja, podstakla je privredni razvoj područja prije svega trgovinu.

Redovni linijski saobraćaj održavan je između Rijeke Crnojevića, Ploče, Podkomarna, Virpazara, Plavnice, Krnjica, Murića, Ostrosa, Ckla i Skadra. Sporazumom između FNRJ i NR Albanije, o

⁸ Prostorni plan NP "Skadarsko jezero"

rješavanju i sprečavanju graničnih incidenata (iz 1953. godine), izričito je zabranjen prelaz jugoslovensko-albanske granice na Jezeru od strane civilnih i vojnih plovni objekata, čime je onemogućen kontakt Bojanom sa morem.

Izgradnjom savremenih saobraćajnica preko Jezera linijski - putnički i teretni saobraćaj gubi na značaju i 1981. godine se ukida. Od tada se održavanje plovni puteva i pristanišni objekata postepeno zapušta. Danas, jedini organizovani vid plovidbe su povremene turističko-izletničke ture po Jezeru, modernizovanim lađama. Najveći broj plovidbi obavlja se u svrhu ribolova, mnogobrojnim činovima stanovnika prijezerskih naselja i sa nekoliko brodića preduzeća "Ribarstvo", iz Rijeke Crnojevića.

Stanje plovni puta je nezadovoljavajuće, jer su dubine nepouz dane (poslednja mjerenja izvršena su 1963. godine), dok su kanali potpuno ili djelimično zasuti. Sa stanovišta bezbjednosti, plovni put je samo djelimično obilježen, a svjetionici ne funkcionišu.

5.4. PTT Saobraćaj i telekomunikacije

Postojeći PTT sistem u zoni Parka omogućava održavanje (funkcionisanje), u prvom redu, telefonskog saobraćaja u naseljima, koja se nalaze u granicama Parka. Od telefonskih centrala, važno je istaći centralu u Virpazaru, preko koje idu veze za najveći dio područja Parka, kao i više manjih područni telefonskih centrala (Rijeka Crnojevića i dr.). Kad je u pitanju mobilna telefonija, ovo područje je pokriveno sa oba mobilna operatera.

U području Parka je realizovan funkcionalni sistem radio-veza, koji se koristi za potrebe čuvarske službe Nacionalnog parka. Ovim sistemom je omogućena veza sa sjedištem Parka, kao i direktna veza sa dežurnim dispečerom u Podgorici.

5.5. Snabdijevanja električnom energijom⁹

Na području Nacionalnog parka se nalaze elektroenergetski objekti prenosne mreže napona 110kV, 35kV, 10kV i 1kV, a u sklopu jedinstvenog elektroenergetskog sistema Crne Gore. Većina ovih objekata nije u direktnoj funkciji sadržaja Nacionalnog parka, već je njihovo prisustvo posledica položaja Parka, u odnosu na glavne koridore dalekovoda u Republici, odnosno potreba šireg kontaktnog područja Parka. Jedan od magistralni koridora dalekovoda ide od Podgorice, preko Skadarskog jezera (Lesendro), do Vira, gdje se račva na krak koji ide za Petrovac i Bar i, drugi za Budvu. Ovaj koridor prolazi periferno kroz zapadni dio Parka.

Distributivna mreža, razvijana (građena) u sklopu elektrifikacije naselja, koja se nalaze u granicama Nacionalnog parka, ne narušava ni prirodni ni stvoreni ambijent.

Elektroenergetsko napajanje željezničke pruge Beograd-Bar je obezbijeđeno posebnim naponskim vodom, smještenim u koridoru pruge.

Kvalitet opsluženosti električnom energijom prostora Parka, kao i stabilnost napona, na prihvatljivom su nivou tako da nema ozbiljniji zamjerki.

5.6. Kanalisanje otpadnih voda

Otpadne vode u granicama Nacionalnog parka ugrožavaju akvatorijum Jezera i podzemne izdani u njegovom priobalju. Poseban problem, sa ovog aspekta, predstavljaju značajni urbani centri u slivu Morače - Podgorica, te Danilovgrad i Nikšić, u slivu Zete, dok otpadne vode Cetinja ugrožavaju Obodsko vrelo tj. izvorište Rijeke Crnojevića a time i samo Jezero.

⁹ Prostorni plan NP "Skadarsko jezero"

5.6.1 Kanalizacija Podgorice

Kanalizacija je izvedena po separatnom sistemu. Sistem uređaja za prečišćavanje je podkapacitiran, te ne omogućava adekvatno prečišćavanje komunalnih otpadnih voda. Trenutni kapaciteti kolektora obuhvataju 20% od otpadnih voda grada Podgorice.

Otpadne vode industrije nijesu odgovarajuće riješene. Industrijske otpadne vode koje se priključuju na gradski kanalizacioni sistem su bez kontrole vrijednosti PH i toksičnosti vode. Otpadne vode Kombinata Aluminijskog se ne prečišćavaju na odgovarajući način, što se posebno odnosi na toksične otpadne vode, kao otpadni materijal iz proizvodnje glinice, koje se sa jalovinom odlažu u posebne bazene.

5.6.2 Kanalizacija Danilovgrada

Danilovgrad ima djelimično izgrađen sistem separatne kanalizacije. Otpadne vode se direktno ispuštaju u rijeku Zetu, bez ikakvog prečišćavanja. Industrijski i poljoprivredni objekti imaju, takođe, djelimično izgrađene zasebne kanalizacione sisteme, ali se i te vode ispuštaju u rijeku Zetu, uz djelimično prečišćavanje.

5.6.3 Kanalizacija Nikšića

U Nikšiću postoji separatan sistem kanalizacije otpadnih voda. Uređaj za prečišćavanje je ne samo podkapacitiran, već i nedovršen - izgrađen je samo građevinski objekat. Na taj način nije moguće adekvatno prečišćavanje komunalnih otpadnih voda, posledica čega je zagađenje u širem obimu - do Bjelopavličke ravnice.

Odstranjivanje industrijskih otpadnih voda nije u potpunosti riješeno. One koje se priključuju u kanalizacioni sistem grada ne kontrolišu se na PH i toksičnost, te remete proces prečišćavanja otpadnih voda. Otpadne vode Željezare Nikšić prečišćavaju se preko vlastitog uređaja.

5.6.4 Kanalizacija Cetinja

Otpadne vode Cetinja, separatno sakupljene kanalizacionom mrežom, ispuštaju se zajedno sa atmosferskom vodom (uključujući i otvorene kanale), direktnim upuštanjem u ponor. Otpadne vode iz industrijskih objekata se direktno uključuju u kanalizaciju grada, bez prečišćavanja, pri čemu je onemogućena kontrola toksičnosti otpadnih voda.

Rijeka Crnojevića – Postoji kanalizaciona infrastruktura i kolektor otpadnih voda, koji je nedavno izgrađen uz pomoć Evropske agencije za rekonstrukciju (EAR). Zbog nedovoljnih količina vode i stalnog prekida u vodosnabdijevanju Rijeke Crnojevića, kolektor ne radi. Pored toga, kapaciteti su izgrađeni za prihvatanje otpadnih voda iz fabrike za preradu ribe, koje se još uvijek ispuštaju u jezero.

5.7 Zagadjenje

Najznačajnija industrijska postrojenja u slivnom području NP Skadarsko jezero nalaze se u Nikšiću i Podgorici. Poseban izvor zagadjenja predstavlja KAP (Kombinat Aluminijskog Podgorica), koji se nalazi u neposrednoj blizini Skadarskog jezera. Drugi značajan izvor zagadjenja predstavljaju komunalne otpadne vode koje se ispuštaju iz opštinskih centara koji gravitiraju ka Skadarskom jezeru. To su Opština Podgorica sa 170.000 stanovnika i Opština Nikšić i Danilovgrad preko rječnog sliva Zete sa 92.000 stanovnika.

Tabela 13: Pregled količine ispuštenih otpadnih voda u opštinama Nikšić, Danilovgrad i Podgorica¹⁰

Ispusti otpadnih voda u opštinama Nikšić, Danilovgrad i Podgorica		
Grad/zagadjivač	Br. Ključnih zagadjivača	Količina ispuštene otpadne vode (u m ³ /god)
Nikšić	12	23.682.150
Danilovgrad	10	217.500
Podgorica	17	10.353.577
KAP	9	31.104.000
Ukupno	48	65.357.227

Izvor: Katastar zagadjivača Zetske ravnice u opštinama Nikšić, Danilovgrad i Podgorica, Sveske I – IV, Institut za tehnička istraživanja i Institut za hidromehaniku "Jaroslav Černi" – Beograd, 1998

Gore pomenuti katastar zagadjivača indentifikuje sledeće glavne izvore ovog zagadjenja:

- Zalihe katrana i sirove nafte u nikšićkoj željezari, koja se nalazi u blizini rijeke Gračanica
- Jalovišta nikšićkog rudnika boksita,
- Deponije za odlaganje otpada u Kombinat Aluminijuma,

Značajan dio zagadjenja dospijeva u Skadarsko jezero putem podzemnih voda, spiranjem pesticida sa poljoprivrednog zemljišta Zetske ravnice.

Ne treba zaboraviti ni deponije u Nikšiću i Podgorici koji dodatno doprinose zagadjenju podzemnih voda. Ono što je zajedničko za sva industrijska postrojenja je da rade bez ikakvih mjera predostožnosti ili sa slabim mjerama za smanjenje zagadjenja.

5.8. Sakupljanje i odlaganje čvrstog otpada

Pitanje upravljanja otpadom u regionu Skadarskog jezera je prilično kompleksno, prije svega zbog razudjenosti terena i malog broja stanovnika u naseljima NP-a. Selekcija na ishodištu se malo gdje sprovodi, a konačna dispozicija otpada iz naselja još nigdje nije propisno riješena. Umjesto u sanitarne deponije, smeće se odlaže na smetlištima, koja su najčešće locirana pored magistralnih puteva i vodotoka, a negdje i u blizini naselja. Samozapaljivanje ili namjerno paljenje ovakvih deponija, kao i truljenje otkrivenog smeća, dovode do zagađenja vazduha, a ovakva smetlišta zagađuju još i okolno područje, kao i podzemne vode i vodotoke, ako su smještena na njihovim obalama.

Industrijske otpadne materije se odstranjuju i deponuju zavisno od vrste i agregatnog stanja tog materijala, a primjetan je interes fabrika za reciklažu sekundarnih sirovina. Najveće količine otpada nastaju u KAP-u. Iako se opasni otpad propušta kroz postojeću instaliranu opremu, još uvijek postoji značajan problem opasnog čvrstog otpada kakav je basen crvenog mulja. Za neke sporedne a toksične - tečne i čvrste otpadne materije, napravljeni su propisno osigurani rezervoari, odnosno deponije. Skladišta čvrstog otpada nijesu natkrivena, pa se pod uticajem atmosferskih padavina otpadni materijali ispiraju a zagađene vode, bez prečišćavanja, slobodno prodiru u podzemlje. Problematici su bazeni za deponovanje crvenog mulja, jalovine sa hemikalijama iz proizvodnje glinice, inače količinski dominantnog otpada u Kombinat. Pokazalo se da prvi bazen, koji je rađen kao vododrživ, nije zadovoljio namjenu. Sporni su i efekti naknadno uvedenog postupka za filtriranje crvenog mulja i odgovarajuće funkcionisanje nezaštićenog drugog bazena, jer se zagađenje izdani u međuvremenu proširilo na više okolnih i nizvodnih naselja Gornje Zete. Povremeno - kod jakih vjetrova, bazeni su zbog neblagovremenog kvašenja njihovih površina, uzrok jakog zagađenja vazduha crvenom prašinom, što ugrožava zdravlje okolnog stanovništva.

¹⁰ Uloge i odgovornosti aktera u zaštiti, upravljanju i korišćenju Skadarskog jezera, Mart 2004. godina

6. GLAVNI STEJKHOLDERI I INTERESNE CILJNE GRUPE

6.1 Motivacija i uopšteni principi

Namjera ove analize je da predstavi vjerodostojne podatke o svim zainteresovanim stejkholderima na području Skadarskog jezera i njihove interaktivne odnose, kao i zajedničke i pojedinačne ciljeve na različitim stepenima upravljanja resursima na ovom području. Zadatak je opisati motive i ciljeve svih zainteresovanih strana na nivou centralne, lokalne vlasti, NVO organizacija, regionalnih udruženja, preduzetnika i lokalnog stanovništva. Biće prikazan i društveni i institucionalni okvir u kom će projektne aktivnosti SLIEMP projekta biti pripremane i realizovane.

Analizom će biti razmatrani: (i) trenutni upravljački sistem i odnos različitih stejkholdera prema zadacima i ciljevima projekta i identifikovati njihove potrebe u odnosu na predloženi projekat; (ii) veze među pojedinim stejkholderima, kao što su kaolocije, konflikti, udruživanja, strategije; (iii) karakteristike stejkholdera, interesi, formalno/neformalno uređenje, moć, kontrola nad resursima, znanje i informisanost, kako su organizovani i ograničenost u učestvovanju u projektu; (iv) njihovi uticaji i motivi prilikom donošenja odluka, uključujući očekivanja, kao što su dobiti i spremnost ulaganja i investiranja u resurse, (v) putevi prevazilaženja konflikata između stejkholdera i (vi) indikatori praćenja stanja razvoja sistema u budućnosti.

6.2 Analiza stejkholdera i njihovih aktivnosti u regionu

Javna uprava, civilni sektor i lokalno stanovništvo, poslovni sektor, akademske i istraživačke institucije i međunarodne organizacije imaju različite odgovornosti i igraju aktivne uloge u upravljanju, zaštiti i korištenju Nacionalnog parka Skadarsko jezero (NPSJ). Regulatornu funkciju (donošenje i sprovođenje zakona) vrši nekoliko vladinih institucija i javnih preduzeća.

6.2.1 Stejkholderi na državnom nivou

Ovo su ključni akteri odgovorni za kreiranje i implementaciju politika razvoja i poboljšanja društvenog koncepta za lokalnu populaciju. Ovo je prvi nivo zainteresovanih strana koje će biti odgovorne za odobravanje projekata i njihovu implementaciju i sa čijim ciljevima i planovima će morati biti koherentni strateški planovi i ciljevi. U tabeli 13. su predstavljeni nivoi njihovog uticaja/važnosti za implementaciju projekta.

Tabela 14: Analiza stejkholdera na centralnom, lokalnom vladinom nivou

Glavne grupe	Grupe stejkholdera	Uloga zainteresovanih u odnosu na projekat	efekti projekta na zainteresovane	Važnost stejkholdera za uspjeh projekta*	stepen uticaja stejkholdera preko projekta**
Vlada CG	Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	ispunjavanje obaveza prema međunarodnom ugovoru	+	5	5
Priprema i angažovanje tima na izradi SAPa i njegova implementacija u narednih 5 godina		+			
Priprema legislative		+			
Kordinacija i nadgledanje NP		+			
Razvoj turizma		+			
Ekološka inspekcija		kontrola primjene zakona	+	4	4
Nacionalni park		Upravljanje NP SJ	+	5	5
MPŠV		održivi razvoj poljoprivrede,	+	5	4

		ribolova, stočarstva			
Zakon o slatkovodnom ribarstvu		+			
Rješavanje problema ribolovnih dozvola		+			
Zaštita voda od zagađivanja		+			
Uprava za vode		Upravljanje vodenim resursima	+	3	3
Savjetodavna služba		Razvoj vinogradarstva i «vinskih puteva»	+	2	2
Poljoprivredna inspekcija		održivo korištenje poljoprivrednog zemljišta, kontrola izlovljavanja ribljeg fonda	+	3	3
Ministarstvo kulture, sporta i medija		očuvanje i kulturna i turistička valorizacija kulturnog blaga na jezeru	+	3	3
Ministarstvo za ekonomski razvoj		Koncesije na resurse	+	3	3
Ministarstvo unutrašnjih poslova		Kontrola granica i primjena zakona a području projekta	+	3	3
Ministarstvo rada, zdravlja i socijalnog staranja		Kontrola i praćenje zdravlja stanovništva	+	3	3
LOKALNA UPRAVA			+	4	3
Opština je prvi nivo lokalne vlasti. Niže jedinice i predstavnici lokalne vlasti su Mjesne zajednice	Opštine: Podgorica Cetinje Bar	Administrativni razvoj u opštinama			
Podrška inicijativama koje su u interesu lokalne zajednice		+			
Sanacija infrastrukturnih problema na lokalnom nivou (vodosnabdijevanje, otpadne vode)		+			
poboljšanje putne infrastrukture		+			
poboljšanje medjuopštinske saradnje		+			
Turističke organizacije opština CT, PG i BR		poboljšanje turističke ponude	+	2	2

*1= mali/nevažan, 2= malo važan, 3= srednje važan, 4= veoma važan, 5= ključni stejkholder

** 1= malo/ bez uticaja, 2= mali uticaj, 3= srednji uticaj, 4= značajan uticaj, 5= veoma uticajan

Institucije zadužene za rukovodjenje NPSJ, organizovane su na centralnom nivou. Centralni nivo predstavlja Vlada sa resornim ministarstvima, a lokalni nivo čine opštinske vlasti. Naime, kako je NPSJ područje od posebnog interesa za državu, to se primjena sektorskih zakona kontroliše radom različitih inspekcija sa nivoa Republike (ekološka, građevinska, vodoprivredna, poljoprivredna..). Vlada je glavni kreator politike zaštite i korišćenja resursa i pravaca razvoja u pogledu održivog razvoja, razvoja turizma, prekogranične saradnje. Svoje planove ostvaruje kroz rad resornih ministarstava i donošenjem zakonskih osnova kojima se uređuje uspostavljanje institucija i odgovornosti nad upravljanjem resursima.

Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine (MTZZŠ) ima nadzornu i koordinirajuću funkciju u radu važnih institucija koje su zadužene za upravljanje nacionalnim parkovima. Ministarstvo sprovodi sledeće funkcije: priprema i donosi zakone i druge propise, nadzire poslove vezane za životnu sredinu

(vezano za institucije i javna preduzeća koja rade pod nadležnošću Ministarstva), sprovodi inspeksijske nadležnosti i osigurava poštovanje propisa, obezbjeđuje sredstva za istraživanja i razvoj, saradjuje sa međunarodnim organizacijama itd.

Sektor za zaštitu životne sredine u Ministarstvu, ima kao poseban zadatak zaštitu biodiverziteta i upravljanje zaštićenim oblastima. Pored ovoga, u ovom Ministarstvu funkcioniše Ekološka inspekcija. Ministarstvo je, između ostalog odgovorno za promovisanje nacionalnih parkova i ekoloških vrijednosti i njihovu upotrebu u turističke svrhe. Takođe, ovlašteno je da kontroliše turističke kapacitete i usluge u nacionalnim parkovima. Uz podršku tadašnjeg Ministarstva turizma, 2001. godine je pripremljen i (od strane crnogorske Vlade usvojen) Master plan za razvoj turizma u Crnoj Gori. Planom za oblast Skadarskog jezera označava kao zona razvoja turizma, a tradicionalna sela u okolini jezera, domaći proizvodi, jedrenje, ture pješačenja i sportski ribolov se naglašavaju kao glavni turistički potencijali regiona.

Institucije koje su pod nadzorom, i koordinacijom Ministarstva u oblasti zaštite i upravljanja zaštićenim područjima su Javno preduzeće Nacionalni parkovi (JPNP) kao i institucije uključene u proces monitoringa stanja životne sredine: Hidrometeorološki zavod i JU Centar za ekotoksikološka ispitivanja.

Ekološka inspekcija je u skladu sa Zakonom o životnoj sredini, ovlašćena da kontroliše da li se stanje životne sredine prati na način propisan ovim zakonom i propisima donijetim na osnovu njega; način, uslove rada i tehničku opremljenost preduzeća i drugih pravnih subjekata u pogledu obezbjeđivanja mjera zaštite životne sredine.

Zakonom o životnoj sredini i na osnovu njega donešenim podzakonskim aktima i Zakonom o nacionalnim parkovima, najveći broj aktivnosti je ograničen na području SJ kao i na području ostalih NP-ova, kao područjima najviše zaštite. Ukoliko se određena aktivnost namjerava preduzimati na području SJ ona podliježe izradi Procjeni uticaja zahvata na životnu sredinu i procjena obuhvata analizu zahvata i elaborate na koje saglasnost daje ministarstvo. Ministarstvo prihvata ili odbija zahvat u odnosu na predloženu aktivnost s obzirom na njen realan uticaj na životnu sredinu.

Nelegalne aktivnosti se sankcionišu kroz rad inspeksijske službe. NP SJ vrši opservaciju teritorije 24h i ukoliko se evidentira nelegalna aktivnost, ekološku, građevinska, vodoprivredna inspekcija izlazi na teren i na osnovu zapisnika procesuiru slučaj prema nadležnom izvršnom organu, sudovima gdje se pokreće određena vrsta pravne odgovornosti.

Tako na primjer, Zakon o životnoj sredini (Službeni list Republike Crne Gore, 12/96) navodi nadležnosti republičke ekološke inspekcije i zabranjuje, odnosno, ograničava određene aktivnosti. Ipak, zbog određenih propusta u kaznenim odredbama ovog zakona, ekološki inspektori nijesu ovlašćeni da preduzmu odgovarajuće aktivnosti u slučaju da utvrde protivzakonitu upotrebu zaštićenih vrsta flore i faune.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) ima takođe značajne nadležnosti u oblasti politike i upravljanja prirodnim resursima. Odgovornost ovog Ministarstva se prije svega odnosi na: upravljanje vodnim resursima i njihova zaštita od zagađivanja, upravljanje i zaštita poljoprivrednog zemljišta, upravljanje i zaštita šuma, lov, slatkovodno i morsko ribarstvo, razvoj sela. Ovo ministarstvo je djelimično odgovorno i za upravljanje zaštićenim oblastima kroz nadležnosti koje ima u upravljanju pojedinim prirodnim resursima kao što su šume, vode, riblji fond i divljač. Odgovornosti ovog ministarstva se preklapaju sa nadležnostima MTZZS, posebno kada je riječ o kontroli sakupljanja i trgovine određenim biljnim i životinjskim vrstama, kao i o lovu i ribolovu u zaštićenim oblastima (tamo gdje su ove aktivnosti dozvoljene).

Odgovornost MPŠV u oblasti ribarstva uključuju pripremu zakonskih propisa, kao i donošenje ribarske osnove i utvrđivanje ribolovnih područja u kojima su dozvoljeni različiti oblici ribolova (privredni, sportski ribolov). MPŠV takođe izdaje naredbe kojima su određenim vodama privremeno ili trajno zabranjuje svaki ribolov, ili pak zabranjuje ribolov pojedinih vrsta ribe. Ovakve mjere motivisane su zaštitom rijetkih ili prorijedjenih vrsta ribe i ribljeg fonda, a može ih inicirati Republički zavod za zaštitu prirode. Vode Skadarskog jezera koriste se i za privredni i za sportsko – rekreativni

ribolov. Pored čuvara NP kojih sada ima 25, Ministarstvo unutrašnjih poslova je takodje ovlaštena da kontroliše ribolov. Ribolovni inspektori koji rade u okviru MPŠV, imaju ulogu nadzornog organa.

Upravljanje vodnim resursima je još jedna oblast u kojoj MPŠV ima nadležnosti od velikog značaja za upravljanje NP Skadarsko jezero. Ministarstvo ima funkcije prepreme zakona, donošenja vodoprivredne osnove, odnosno politike i planova za upravljanje vodnim resursima, određivanje mjera za zaštitu voda, upravljanje upotrebom vodnih resursa, uključujući izdavanje dozvola i saglasnosti; vođenje vodnog informacionog sistema, itd. MPŠV je takodje nadležna za izdavanje koncesija za eksploataciju materijala (pijeska i šljunka iz vodotoka). Još jedna važna nadležnost je nadzor nad upravljanjem i upotrebom vodnih resursa na teritoriji cijele Republike, koji obavlja Vodoprivredna inspekcija.

Imajući u vidu zakonske nadležnosti u upravljanju vodnim resursima, MPŠV ima značajnu ulogu kod razvoja i kasnije odobravanja velikih projekata koji bi mogli imati značajan uticaj na jezero. Primjeri takvih projekata uključuju više godina staru ideju o regulaciji (snižavanju) nivoa vode Skadarskog jezera, zatim korišćenja voda Skadarskog jezera za snabdijevanje regionalnog vodovodnog sistema za crnogorsko primorje, i slično.

Poljoprivredna inspekcija funkcioniše kao kontrolni organ MPŠV koja je nadležna za kontrolu eksploatacije poljoprivrednog zemljišta, obuhvaćenog Prostornim planom Nacionalnog parka, koje je van urbanizovanog područja. Pored ovoga, inspekcija vrši kontrolu izlova i promet ribe u vrijeme zabrana ribolova. Kontroliše količinu izlovljenije ribe i sve prodajne punktove na pijacama, divljim pijacama, nakupce. Propisuje zakone i podzakonska akta koja se tiču pitanja uzurpacije zemljišta, zaštite poljoprivrednog zemljišta, itd.

Savjetodavna služba za poljoprivrednu proizvodnju je dio MPŠV, koji ima za cilj zaštitu bilja u voćarstvu i vinogradarstvu. Na području Skadarskog jezera aktivno djeluje pomažući udruženja vinogradara i pokušavajući da turistički valorizuje ovo područje.

Ministarstvo kulture, sporta i medija ima takodje značaja jer u njegovoj nadležnosti je zaštita kulturnih dobara i kulturnog nasljedja, kao i planovi turističke valorizacije ovih spomenika u regionu Skadarskog jezera.

Ostala ministarstva značajna za upravljanje, zaštitu i korištenje resursa Skadarskog jezera su Ministarstvo za ekonomski razvoj (čija nadležnost uključuje eksploataciju mineralnih sirovina i izdavanje koncesija za tu eksploataciju, kao i pitanja prostornog i urbanističkog nadgledanja), Ministarstvo pomorstva i saobraćaja (izgradnja infrastrukturnih objekata i prisustvo kroz pograničnu jedinicu na jezeru) i Ministarstvo zdravlja (nadležnosti u oblasti zdravlja građana). Ministarstvo ekonomije je posebno značajno imajući u vidu višegodišnja razmatranja mogućnosti za eksploataciju treseta u oblasti Nacionalnog park, koji je prepoznat kao značajan mineralni resurs.

Ministarstvo unutrašnjih poslova ima nadležnosti u čuvanju graničnog dijela jezera, pod čijom nadležnošću se nalazi Plovna jedinica MUPa, koja čuva javni red i mir na jezeru. Takodje, plovna jedinica sprečava izlovljavanje u toku lovnog zabrana.

Naročito je značajna svakodnevna asistencija Plovne jedinice MUP-a u suzbijanju krivolova, koja je i rezultirala i značajnim uspjesima u suzbijanju određenih vrsta krivolova.

Zaključak: Pošto je područje Skadarskog jezera od posebnog interesa za Republiku CG, ono je pod isključivom nadležnošću države, odnosno Vlade. Ministarstvo koje ima najvažnije mjesto u procesu upravljanja NPSJ je MTZŽS. Upravljanje NP obezbijedjeno je kroz instituciju JP „Nacionalni Parkovi Crne Gore” tako da je potrebno jasno uspostavljanje medjusektorske koordinacije i sistema monitoringa i prirodnih resursa.

6.2.2 Nivo lokalne uprave

Na lokalnom nivou opštinske vlasti imaju određene uloge u rukovodjenju NP-om. Skadarsko jezero teritorijalno pripada pod administrativne granice tri opštine: Podgorica, Bar i Cetinje. Lokalne vlasti u

ovim opštinama uglavnom imaju dvostruku ulogu u upravljanju Nacionalnim parkom: javljaju se kao institucije koje štite Park i kao korisnici resursa.

Najvažnija uloga opštinskih vlasti je vezana za upravljanje komunalnim otpadom i otpadnim vodama, preko svojih javnih preduzeća koje je uređeno Zakonom o upravljanju otpadom (Sl. list 80/05) Značajnu ulogu imaju i njihovi Sekretarijati za planiranje i uređenje prostora, koji su odgovorni za sprovođenje prostornih i urbanističkih planova u oblasti oko Skadarskog jezera. S tim u vezi, lokalne uprave mogu imati veoma važnu ulogu u upravljanju parkom, budući da pojačana (često nedozvoljena) gradnja predstavlja ozbiljnu problem za oblast NP. Lokalne uprave su organizovale i Sekretarijate za stambeno-komunalne poslove i zaštitu životne sredine, odnosno službe čiji je zadatak da organizuju i sprovode mjere zaštite životne sredine na lokalnom nivou, i u široj zoni NP. Uz to, komunalna inspekcijaska služba se organizuje na lokalnom nivou. Ove inspekcije imaju nadzornu i funkciju sprovođenja zakona, i mogle bi imati aktivniju ulogu u zaštiti i upravljanju resursima NP.

Zakon o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu (SEA), Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu (EIA) i Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine (IPPC) su nedavno usvojeni zakoni čija implementacija se očekuje od 2008. godine, kojima će se jasno ograničiti uticaji na životnu sredinu pojedinih infrastrukturnih zahvata. Ovim zakonima neke od nadležnosti MTŽŽS će se spustiti na nivo lokalne vlasti. Time lokalna vlast dobija ingerencije i može djelovati u smanjivanju pritiska na jezero i razvijati svoje strateške planove u skladu sa ekološkim planovima NP-a.

Ipak, njihov najveći "pritisak" vezan je za odgovornost u upravljanju komunalnim vodama i otpadnim vodama. Opština Cetinje i Podgorica nepravilnim tretmanom otpadnih voda i otpada (divljih deponija, deponije na Čemovskom polju) direktno utiču na kvalitet voda Skadarskog jezera a samim tim i na njegov ekosistem. Pored toga, tu su i Opštine Nikšića i Danilovgrada koje značajno doprinose količini otpadnih voda koje Moračom dopijevaju u vode Skadarskog jezera.

Saradnja medju opštinama je na niskom nivou, i stiče se utisak da svaka opština djeluje po svojim interesima. Pored toga, djelovanje lokalne uprave u opštini Cetinje do skora je bila na niskom nivou usled promjene vlasti i političke strukture, koja je dovela do zastoja u realizovanju bilo kakvih planova na Jezeru. Politička pozadina je bila glavni razlog nesaradnje medju susjednim opštinama, turističkim organizacijama i neravnomjernom razvoju naselja Riječke nahije koja pripadaju opštini Cetinje.

Na polju upravljanja resursima i aktivnostima na jezeru najaktivnija je Opština Bar koja ima 61 km obale i koja je zainteresovana za njenu kulturno - turističku valorizaciju. Opština Bar je pokrenula niz aktivnosti na turističkoj valorizaciji kroz (i) organizovanje i finansiranje niza manifestacija na jezeru, (ii) kroz afirmaciju sportskog turizma dajući u zakup zemljište u zaledju jezera za formiranje terena za golf; (iii) napravljen je prostorni plan razvoja Virpazara i Ostrosa, jer postoje interesovanja investitora za ulaganje u ova naselja; (iv) 2005 je uloženo 60.000 Eura u putnu infrastrukturu kako bi se obezbijedio prilaz svim mjestima na obali SJ; (v) opština planira i izgradnju putničke luke u Virpazaru i uspostavljanje jezerske linije Skadar – Virpazar.

Ozbiljna ulaganja i rad na ekološkoj zaštiti jezera od zagađenja očigledna i kroz ulaganje u kolektor otpadnih voda u Virpazaru 2003. godine od strane Opštine.

Opština Podgorica je svjesna značaja Skadarskog jezera i u sklopu svojih nadležnosti sprovodi aktivnosti koje doprinose zaštiti jezera.

Mora se imati u vidu i činjenica da Podgorica gravitira jezeru najvećim brojem svojih stanovnika, i da je skoro trećina stanovnika Crna Gore živi tu. Najveći «pritisak» se ogleda u velikim količinama otpadnih voda koje se neprečišćene odlivaju u Moraču. Veliki problem su otpadne vode Podgorice, koje značajno doprinose stanju voda jezera i realizacijom Projekta revitalizacije uređaja za prečišćavanje otpanih voda, opština će direktno doprinijeti poboljšanju stanja voda jezera. U toku 2006. godine opština je postavila odredjenu komunalnu infrastrukturu u Zeti i tako organizovala odvoz čvrstog otpada u nekim mjestima zetske ravnice. Realizacijom Projekta sanacije postojeće deponije i izgradnje regionalne deponije, u naredne dvije godine biće saniran veliki izvor zagađenja – gradsko smetlište na

Ćemovskom polju koje će biti pretvoreno u gradsku deponiju. Trenutno je u funkciji jedna sanitarna kada. U planu je i realizacija Projekta izgradnje reciklažnog centra.

Kada je u pitanju gradnja stambenih objekata, na jezeru se može podići objekat privremenog karaktera, izvršiti rekonstrukcija postojećih ili graditi novi objekat. Za gradnju novog objekta je gotovo nemoguće dobiti dozvolu, jer ne postoji detaljni urbanistički plan osim za naselja Virpazar i Rijeku Crnojevića. Ova nemogućnost podstiče nelegalnu gradnju i stvara probleme i upravi NP i republičkoj građevinskoj inspekciji. Posebno na teritoriji Podgorice i Cetinja. Za očekivati je da će se kroz projekat GTZa izraditi detaljna prostorna planska dokumentacija za najatraktivnije zone na Skadarskom jezeru u Crnoj Gori i Albaniji, čime će se gore navedeni problem prevazići. Pozitivan primjer je usvajanje urbanističkog projekta „Plavnica“ od strane opštine Podgorica, koji direktno pripada zahvatu Nacionalnog Parka. Projektom je propisano poštovanje zaštite nacionalnog parka. Opština Podgorica je 2005. godine donijela, u skladu sa prostornim planom Opštine Podgorica, Generalni urbanistički plan „Golubovci“. Ovaj plan obuhvata šire područje naselja Golubovci, površine 1173 ha, i obuhvata sela Šušanja i Balabani. Na tom prostoru se sa danom usvajanja plana vrši inspeksijska kontrola i nije moguća gradnja koja nije u skladu sa donešenim planom.

Opština Podgorica je tokom 2004. godine primijenila mjere agrohemijske analize zemljišta, koja ima za cilj racionalizaciju potrošnje mineralnih đubriva, a koja garantuje zaštitu agrosistema od kontaminacije, održavanje nivoa plodnosti i veći prinos. Sredstva za agrohemijsku analizu zemljišta sa područja Zete i Malesije, izdvojena su iz Agrobudžeta Glavnog grada – Podgorice. Ova mjera se pokazala vrlo uspješnom u smislu edukovanja poljoprivrednih proizvođača prilikom upotrebe đubriva.

U opštini Bar smatraju da nelegalna gradnja najviše zastupljan na podgoričkom dijelu jezera, i da je uzrok svega toga nepostojanje urbanističkih planova kojima se omogućava jasan i pravilan pravac razvoja cijele regije. Opština nema nadležnosti kada je u pitanju nelegalna gradnja jer je to u nadležnosti Republičke građevinske inspekcije, pošto je jezero od posebnog interesnog značaja za državu.

Opština Cetinje je usled političkog određena lokalne vlasti bila isključena iz svih procesa na jezeru i komunikacija sa upravom NP i drugim opštinama nije postojala. Sa promjenom vlasti, u decembru 2005. iz opštine Cetinje planiraju aktiviranje saradnje i ulaganje u naselja na jezeru koja pripadaju ovoj opštini. Zapostavljanje od strane lokalne uprave, dovelo je do velikih pritisaka eksplatatora prirodnih resursa i nelegalne gradnje u ovom dijelu jezera.

Prestonica Cetinje priprema nekoliko aktivnosti u oblasti Skadarskog jezera:

- priprema projektne dokumentacije za izgradnju vodovoda Drušići-Rijeka Crnojevića. Izgradnjom ovog vodovoda, u funkciju se na pravi način može staviti kolektor za prečišćavanje otpadnih voda na Rijeci Crnojevića.
- stvaranje uslova za razvoj turizma na Rijeci Crnojevića, angažovanjem oko izgradnje nekadašnjeg hotela na Rijeci Crnojevića, učešćem u adaptaciji ekološke pješačke staze od Rijeke Crnojevića do Obodske pećine, postavljanjem odgovarajućeg mobilijara kao i izgradnjom rasvjete.
- Takođe, s obzirom da sve otpadne vode iz Cetinskog polja završavaju u Skadarskom Jezeru, u pripremi je projekat rekonstrukcije gradske kanalizacione mreže sa izgradnjom uređaja za prečišćavanje.

Opština Cetinje je učestvovala u izradi turističkog vodiča za Rijeku Crnojevića, u organizovanju niza okruglih stolova na temu perspektive razvoja turizma na Rijeci Crnojevića, kao i davanju podrške svim kulturnim manifestacijama na tom području.

Pokazalo se da su pitanja neadekvatnog sprovođenja zakona i preklapanja nadležnosti medju najznačajnijim faktorima koji imaju negativan uticaj na praksu zaštite prirode.

6.2.3 Nacionalni Park Skadarsko jezero

NP Skadarsko jezero jedna je od četiri organizacione jedinice u okviru JPNP, tako da su nadležnosti ove jedinice izvedene iz opštih nadležnosti Javnog preduzeća. U okviru Javnog preduzeća Nacionalni Parkovi posluju četiri Nacionalna parka u Crnoj Gori. Zakon o nacionalnim parkovima koji je usvojen 1991. godine reguliše način upravljanja parkovima. Prema Zakonu o nacionalnim parkovima JP Nacionalni Parkovi upravlja upravni odbor i naučni savjet. Upravni odbor ima 9 članova i to 5 koje postavlja Vlada i 4 člana- jedan predstavnik iz svakog Nacionalnog Parka. Upravni odbor donosi odluku koju prethodno pripremaju NP – ovi. Naučni savjet je savjetodavno tijelo upravnog odbora koje odlučuje o suštinskim pitanjima. Sve odluke koje prolaze kroz upravni odbor ne prolaze kroz naučni savjet.

Osnovna funkcija Nacionalnog parka Skadarsko jezero je zaštita prirodnih i kulturnih dobara ovog prostora. Ostvarivanjem ovog vida zaštite sprečava se protivpravno korišćenje prirodnih dobara i bogatstva, i održava unutrašnji red koji je propisan od strane Javnog preduzeća za Nacionalne parkove Crne Gore. Osoblje NP obuhvata čuvarsku službu (25 čuvara), administrativno osoblje i direktora.

Za NP Skadarsko jezero je urađen Prostorni plan područja posebne namjene za NP Skadarsko jezero koji je usvojen 2001. godine i Program zaštite i razvoja NP Skadarsko jezero koji je usvojen 2004. i koji važi za period 2005. – 2010. godine. Na osnovu programa zaštite i razvoja, donose se jednogodišnji programi koje usvaja upravni odbor. Prostorni plan je usvojila Skupština Crne Gore, Program zaštite i razvoja usvaja Vlada Crne Gore. Na osnovu Prostornog plana područja posebne namjene, zabranjen je lov na području Skadarskog jezera.

Za 2006. godinu, usvojen je program razvoja i zaštite. Glavne djelatnosti u nacionalnom parku, turizam i ribolov, regulisane su internim aktima koje usvaja Nacionalni park.

6.2.3.1 Finansiranje NP Skadarsko jezero

JPNP se u najvećoj mjeri samofinansira, a djelimično ga finansira budžet republike iz sredstava namijenjenih zaštiti prirode. JPNP prikuplja prihode od naknada za korišćenje prirodnih dobara i pružanja usluga u rekreativnim i turističkim područjima u okviru NP, u skladu sa odlukom JPJP. U 2005. godini sopstveni prihodi NP Skadarsko jezero bili su za oko 36% veći u odnosu na 2004. godinu. U strukturi sopstvenih prihoda dominirali su prihodi ostvareni po osnovu izdatih ribolovnih dozvola (26%) i eksploatacije pijeska i šljunka (44%).

Preduzeće je ovlašteno da naplaćuje veliki broj naknada i dažbina (uključujući naknade za ribolov-privredna dozvola za ribolov iznosi 300,00 Eura na godišnjem nivou, dnevna sportska ribolovna dozvola košta pet eura, a iznajmljivanje i upotreba čamaca i glisera 30 eura po satu. Ulaznica u Nacionalni park je 1,00 Eura po osobi, taksa za ugostiteljski objekti 4,00 Eura po m2, naplaćuje se naknada za sječu šuma, naknade za obavljanje poslovnih aktivnosti na jezeru, snimanje filmova, kampovanje. Vlasnici brodova obavezni su da plate paušalnu naknadu, zavisno od broja ljudi koji mogu stati na brod, od 250 do 1.000 eura godišnje).

Tabela 15: Struktura prihoda NP u 2005. godini

Izvor prihoda:	2005. (EUR)
Ribolovne dozvole	53.967,00
Izlovljavanje ukljeve	18.448,00
Eksploatacija pijeska i šlju. "B.tigle i Ponari"	83.500,00
Ulaznice u park i takse na plovila	13.164,00
Takse po osno.Programa priv. Objekata	7.880,00
Zaplijenjena sredstva, izlov žaba i ostale lo.	11.114,00
I Sopstveni prihodi	188.073,00

II Sredstva budžeta (br. plate, topli obrok, regres i prevoz)	59.298,00
UKUPNO I + II	247.371,00

Izvor: NP Skadarsko jezero, Izvještaj o radu za 2005.

6.2.3.4. Aktivnosti NP “Skadarsko jezero” tokom 2005. godine

- U aprilu 2005. godine Nacionalni park je zajedno sa Planinarskim društvom Komovi markirao tri pješačke staze: Vranjina, Rumija i Vrsuta i osvježio markaciju na rekreativno – turističkoj stazi Obod – Rijeka Crnojevića. Takođe je odštampan i “Vodič za pješčenje u Nacionalnom parku Skadarsko jezero”.
- U organizaciji Ribolovnog društva Podgorica, na prostoru NP skadarsko jezero organozovano je i održano više sportsko ribolovnih takmičenja, od kojih je jedno imalo međunarodnu karakter ito “Zlatna ukljeva”.
- Tokom 2005. godine uradjen je Program za privremenih objekata za NP Skadarsko jezero što je rezultiralo sa potpisivanjem ugovora od strane NP sa dva preduzetnika.
- Tokom prošle godine jedan od najznačajnijih projekata bio je stavljanje u funkciju objekta na Vranjini. U objektu su smještene kancelarije NP, dok prizemlje objekta dato je preduzeću 13. Jul “Plantaže” na desetogodišnji zakup.
- U toku 2006. godine se planira otvaranje informativnog centra za posjetioce, u prostorijama NP na Vranjini, čišćenje jezera od čvrstog otpada, otvaranje punktova za posmatranje ptica.

Osnovne potrebe NP

Iako je ovo institucija zadužena za upravljanje NP uz punu podršku Vlade i MTZŽS, mnogo direktnih i indirektnih činilaca utiče na:

- jačanje institucije visokoobrazovnim kadrovima i obučanim vodičima koji bi poboljšali komunikaciju turista i posjetilaca NP
- osnaživanje čuvarske službe kroz edukaciju čuvara, formiranje rendžerske službe i ekološke patrole
- uspostavljanje saradnje sa sve tri Opštine i jasno razgraničenje nadležnosti na prostoru NP
- definisanje jasnih prostornih i urbanističkih planova na jezeru
- zoniranje jezera.

6.2.4. Grupe stejkholdera pod direktnim uticajem

U ovom dijelu će biti razmatran položaj pojedinaca, porodica, zajednice, organizacija zainteresovanih za rezultate projekta i posebno osjetljivih grupa: siromašnih poljoprivrednika i ribara, žena, djece, marginalnih grupa, u odnosu na ciljeve i moguća rješenja projekta. Navedeni su motivi življenja stanovništva na prostoru NP, njihovi najvažniji pribдеми, planovi razvoja djelatnosti kojima se bave i problemi sa institucijama koje upravljaju resursima na direktan ili indirektan način.

Veličina pritiska na resurse jezera od strane ovog stanovništva je niska, ali je ekonomska zavisnost ovog stanovništva od samog jezera značajna. Gustina naseljenosti u zoni oko Parka je mnogo veća, a samim tim su i pritisci na resurse Jezera značajniji. Ovo se posebno odnosi na Zetsku ravnici koja se proteže duž sjeverne obale Skadarskog jezera, i koja je jedna od najintenzivnije obrađivanih poljoprivrednih površina u Crnoj Gori. Planovi za snižavanje nivoa vode Skadarskog jezera su djelimično motivisani širenjem poljoprivredne proizvodnje, budući da je procijenjeno da bi se jednom takvom intervencijom (u kombinaciji sa ameliorativnim mjerama) dobilo dodatnih 14.000-25.000 hektara obradive zemlje. Ovo će izazvati, pored ugrožavanja ekološke ravnoteže, povećano zagađivanje voda jezera usled korištenja većih količina pesticida i fertilizatora.

Situacija je nešto drugačija u karstnoj oblasti na zapadnoj i južnoj obali Jezera (na teritoriji opština Cetinje i Bar) gdje je obradivo zemljište rijetko i nalazi se u malim parcelama. Tu se nalaze živopisna sela tipična za ovu oblast, čije se stanovništvo tradicionalno bavi poljoprivrednom proizvodnjom za

sopstvene potrebe i ribarenjem. Pad broja stanovnika karakterističan je za ovu oblast u cijelom periodu poslije Drugog svjetskog rata, što je učinilo da neka od lokalnih naselja postanu napuštena.

Saradnja lokalnog stanovništva koje koristi resurse jezera sa upravom NP i lokalnim vlastima nije na zadovoljavajućem nivou. Problem je u nepostojanju (i) udruženja ribara, preduzetnika, turističkih radnika i poljoprivrednih zadruga; (ii) dovoljne transparentnosti rada NP; (iii) niskog nivoa participacije lokalnih zajednica u odlučivanju i planiranju u NP.

Pedesetih godina postojale su ribarske zadruge koje su predstavljale interese lokalnih ribara i upravljale ribljim fondom. Danas ovakve zadruge više ne postoje, već se ribari organizuju preko svojih mjesnih zajednica. Postoji Udruženje ribara sa Vranjine koji predstavljaju interese lokalnih ribara, ali takodje ima i nesuglasice sa ribarima iz drugih naselja (zetske ravnice) koji nijesu zainteresovani za učešće u udruženju.

Položaj i interesi lokalnog stanovništva najbolje se može sagledati kroz sumarne rezultate FG diskusija i istraživanja o domaćinstvima (HHS).

U toku procesa istraživanja, organizovano je sedam fokus grupa: (i) u Matagužima i Golubovcima kao naseljima u zaleđu NP, koja imaju veliki broj građana sa velikim demografskim pritiskom na jezero (diskusijama su prisustvovali i ljudi iz naselja na obodu jezera, kao što su Bistrica i Ponari); (ii) Virpazaru i Rijeci Crnojevića kao naseljima sa najvećim brojem stanovnika u NP; (iii) Murićima – naselju koje ima značajan turistički potencijal, (iv) Vranjini – naselju koje ima posebne karakteristike u odnosu na sva naselja NP; i (v) Godinju – arhitektonski najzanimljivijem i jednom od najstarijih naselja na jezeru, koje ima značajne potencijale turističke valorizacije.

HHS istraživanje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku od 209 domaćinstava u naseljima u/i na obodu NP. Rezultati analize su predstavljani u odjeljku 8.

Motivi i interesi lokalnog stanovništva

Većina naselja na SJ je u procesu odumiranja i gašenja; njihovi stanovnici su starosjedioci koji i danas žive na jezeru zbog iskonske veze sa prostorom na kom žive. To je i osnovni motiv povratka penzionera u sela na Skadarskom jezeru. Drugi razlog su niska primanja ovih ljudi i iz tog razloga vraćanje poljoprivredi i vinogradarstvu. Sa druge strane, osnovni motiv mlađih ljudi za imigraciju iz ovog područja su loši uslovi života, bolje poslovne prilike u gradovima i brža zarada.

Problemi/barijere koji postoje u procesu vraćanja stanovnika u ovaj region, za sva naselja, je nepostojanje adekvatne infrastrukture koja bi omogućila kvalitetan život stanovništvu. Infrastruktura bi doprinijela i stvaranju uslova za kvalitetniji razvoj turizma u ovoj oblasti. Prema mišljenju mještana potrebno je:

- Saniranje bakterioloških i hemijskih zagađenja vode ¹¹
- Izgradnja sistema za vodosnabdijevanje u naseljima koja nemaju mrežu i sanacija mreže u naseljima u kojima infrastruktura već postoji
- Izgradnja sistema za otpadne vode u naseljima u kojima je to moguće i sanacija postojećih septičkih jama, sanacija i stavljanje u pogon postojećih kolektora za otpadne vode
- Rješavanje komunalne infrastrukture i pravilnog odlaganja čvrstog otpada

Krajina ima perspektivu za razvoj i poljoprivrede i turizma. Putna infrastruktura je glavni preduslov. Rijeka Crnojevića je najugroženija i po pitanju infrastrukture, i po pitanju potencijala stanovništva. Ovdje su potrebna velika investiciona ulaganja kako bi se ljudi vratili u naselje i kako bi se aktivno uključili u turističku valorizaciju Rijeke. Zaključci vezani za naselje Vranjina biće posebno obrađeni

¹¹ Stanovništvo ne pije vodu iz jezera, kao ni kišnicu. Sanacija zagađenja se odnosi posebno na naselja u zeti koja koriste bunarsku vodu i čiji stanovnici smatraju da je voda zagađena zagađenjima iz Kombinata Aluminijuma.

u odjeljku koji opisuje rezultate diskusije sa mještanima. Dva osnovna motiva koja usporavaju život u Godinju su vodosnabdijevanje i migracije. U zetskoj ravnici je to slaba poljoprivredna proizvodnja.

Potencijali za razvoj poljoprivrede i poljoprivrednih proizvoda: U Zetskoj ravnici postoje značajni potencijali za razvoj i povećavanje poljoprivredne proizvodnje. Za većinu stanovnika ovo je osnovna djelatnost i interes i pravac razvoja. Rezultati diskusija sa građanima Zete ukazuju da su svi stanovnici zabrinuti zbog velikih zagađivanje vode i zemljišta koje potiču od KAPa, posebno zato što se tu odvija intenzivna poljoprivredna proizvodnja. Ukoliko se ravnica zaštiti od zagađivanja i obezbijedi lanac otkupa poljoprivrednih proizvoda, stanovništvo bi se u mnogo većem obimu bavilo poljoprivrednom proizvodnjom. Time bi se smanjio pritisak na riblji fond jezera i izlovljavanje u vrijeme zabrana, kojima se sad bavi svako domaćinstvo kao dodatnim izvorom prihoda. Sa druge strane, to bi dovelo do povećavanja broja stanovnika ovog područja, pritiska na proširivanje proizvodnje, samimi tim i poljoprivrednih obradivih površina, upotrebe pesticida, sve veće eksploatacije poljoprivrednog zemljišta u samom NP i njegovog zagađivanja. Po sadašnjim informacijama građana, zemljište Ponara, Bistrice i Bijelog Polja je najboljeg kvaliteta bez zagađivanja i njegova eksploatacija će biti sve veća u budućnosti.

Stanovništvo Crmnice ima ideje i težnje ka stvaranju novih proizvoda kakav je Crmnički med i proizvodnja organske zdrave hrane koje bi se plasirala kao turistička ponuda. Potencijali za ovakav vid poljoprivredne proizvodnje moguće je u svim socijeekonomskim cjelinama koje su posmatrane istraživanjem.

U ispitivanom uzorku većina domaćinstava obrađuje poljoprivredno zemljište u svom ili tuđem vlasništvu. U Malesiji i Krajini domaćinstva žive od ove djelatnosti, dok u svim ostalim oblastima penzioneri ili vikendaši obrađuju svoju zemlju uzgajajući rano povrće ili vinograde. Uprkos tome potencijali poljoprivrednog zemljišta su neiskorišteni.

Najveća obradiva površina po domaćinstvu, u njihovom vlasništvu, je u Zeti i iznosi 10,000 m², dok je prosječna veličina 2.000m². U Riječkoj nahiji, Krajini i Crmnici, to su male parcele od 500 m², koje se ne koriste za dobijanje velikih prihoda, već kao pomoć u kućnom budžetu. Da postoje realne mogućnosti obrađivanja i većih površina pokazuju i oni koji se bave poljoprivredom na tuđoj zemlji. To je slučaj sa Zetom i Malesijom, i sa ljudima koji ne posjeduju svoju zemlju, odnosno koji su u poslednjih deset godina imigrirali u ove oblasti (izbjeglice iz Albanije).

Više od 61% mjesečnih prihoda, domaćinstva Malesije ostvaruju od poljoprivrede/uzgoja stoke. U Zeti je to 30%, dok je u Krajini to 17% ispitivanog uzorka. U Riječkoj nahiji i Crmnici se poljoprivredni proizvodi koriste samo u lične svrhe. Tokom prethodne tri godine, prihod od poljoprivrede/ stočarstva je opao u Malesiji, Krajini i Crmnici, dok u Zeti i Riječkoj nahiji nije bilo promjena. Dio mjesečnog prihoda domaćinstva u Malesiji i Crmnici ostvaruju prodajom životinjskih proizvoda, i to je 30% ukupnog prihoda. Ostalo stanovništvo ove proizvode koristi samo za ličnu upotrebu.

Svi u poljoprivrednoj proizvodnji koriste pesticide, u 90% u Zeti i Malesiji. U proizvodnji manjeg obima je manja i upotreba pesticida. Planovi za veću poljoprivrednu proizvodnju postoje u Malesiji (97% ispitivanog uzorka), Zeti i Krajini. U ostalim oblastima u mnogo manjem procentu postoji interesovanje, jer se ljudi u Crmnici bave poljoprivredom iz hobija. Osnovni razlog ovakvih planova je za većinu u Zeti to što je poljoprivreda osnovni izvor prihoda, dok porodice iz Malesije nemaju drugog izbora i poljoprivreda predstavlja mehanizam popunjavanja kućnog budžeta. Pored toga, u Zeti se prepoznaje dugoročna perspektiva poljoprivrede.

Ribolov je tradicionalna aktivnost stanovništva koje živi na obalama Jezera. Ribarenje se danas uglavnom odvija u manjem obimu, za sopstvene potrebe i da bi se zaradilo nešto dodatnog prihoda prodajom viška ulovljene ribe na lokalnim pijacama. Obično se upražnjava sportski (udicom) i tradicionalni ribolov (mrežama), dok čuvari NP govore da su često u upotrebi i nelegalna sredstva za ribolov. Godišnje ribolovne dozvole izdaju se za obje vrste ribolova, a MPŠV proglašava ribolovne zabrane tokom reproduktivnog perioda i u vodama gdje ribolov nije dozvoljen.

Ribarske zadruge (osnivane tokom pedesetih godina prošlog vijeka) koje su imale odgovornosti u upravljanju ribljim fondom i predstavljale interese lokalnih ribara, prestale su da postoje. Ribari se sada organizuju i svoje interese predstavljaju preko Mjesnih zajednica. Trenutno na jezeru postoji jedno udruženje ribara, na Vranjini, koje je oslabljeno, i koje trpi pritiske ribara iz Zetske ravnice, koji se ribarenjem bave kao sekundarnim izvorom prihoda. Ribari iz ostalih naselja na jezeru nijesu uključeni u postojeću asocijaciju i odgovarajuću podršku.

Ribolov je pored poljoprivrede osnovna djelatnost na jezeru i u svim naseljima koja su na obodu NP. Mogućnost veće zarade omogućena lošom zaštitom jezera i drugim faktorima dovela je do povećanja broja ribara na jezeru. Svi građani smatraju da je riblji fond poslednjih godina drastično smanjen i da su osnovni uzroci ovog smanjenja sledeći:

- Veliki pritisak ribolovaca i korištenje nedozvoljenih sredstava lova kao što je agregat i eksploziv.
- Zagađenje jezera otpadnim vodama KAPa
- Pritisak izlovljavanja sa Albanske strane usled nepostojanja adekvatne zaštite
- Malobrojna čuvarska služba, i nepotizam dovode do najvećeg izlovljavanja ribe u periodu zabrana kad je riba najosjetljivija

Ribari svoja uvjerenja temelje na smanjenju ulova pojedinih vrsta riba, posebno kada su u pitanju migratorne vrste.

Većina stanovništva koja živi od ribolova, je primorana da usled niskih prihoda lovi i u vrijeme zabrana. Stanovnici jezera smatraju da je ovo ugrožena kategorija stanovništva koja najmanje štete nanosi ribljem fondu. Sa druge strane, relativno laka zarada kroz lov nedozvoljenim sredstvima i organizovana prodaja ribe, omogućava pojedincima brzu i visoku zaradu. Niska cijene i dostupnost agregata u prodaji, je jedan od uzroka ovakvog ponašanja. Oni predstavljaju veliki pritisak za siromašno stanovništvo, koje je izrazilo spremnost, da ukoliko se ribolov na jezeru zabrani na albanskoj strani, oni budu volonterski dio čuvarske službe u periodu lovostaja. Svjesni su da bi time doprinijeli obnovi ribljeg fonda u naredne tri godine. Međutim, može se zaključiti da bi lokalni ribari podržali strogi zabran lova ukoliko bi zabran važio za obje strane (i crnogorsku i albansku) kako bi se riblji fond poboljšao u narednim godinama.

Distibucija ribe: kanali prodaje ulovljene ribe su već ugovoreni kupci, nakupci i prijatelji. Tu su i ugostiteljski objekti na jezeru, kod kojih se i u vrijeme lovnog zabrana može naći zabranjena riba. Stanovnici Vranjine i Zete ribu prodaju i na magistralnom putu i pijaci u Podgorici. Prodaja Fabrici ribe u Rijeci Crnojevića je samo u toku maja, juna mjeseca. Iako ljudi iz fabrike tvrde da se otkup vrši tokom cijele godine, i da ribari prodaju njima samo ono što ne mogu da prodaju drugim kanalima.

Izlovljavanje se vrši u najvećem broju slučajeva motornim čamcima. Manji procenat je onih koji koriste tradicionalne metode izlovljavanjem i čun bez motora. Prema mišljenju ljudi koji se bave ribolovom na jezeru, pritisak na riblji fond u poslednjih dvadeset godina je pojačan. To dovodi i do pritiska na riblji fond u jezeru, ali i sa druge strane na ljude koji žive na jezeru i kojima je ribolov jedini izvor prihoda. Predloženo rješenje ove situacije je zoniranje jezera, jasno označavanje mjesta za izlov, postizanje dogovora da se sav otkup ribe vrši u fabrici i samo od ribara koji imaju ribarske dozvole. Ribari sa Vranjine predlažu specijalan status za ljude koji žive na jezeru i od resursa jezera.

Čuvarska služba: Razlozi zbog kojih čuvari ne obavljaju svoj posao, po ispitanim građanima su niska lična primanja, velika površina jezera, moguća brza i laka zarada, nepotizam (čuvari su najčešće stanovnici jezera koji su u rodjačkim i prijateljskim vezama sa lovokradicama).

Predložena rješenja su : (i) pomoć lokalnog stanovništva u vrijeme zabrana, (jer angažovanje čuvara sa strane je opasno-takvi ljudi ne poznaju dovoljno jezero), (ii) obrazovanje ekološke službe, (iii) ograničavanje lake dostupnosti nedozvoljene opreme na pijacama; (iv) srkraćivanje perioda zabrane; (iv) zakonska regulativa i kontrola ribolova na albanskoj strani.

Vinogradarstvo, pčelarstvo: Potencijali za razvoj vinogradarstva postoje, posebno u Crmnici i Riječkoj nahiji. U Zetskoj ravnici je mnogo ljudi koji se vraćaju vinogradima, dok ideje za razvoj i brendiranje sorti vina i proizvoda postoji kod ljudi u Crmnici. Potencijal su autohtone sorte koje se uzgajaju na ovim područjima i razvoj vinskih cesti koje bi povezale i turističku ponudu, ponudu poljoprivrednih proizvoda, posjetu kulturnim spomenicima i doprinijela ukupnoj turističkoj ponudi jezera. Ideja pravljenja «vinskih cesti» se pojavila i u Crmnici u i Riješkoj nahiji, ljudi predano rade na ostvarivanju te ideje i očekuje se razvoj ove ponude u budućnosti. Razmišljanja kod građana postoje, ali je potrebno dodatno angažovanje i stvaranje preduslova za ovakav razvoj.

Turizam: Ova djelatnost je u ekspanziji i postoje realni potencijali za uključivanje stanovništva i preorijentaciju, ali ne postoji dovoljno razvijana svijest o mogućnostima i načinima na koji bi se lokalno stanovništvo uključilo. Potrebno je organizovanje nekog iz lokalne vlasti ili Vlade, kroz edukaciju, davanje malih grantova i pravljenjem planova za razvoj cijelog područja u turističke svrhe, kao i popisivanje svih domaćinstava i načina njihove uključenosti u ovaj proces.

Potrebna je jasna definicija i odredjenje koji djelovi se u kom pravcu trebaju razvijati kako bi se iskoristili svi potencijali jezera u turističke svrhe uz ravnomjerno razvijanje svih socio-ekonomskih cjelina.

Potrebno je jasno definisanje turističkog proizvoda i turističke ponude regiona Skadarskog jezera i time stvaranje temelja razvoja ovog područja.

Interesi lokalnog stanovništva Virpazara i pravci razvoja nijesu u koliziji sa interesima i planovima Opštine Bar koja planira razvoj Virpazara kao trgovinskog centra. Mještani vide svoju perspektivu u turizmu i uslužnim djelatnostima. Zaledje i Crmnicu vide kao potencijal za razvoj poljoprivrede, u malim obimima i razvoj seoskog turizma.

Glavni nedostaci su nepostojanje jasnih pravaca razvoja Skadarskog jezera kada je u pitanju turizam. Građani primjećuju nedostatak turističke informativne signalizacije i ulaznih rampi u NP.

U Godinju postoji svijest o mogućnostima valorizacije stare arhitekture i drevnog naselja od 100 kuća u turističke svrhe. Pored toga postoje potencijali za organizovanje porodične proizvodnje vina, ribe (dimljeni krap), sira, meda, fakultativnih aktivnosti koje bi mogle da se povežu u zajedničku turističku ponudu.

U Krajini razmišljaju o ribolovu i o turističkim djelatnostima, za koje postoje realni potencijali. Rijeka Crnojevića je neoprijedjeljena po ovom pitanju, jer aktivnosti stanovništva koje sada postoji zavise od pravca ulaganja Vlade u ovaj region. Ukoliko dodje do razvoja turizma, postoji mogućnost aktiviranja stanovništva kroz proizvodnju domaćih proizvoda, vina, vinskih cesti, domaćeg smještaja, domaće radinosti....Za sada, domaćinstva su orijentisana na rad u fabrici ribe i na državnu službu.

Evidentna je loša saradnja preduzetnika i turističkih radnika sa mještanima Virpazara. Organizovani posjetioci koji dolaze preko turoperatora ne zadržavaju se na jezeru. Sukob interesa medju vlasnicima restorana na Virpazaru i medju lokalnim stanovništvom uzrokovan mentalitetom stanovništva dovode do lošije turističke ponude, smanjivanja mogućnosti aktivnijeg uključivanja građana u pružanje turističkih usluga indirektno kroz prodaju hrane, vina, suvenira. Iako su vlasnici biznisa takodje mještani, ostalo lokalno stanovništvo podržava ovakve aktivnosti.

Distibucija ribe: kanali prodaje ulovljene ribe su već ugovoreni kupci, nakupci i prijatelji. Tu su i ugostiteljski objekti na jezeru, kod kojih se i u vrijeme lovnog zabrana može naći zabranjena riba. Stanovnici Vranjine i Zete ribu prodaju i na magistralnom putu i pijaci u Podgorici. Prodaja Fabrici ribe u Rijeci Crnojevića je samo u toku juna, jula mjeseca. Iako ljudi iz fabrike tvrde da se otkup vrši tokom cijele godine, i da ribari prodaju njima samo ono što ne mogu da prodaju drugim kanalima.

Izlovljavanje se vrši u najvećem broju slučajeva motornim čamcima. Manji procenat je onih koji koriste tradicionalne metode izlovljavanjem i čun bez motora. Prema mišljenju ljudi koji se bave

ribolovom na jezeru, pritisak na riblji fond u poslednjih dvadeset godina je pojačan. To dovodi i do pritiska na riblji fond u jezeru, ali i sa druge strane na ljude koji žive na jezeru i kojima je ribolov jedini izvor prihoda. Predloženo rješenje ove situacije je zoniranje jezera, jasno označavanje mjesta za izlov, postizanje dogovora da se sav otkup ribe vrši u fabrici i samo od ribara koji imaju ribarske dozvole. Ribari sa Vranjine predlažu specijalan status za ljude koji žive na jezeru i od resursa jezera. Iako su vlasnici biznisa ljudi koji žive u Virpazaru, nemaju podršku u svojim aktivnostima od sugrađana.

Prihode od turizma ostvaruju samo pojedinačna domaćinstva u Krajini i Crmnici, gdje postoji izletnički turizam, rentiranje soba, ili ugostiteljstvo. Posredni prihodi od turizma se ostvaruju preko prodaje ribe i maslinovog ulja turistima koji su u tranzitu. Ovo je karakteristično za stanovnike Krajine i Vranjine.

Dozvole za obavljanje ovih djelatnosti ispitanici nemaju. Registracija plovila za potrebe izletničkog turizma je jedna od stvari koju vlasnik broda mora imati kako bi se bavio ovim poslom. Plovilo mora imati potrebnu tehničku dokumentaciju, kako bi dobilo dozvolu za rad na jezeru.

Prihod od turizma u ukupnom budžetu jedne familije koja se bavi sezonski ovim poslom, na godišnjem nivou je 20%. Uzroci su kratka turistička sezona, nizak nivo organizacije, nepostojanje smještajnih kapaciteta kojima bi se omogućio duži boravak turista i van sezone.

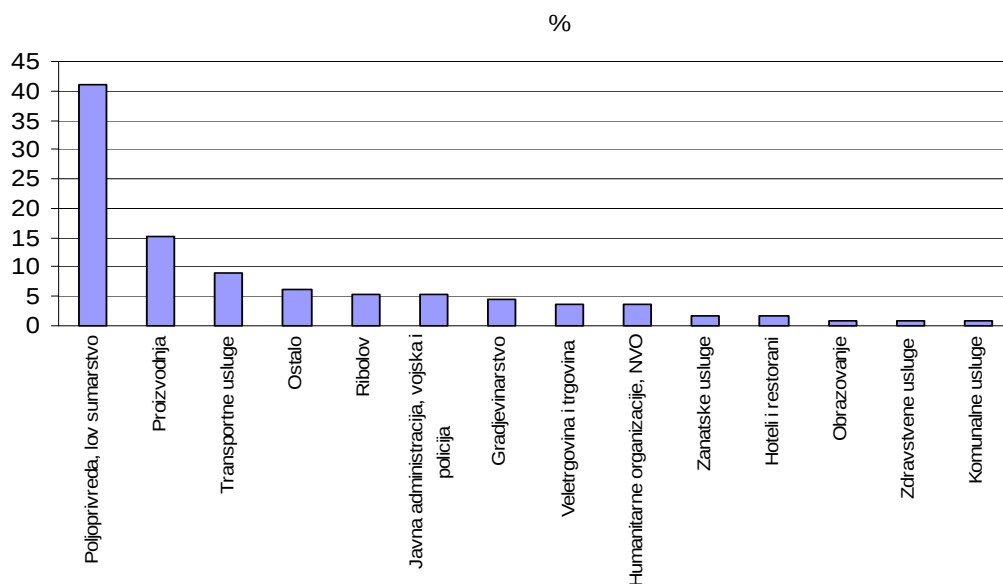
Stanovnici napominju da se situacija po pitanju prihoda od turizma nije promijenila u poslednjih tri godine.

Zagadjenje jezera: Na pitanje da li su zabrinuti za bilo kakav vid zagadjenja na Skadarskom jezeru koje zagadjuje vodu jezera, 77% uzorka je odgovorilo potvrdno. Glavni zagadjivači po njima su KAP i otpadne vode i čvrsti otpad koje dolaze Moračom i Zetom. Pored ovih izvora zagadjenja, navode se i pesticidi koji se spiraju sa plantaža Agrokombinata i dopijevaju u vode jezera; spiranje deponije čvrstog otpada u Podgorici, kao i čvsti otpad iz svih naselja na jezeru koji se usled nedostatka komunalne infrastrukture odlaže u jezero.

Za stanovnike Zetske ravnice KAP je glavni izvor zagadjenja voda u jezeru, kao i vode za piće, zemljišta i vazduha. Glavni zagadjivači za stanovnike u Riječkoj nahiji su otpadne fekalne vode i otpadne vode fabrike ribe u Rijeci Crnojevića koje usled nefunkcionisanja kolektora odlaze direktno u jezero; otpadne vode Cetinja; KAP i čvrsti otpad. U Krajini je situacija mnogo bolja jer uticaj KAPa nije vidljiv, i stanovnici osnovnim izvorom zagadjenja smatraju čvrsti otpad koji se odlaže u jezero. Usled nepostojanje komunalne infrasrukture, organizovanog odlaganja čvrstog otpada, i na području Crmnice ovo je glavni problem. Crmničani navode i KAP kao izvor zagadjenja.

Djelatnost: U ispitivanom uzorku, najveći procenat stanovništva čini staro stanovništvo koje radi/aktivno doprinosi stvaranju prihoda. Stanovništvo koje živi od penzije (34%) prihode dopunjuje poljoprivrednom i ribolovom. Među onima koji su radili, najviše je onih koji su se bavili poljoprivredom, proizvodnjom i transportnim uslugama kao primarnom aktivnošću. Na grafiku se može vidjeti zastupljenost pojedinih djelatnosti u regionu Skadarskog jezera.

Grafik 10: Primarne djelatnosti aktivnog stanovništva

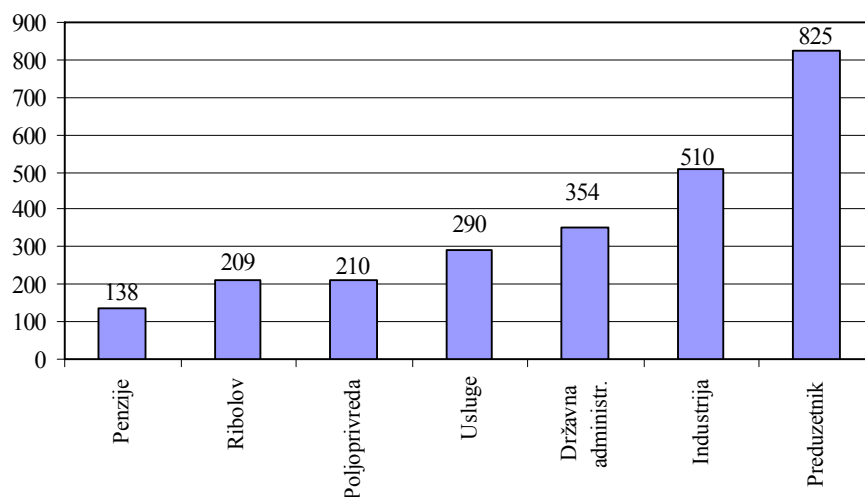

Aktivno stanovništvo Zete (43% ispitivanog uzorka) ima zaposlenje u državnim ustanovama ili industrijskim preduzećima i ono predstavlja glavni izvor prihoda tih domaćinstava. U prosjeku, to su visoka mjesečna primanja, i ove porodice ne zavise od prirodnih resursa jezera. Preduzetništvo/privatni biznis je najrazvijenije u naseljima Crmnice, gdje je i turizam u ekspanziji. Pored ove djelatnosti, stanovništvo živi od penzija i rada u državnim ustanovama.

Tipičan primjer stanja u naseljima u regionu Skadaraskog jezera je uzorak posmatran u Riječkoj nahiji, gdje u 62% stanovništvo živi od penzije, jer je većina stanovnika staro stanovništvo. Ostatak radi u državnim ustanovama i fabrici za preradu ribe. Sa druge strane, stanovništvo Malesije (93%), Zete (19%) i Krajine (26%) živi pretežno od poljoprivrede kao primarne djelatnosti.

Od ribolova živi stanovništvo Krajine (39%), Crmnice (10%), neselja na obodu jezera u Zetskoj ravnici, i cjelokupno stanovništvo Vranjine. Stanovništvo koje živi od poljoprivrede i ribolova zavisi od resursa jezera.

Visina prosječnih primanja na mjesečnom nivou varira od vrste djelatnosti. Tako najveća primanja imaju preduzetnici (825,00) i stanovnici zaposleni u industrijskim preduzećima (510,00). Najmanja imaju penzioneri, ribolovci i poljoprivrednici. Prosječna visina penzije je 138,00 Eura, mada ima i primalaca socijalne pomoći u visini od 80,00 Eura. Prosječno mjesečno primanje za ribare je 200,00 Eura. U vrijeme ribolovne sezone i krivolova, mjesečna primanja su veća, ali u odnosu na sezonsku prirodu posla i na troškove koje imaju ulaganjem u opremu i čamce, njihov prosječni prihod ne prelazi 300,00 Eura mjesečno. Ista visina prihoda važi i za poljoprivrednika, koji veće prihode mogu da ostvare jedino uz obradu većih poljoprivrednih površina i veća ulaganja.

Tabela 16: Prosječna visina prihoda po djelatnostima

Interesovanje za druge djelatnosti i povećavanje prihoda postoji u svim naseljima. Ukoliko bi se stekli dobri uslovi, stanovnici Zete bi se u većem procentu okrenuli poljoprivrednoj proizvodnji. U selima Riječke nahije to je takodje poljoprivreda, vinogradarstvo i preduzetništvo.

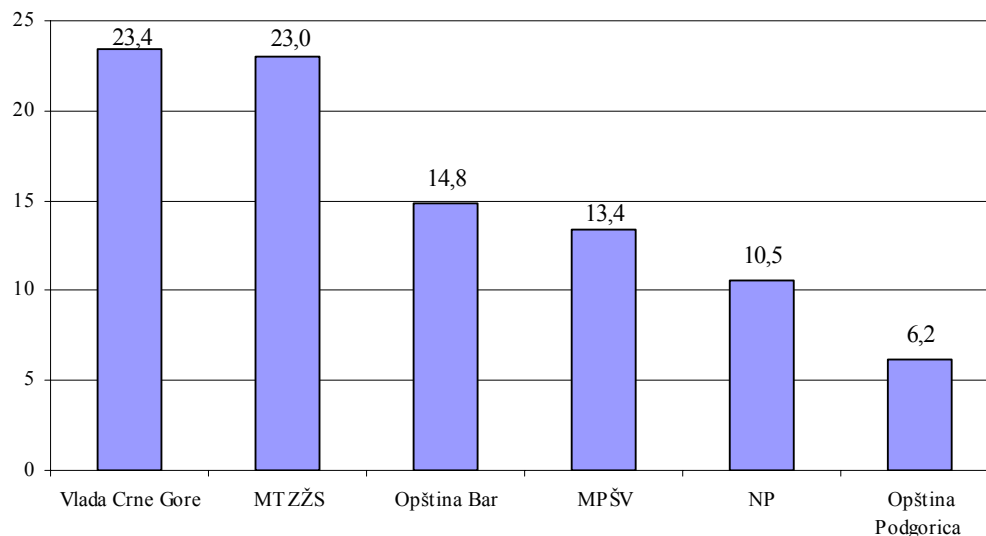
Kao sekundarna djelatnost, u ispitivanim naseljima, u najvećem procentu je zastupljena poljoprivreda. Poljoprivreda je značajan izvor prihoda za sva domaćinstva koja se nalaze u regionu u kom je moguća poljoprivredna proizvodnja. Većina stanovnika poljoprivredne proizvode koristi samo za sopstvenu potrošnju. Pored toga, veliki broj penzionera, vikendaša se vraća u područje Skadarskog jezera i uzgaja vinovu lozu. Procent poljoprivrednog zemljišta koji je obuhvaćen ovim aktivnostima je mali i zanemarljiv u odnosu na potencijale. Najveći potencijali postoje u Zetskoj ravnici, Malesiji i Krajini.

Dodatno popunjavanje kućnog budžeta je zastupljeno i kroz ribolov kao sekundarnu djelatnost. Najizraženiji je u Zeti i Krajini. Slaba ekonomska situacija i mogućnost lake zarade kroz prodaju ribolovnog ulova, dovela je do ekspanzije i povećanja broja ribara u ovim regionima, a samim tim u do pritiska na riblji fond jezera.

Kolektivna svijest: Na pitanje koja državna institucija bi trebala da preduzme korake u poboljšavanju situacija na jezeru, ispitanici prepoznaju Vladu Republike Crne Gore i resorna ministarstva (u jednakom procentu) MTZZŠ i MPVŠ, kao odgovorne institucije. Pored njih, prepoznat je i NP i lokalna vlast, kao značajni činioci u upravljanu stanjem na jezeru.

Ovo ukazuje na potrebu spuštanja ingerencija na opštinski nivo i na potrebu bolje saradnje lokalnih vlasti sa Nacionanim parkom.

Grafik 11: Prepoznata odgovornost institucija za poboljšanje stanja na jezeru

Prema ispitanim građanima, služba koja dobro obavlja svoj posao na jezeru je čuvarska služba (kod stanovnika Zete) dok ostali nijesu izdvojili nikog posebno. Kontradiktornost u stavu se javlja kod pitanja službe koja loše obavlja svoj posao, ponovo je u pitanju čuvarska služba. Pored nje, tu je i uprava NP na čiji rad mnogi imaju velike primjedbe.

Na pitanje da li uprava NPSJ ima pravo povećanja naplate taksi i uspostavljanja naplate iskorištavanja resursa (treseta, ljekovitog bilja) građani su odgovorili negativno, smatrajući da su takse i sada velike. Svijest o neophodnosti naplate taksi je na veoma niskom nivou. Kod veoma malog procenta ispitanih postoji svijest o potrebi povećavanja taksi i samim tim boljim organizovanjem upravljanja resursima, vraćanje novca kroz ulaganje u jezero kroz poribljavanje, kontrolu lova, izgradnju zimovališta i mrijestilišta.

Organizovanje udruženja ili asocijacije ribara, prema mišljenju ispitanika, pomoglo bi se razvijanje boljeg upravljanja ribljim fondom, odnosno kontrolisanje izlova, smanjenje pritiska lovokradica na riblji fond i organizovanje otkupa i plasmana ribe na tržištu. Ovim mjerama bi direktno bili zaštićeni ribari koji žive primarno od jezera, i koji po mišljenju svih ne ugrožavaju resurse na bilo koji način. Izdavanjem dozvola smanjila bi se upotreba nedozvoljenih sredstava za ribolov i smanjio bi se broj krivolovaca. Samim tim bi se zaštitio riblji fond jezera. Ovo pitanje je povezano sa pitanjem čuvanja jezera od strane čuvarske službe i načina uspješnog organizovanja ove službe.

Institucionalni okvir i gazdovanje jezerom: Prema subjektivnim procjenama stanovništva, gazdovanje nacionalnim parkom od strane NP Skadarsko jezera do sada se nije pokazalo dobrim. Aktivnosti na suzbijanju ribolova u vrijeme zabrana su nedovoljne. Evidentna je slaba organizacija kontrole turističke posjete na jezeru, nelegalna gradnja koja je dozvoljena samo nekim vlasnicima zemljišta i infrastrukture na jezeru.

Stanovnici regiona smatraju da je problem nelegalne gradnje problem sa kojim treba da se suoči uprava NP.

Pozitivne ocjene u radu uprave NP su za skorije aktivnosti na jezeru u vidu markiranja plovniha i izletničkih staza, čišćenja jezera.

Dalje, izraženo je nepovjerenje gradjanja u rezultate Centra za ekotoksikološka istraživanja i podatke o zagađenosti na području Zetske ravnice.

Stanovnici su naveli potrebu osnivanja udruženja ribolovaca koje bi štitilo njihove interese i prava. I pored ovoga, ne postoji udruženje ribara jer nijesu spremni da plaćaju mjesečnu članarinu u asocijaciji.

Osjetljive grupe stanovništva na jezeru: U zaledju jezera, prema FG diskusijama, lokalno stanovništvo navodi da su stanovnici Zete posebno ugroženi prisutnim zagađenjima u vodi, vazduhu i zemljištu. Riječ je o svim uzrastima i svim kategorijama stanovništva.

U Zeti su ugrožene i izbjeglice iz Albanije, koje se slabog materijalnog stanja, sa prosječnom dnevnom zaradom od 15 Eura kao fizički radnici. Potrebno je utvrditi kakva prava imaju ovi ljudi, u kakvim uslovima žive i kako planiraju da se inkorporiraju u društvene tokove.

Ribari i siromašne porodice, posebno naselja Vranjine su pod pritiskom trenutnog zabrana lova u trajanju od tri mjeseca. Nemaju pravo učešća u izradi novog Zakona o slatkovodnom ribarstvu, nemaju ljudske i infrastrukturne potencijale za aktivno uključivanje u procese donošenja odluka koje se direktno odnose na njihove uslove života i dobrobiti, javno informisanje. Mogu se posmatrati kao "socijalnu izopštenost" društveno isključena zajednica iz procesa donošenja odluka koje se tiče njihovog života na ovom prostoru.

U osjetljivu grupu stanovnika spadaju i penzioneri u polupraznim selima koji žive sami ili u parovima. Najčešće žive u oskudici i nemaju adekvatnu medicinsku pomoć.

Generalni zaključci

Prema inputima dobijenim kroz FG diskusije, očekivanja lokalnog stanovništva u odnosu na planirani projekat se kreću u obimu omogućavanja kreditnih linija za započinjanje biznisa i stvaranja infrastrukturnih uslova za povratak ljudi u poluprazna naselja. Očekivanja se razlikuju u zavisnosti od regiona u kojoj ispitanici žive, jer mještani Zete imaju primarni interes u saniranju zagađenja kojima su izloženi svakodnevno. Preporuke koje se izdvajaju na osnovu dobijenih podataka su sledeće:

1. Svaku od cjelina potrebno je posmatrati kao karakterističnu grupu naselja sa posebnim, različitim motivima življenja na tim prostorima, i u skladu sa tim karakteristikama, potrebno je kreirati i posebne politike razvoja identifikovanih cjelina.
2. Potrebno je stvaranje infrastrukturnih preduslova za vraćanje stanovnika u ovaj region, kroz obezbjeđivanje kvalitetnog vodosnadbijevanja i tretmana otpada.
3. Potrebno je ulaganje u infrastrukturu što je i preduslov kvalitetnoj turističkoj ponudi.
4. Potrebne su kvalitetne strateške pretpostavke za razvoj i korišćenje resursa jezera (poljoprivreda, ribarstvo)
5. Potrebno je izgraditi saradnju lokalnog stanovništva i uprave parka, kao i lokalnih zajednica (opštine) sa upravom parka
6. Stanovništvo koje živi u NP je svjesno značaja ekosistema u kojem žive i mišljenja je da svojim aktivnostima ne ugrožava prirodne resurse jezera.

6.2.5 Rezultati sa FG diskusija

Naradni opisi naselja pokazaće specifičnosti posjećenih zajednica i razloge posmatranja tih naselja u budućnosti, kao potencijalnih pilot projekta razvoja seoskog turizma, naselja koje treba uzeti u obzir prilikom kreiranja politike razvoja NP, itd.

VRANJINA

Vranjina je jedno od 17 naselja koja se nalaze u NP Skadarsko jezero. Zbog same konfiguracije terena i položaja gdje je smješteno, naselje nema nikakvih drugih prirodnih preduslova osim za razvoj ribarstva. Ribolov je bio i ostao osnov egzistencije stanovništva koje ovdje živi.

U Vranjini trenutno živi 112 domaćinstava. U odnosi na trendove kretanja stanovništva, u Vranjini dolazi do povećanja broja stanovnika iz godine u godinu. Ljudi koji su u penziji, vraćaju se iz grada iz ljubavi prema rodnom kraju i bave se ribolovom kako bi preživjeli. To je pretežno siromašno stanovništvo koje prihode svoje djece u gradu dopunjava zaradom sa jezera. Mladi ljudi ostaju da se bave tradicionalnim zanimanjem – ribolovom i nema migracija u urbane centre. Osnovni motivi ostajanja na jezeru su tradicionalan način života i povezanost sa prostorom na kom su živjeli njihovi preci vjekovima.

Infrastruktura: U saradnji sa VCG i učestvovanjem mještana počelo se sa izgradnjom vodovoda čiji se završetak očekuje krajem godine. Trenutno vodu za piće mještani donose bidonima sa izvora slatke vode iz brda.

Odvod fekalnih voda riješen je septičkim jamama i nema kolektora za ovo područje. Putna infrastruktura je dobra, odnosno naselje ima izuzetno dobru povezanost sa Podgoricom i Barom.

Problemi: Za 90% domaćinstava osnovni izvor egzistencije je ribolov. Usled niskih primanja suočeni su sa teškim uslovima preživljavanja. Najvažniji problemi za njih su:

- Ribolovni zabran koji traje 2,5 mjeseca. Ovo je suviše dug period, obzirom da im ribarstvo predstavlja osnovni izvor prihoda. Kako kažu mještani: "taj period treba preživjeti". Primorani su da izlovljavaju ribu i tokom zabrana.
- Ribolovna oprema koja je skupa, a koju treba obezbijediti pred početak lovne sezone. Godišnja ulaganja su 3 – 5.000 €, dok je maksimalni prihod oko 7.000€. Veoma često oprema strada na početku ribolovne sezone usled nevremena ili brzih čamaca koji cijepaju mreže jer nema zoniranja voda na jezeru u kojima se ribari.
- Veliki pritisak na jezero od strane drugih lovaca koji pri izlovu koriste nedozvoljena sredstva (agregate). Navode da je ovo jedan od uzroka drastičnog smanjenja količine ribe. Blinkeri, vrsta udice koja se koristi u svrhu sportskog ribolova kojima se najviše izlovljava mlada riba, odnosno mladji.
- Distribucija ribe – nema organizovanog prostora za ulovljenu ribu. Ribu prodaju stalnim kupcima/nakupcima i na magistralnom putu. Nijesu u mogućnosti da zakupe štand na pijaci, jer je namijenjen za trgovce nakupce.

U toku grupne diskusije mještani izražavaju skepsu prema budućnosti ribara na jezeru. Navode da se plaše promjena koje se očekuju na jezeru u okviru zaštite nacionalnog parka u obliku zabrane ribolova, i u tom slučaju njihovog iseljavanja. «Možda bi se između 112 domaćinstava našlo 20-30 domaćinstava koja bi bila spremna da se isele. «Ne vide mogućnost preorijentacije na neku drugu

djelatnost. Smatraju da se ne mogu uključiti u turističku ponudu jer nemaju dovoljno potencijala. Kultura življenja i dosadašnje navike su drugačije. Ono što predlažu kao alternativu je konzerviranje naselja kako bi donekle bilo moguće razvijati turizam i to na način da se kuće adaptiraju i stvore uslovi za smještajne kapacitete. Tako bi se Vranjina zaštitila od budućih investitorskih ulaganja u izmjenu izgleda naselja. Postoje interesovanja Ruskih investitora za kupovinu cijelog naselja. Svjesni su da se u Vranjini ne smije razvijati masovni turizam niti jednolična turistička ponuda. Trenutno na Vranjini postoji jedan čovjek koji se bavi izletničkim turizmom i svi su svjesni da ne postoji prostor za bavljenje istom vrstom turističke usluge. Gradjani smatraju da će i u budućnosti osnova djelatnost ostati ribolov, jer nema drugih potencijala.

Razvoj turizma donosi sa sobom povećan broj brodova, jahti koje nanose štetu ribarima cijepajući mreže. Potrebna je zonacija jezera, ali ribari smatraju da će i tada biti ograničeni jer na malom prostoru će biti puno ribara. Njihovi prihodi zavise od ribolova. «Sva sela koja gravitiraju jezeru će morati da love u tim zonama. Mi ćemo doći u situaciju da ne možemo živjeti. Ovaj narod u Vranjini zna da je pitanje vremena kad će se to desiti.»

Sa druge strane, smatraju da su ugroženi proglašenjem NP. Mogućnosti su im ograničene samim prostornim položajem koji sužava mogućnosti djelovanja, jer su sva druga sela na obodu jezera i mogu imati dodatne izvore prihoda od poljoprivrede, stočarstva. Direktno su ugroženi zabranom izlovljavanja i smanjenim potencijalima jezera i ograničenju korištenja resursa usled pravila NP. Primorani su na izlovljavanje ribe i u periodu zabrana, jer ne mogu na drugačiji način obezbijediti prihode.

Količina ribe je smanjena poslednjih godina u velikom obimu. Osnovni uzrok je pritisak velikog broja ribara kojih se poslednjih 5-10 godina značajno povećao. Korištenje nedozvoljenih sredstava je veliko, kao i prisustvo sportskih ribolovaca koji pecaju na nekoliko udica odjednom. Ne postoji svijest o potrebi štice ribe, i smatraju da je period lovnog zabrana od 2.5 mjeseci predug. Dovoljno je 15 dana visokog stepena zabrane lova, koji bi zavisio od vremenskih uslova i procjene naučnih radnika o periodu mriješćenja. Po njihovom iskustvu za mrijest je potrebno 15 dana na određenoj temperaturi jezera. Spremni su da u ovom periodu pomažu čuvarskoj službi.

Saradnja sa institucijama: Dosadašnja saradnja sa upravom NP je na zadovoljavajućem nivou i zbog povlastica kada je izlovljavanje u pitanju. Ali, smatraju i da su izostavljeni kada su u pitanju inicijative i odluke uprave NP kada su u pitanju problemi koji se odnose direktno na njihovo stanje i na njihove interese. Potrebno je da imaju svog predstavnika kada su u pitanju ovakve odluke, kao što je npr. priprema novog Zakona o slatkovodnom ribarstvu koji bi trebao da štiti njihove interese i omogućiti povoljnije uslove za ribare. Ovako su izopšteni iz procesa koji se direktno odnose na njih. Uprava mora konsultovati i saslušati mišljenje stanovnika parka jer su i oni značajan dio NP.

Mještani su nezadovoljni radom čuvarske službe. «Sad je trenutno zabran, ali ću više ribe kupiti kod čuvara nego kod lovaca. Kako?» Iako su u povlaštenom položaju, smatraju da se pritisak od drugih ribara mora smanjiti i da je to odgovornost čuvarske službe.

Udruženje ribara postoji na nivou Skadarskog jezera sa priobaljem, ali ribari sa Vranjine nijesu imali koristi od ovog udruženja, jer se njihovi interesi i interesi ribara iz zaledja nijesu poklapali. Formiranje udruženja i Zakona o slatkovodnom ribarstvu pomoglo bi uključivanje svih ribara u legalne tokove, omogućilo procese registracije i pomoglo u distribuciji ulova, nabavci opreme i do 40% jeftinije.

Pomoć očekuju od Vlade kroz obezbjeđivanje uslova za dobijanje povoljnih kredita za ribare sa povoljnim kamatnim stopama. Očekuju pomoć od Vlade u obliku subvencioniranja ribo opreme u vrijeme nepogoda i nevremena kada se desi da izgube cijelu opremu.

Zagadjenje voda jezera: Kad je u pitanju zagadjenje, ono se najviše može zapaziti tokom ljetnjih mjeseci kada se smanji nivo vode i stvori se talog od ispuštenog otpada iz KAP – a. Zagadjenje nije primjeceno u tom obimu, smatraju da je protok vode veliki i da se čak voda zimi može piti iz jezera.

Primjećene su i velike količine čvrstog otpada i olupina koje zatvaraju kanal kojim je Vranjina vezana za jezero.

Zaključak: Svi prikupljeni podaci ukazuju na ugroženost stanovnika Vranjine. Preporuke su da se prilikom svih akcija i projekata koje budu sprovedene na području NP uključe njihovi predstavnici. Tako će se isključiti mogućnost društvenog isključenja «social exclusion» iz moguće raspodjele sredstava ili gratova u ovom području ili isključenje stanovnika iz procesa odlučivanja koji se odnose i na njihove interese.

U budućnosti je potrebno definisati specijalan status za stanovnike Vranjine. Zakon o slatkovodnom ribarstvu mora obuhvatiti mogućnost registracije ribolova kao privredne djelatnosti i stvaranje uslova za sticanje zdravstvenog i penzijskog osiguranja. Time će se omogućiti bavljenje ribolovom i postepeno stvaranje uslova za razvoj turizma ili djelatnosti koje bi se vezivale za turističku ponudu jezera, kao što je prodaja ribe restoranima, čime bi se mještani direktno zaštitili od pritisa, a samim tim obezbijedili izvore egzistencije.

Pored toga, zoniranje jezera i registracija ribolovaca u ribolovnom udruženju će smanjiti sadašnji pritisak ribolovaca iz pograničnih dijelova jezera.

Ukoliko se bude definisao razvoj Vranjine u pravcu razvoja turizma, potrebno je jasno sagledati potencijale i mogućnosti građana za razvoj u ovom pravcu i napraviti edukativne radionice, programe i smjernice kojima će se građanima pomoći prelazak iz jedne u drugu djelatnost. Preduslov ovog prelaska je investiranje u smještajne potencijale, kolektor otpadnih voda i kreditiranje zainteresovanih građana.

GODINJE:

Staro jezgro Godinja, photo by EXPEDITIO

Specifičnost ovog naselja ogleda se u tome da je jedno od najočuvanijih ruralnih cjelina od istorijskog značaja, smješteno je na petom kilometru puta Virpazar-Ostros. Prvi pisani podaci vezani za Godinje datiraju još iz trinaestog vijeka, a u selu su još vidljivi tragovi boravka dinastije Balšića iz XV vijeka. Dominira tradicionalna arhitektura, kamene kuće s voltovima i konobama, i privredni objekti tipični za nekadašnji način života, kao što su guvna i mlinovi. Kuće su zbijene i čine jednu kompaktnu cjelinu koja podsjeća na srednjevjekovna, utvrđena naselja.

Selo je 1946. godine prepoznato kao «Nacionalno crnogorsko selo» zbog svoje arhitekture. Projekat i danas postoji u Vladi CG, ali se nikada nijesu stvorili materijalni uslovi za njegovu realizaciju. Osnovni izvori zarade od kojih su ljudi nekada živjeli u Godinju je poljoprivredni uzgoj ranog povrća i vinove loze. U prosjeku je bilo 50.000 čokota loze tada po domaćinstvu.

Selo je napušteno poslije zemljotresa. Prije 50 godina Godinje je brojilo 120 porodica i usled posledica politike iseljavanja zbog boljih uslova života i potrage za boljom zaradom došlo je do ostajanja samo starog stanovništva u selu. Sada su uslovi za život otežani, zato što se godinama nijesu preduzimale nikakve aktivnosti kojima bi se poboljšali ti uslovi. Trenutno u starom jezgru sela živi 4-5 porodica sa starim stanovnicima, koji žive od zemljoradnje i vinogradarstva. U donjem dijelu, novijem naselju, žive takodje penzioneri, u većini slučajeva provodeći vikende i ljetnju sezonu u Godinju. Osnovni izvor prihoda za sve stanovnike su penzije.

Infrastruktura i problemi: Mještani izdvajaju dva osnovna problema koja usporavaju životu u Godinju: vodosnabdijevanje i migracije. U Godinju postoji 12 izvora slatke vode koja se koristi za piće. Izvori su djelimično kaptirani i iskorištavanje ovih izvora može da obezbijedi vodosnabdijevanje

tokom cijele godine. Obezbjedjivanje vode omogućiće i razvoj poljoprivrede i turizma u budućnosti. Odlaganje fekalnih voda riješeno je septičkim jamama.

Veliki problem je loš odnos prema čvrstom otpadu. Mještani ga odlažu u korita potoka, po selu, u jezero. Organizovanjem redovne komunalne službe koja bi jednom nedeljno odvozila otpad i postavljanje velikih kontejnera za odlaganje kabastog otpada spriječilo bi se stvaranje lokalnih divljih deponija. Uprkos organizovanju nekoliko akcija čišćenja Godinja, stanje je poslije nekoliko sezona isto.

Migracije stanovništva za boljim uslovima života poslednjih 20 godina uslovile su pusto selo bez mladih ljudi. Povratak ljudi u Godinje zavisi od infrastrukturnih preduslova kakva je vodovodna i kanalizaciona mreža i dobra putna veza. Po mišljenju mještana, ukoliko bi ljudi imali perspektivu, bili bi spremni da se vrate u Godinje.

Potencijal za razvoj poljoprivrede i poljoprivrednih proizvoda : Osnovne djelatnosti kojima mještani dopunjuju sopstvene prihode su: proizvodnja povrća, vinogradarstvo, pčelarstvo i ribarstvo u manjem procentu.

Postoje veliki potencijali za poljoprivrednu proizvodnju koji su neiskorišteni. Takođe, pčelarstvo i proizvodnja meda (posebno kestenovog) bi mogla biti budućnost ovog kraja. Nedostatak su male količine meda koje se sada proizvode i kao takve ne mogu ići na tržište. Ova djelatnost se može posmatrati kao dodatna djelatnost u Godinju jer do sada nije postojala tradicija uzgoja pčela u ovom kraju.

Sa druge strane postoji duga tradicija uzgoja vinove loze i cijenjenog vina Vranac koje se prodaje u malim količinama. Trenutno se teži brendiranju vina kao vina autohtonog porijekla i uvrštavanja Godinja u turistički projekat «vinske ceste Crmnice».

Postoji izražena svijest o održivom korištenju resursa, jer ljudi koji vjekovima žive na jezeru dobro poznaju zakone prirode. Svjesni su da ukoliko bi se koristile sve raspoložive površine za poljoprivrednu proizvodnju upotreba pesticida bi loše uticala na stanje voda jezera.

Seoski turizam: Postoji svijest o mogućnosti valorizacije stare arhitekture u gornjem Godinju u turističke svrhe. Adaptacijom smještajnih kapaciteta sa pristojnim, minimalnim uslovima, uz obezbjedjivanje mira, stvorili bi se uslovi za stvaranje sela- hotela sa ponudom tradicionalne kuhinje, autohtonih proizvoda; objašnjavanjem načina pripreme vina, degustacijom, omogućavanjem posjetama podrumu, vinogradu. Pored toga moguće je popraviti stare mlinove koji su nekada postojali u Godinju kao turističku atrakcija.

Konzerviranjem sela i stvaranjem smještajnih kapaciteta, bez promjene sadašnjeg izgleda arhitekture, dobilo bi se jedinstveno turističko mjesto sa organizovanom porodičnom ponudom domaćeg vina «Vranca», ribe « dimljeni krap »sira, meda i domaće hrane koja bi se mogla ponuditi gostu.

Potencijal postoji i u stvaranju uslova za sportski lov i posmatranje ptica. Postoji interesovanje stranaca koji hoće mir, tišinu i boravak na jezeru. Osnovni preduslovi za razvoj turizma u Godinju su vodovodna i kanalizaciona infrastruktura, obezbjedjenje smještaja, turističke signalizacije, poboljšanje kulture i nivoa svijesti mještana. Godinje je udaljeno 500 metara od jezera i izgradnjom marine za čamce stvorili bi se uslovi izlaska turista na jezero.

Saradnja sa institucijama: Mještani nijesu zadovoljni gazdovanjem jezera od strane NP. «NP se do sada nije pokazao kao organizovano društvo. Krivolov i dalje postoji, na jezeru se nelegalno gradi, ko god hoće i šta hoće...Javna tajna je da su najveći krivolovci po jezeru čuvari. «

Mještani navode primjer lošeg odnosa prema jezeru pri poribljavanju jezera Kineskim krapom od strane Biološkog instituta, koja se kasnije pokazala kao loša procjena. Za to se sada krivi albanska

strana i prebacuju odgovornosti. Nepostojanje zoniranja jezera uslovljava i smanjenje broja ptica koje zimuju na jezeru.

Osjetljiva grupa stanovnika na Skadarskom jezeru su stari ljudi koji žive sami ili u parovima, penzioneri sa malim primanjima, koji ne mogu da se bave većim aktivnostima od kojih bi mogli da zaraduju i žive. Učesnici FG diskusije smatraju da je Ministarstvo Socijalnog staranja odgovorno za pomoć ovim ljudima. Medicinska služba postoji u Virpazaru, i to je najbliža služba ove vrste kao i najbliža apoteka.

Zaključak: Moguće je povezati sve turističke atrakcije i ponudu od Virpazara do Godinja, i napraviti primamljivu ponudu za turiste u toku cijele sezone. Mješanima treba pokazati kako se može ostvariti prihod od seoskog turizma i svi će se orjentisati na tu djelatnost.

Potrebno je stvaranje uslova za uključivanje lokalnih NVO-a, vladinih institucija i lokalna vlast u pilot projekat kojim bi se realizovalo povezivanje svih potencijalnih učesnika u procesu.

Potencijali za valorizaciju ovog naselja postoje, jer su već lokalne NVO radile na snimanju arhitektonskog potencijala naselja, i stvaranju baze o stambenim potencijalima. Treba stvoriti uslove za nastavak ovih aktivnosti u pravcu povezivanja lokalnih proizvođača hrane, vina, meda, vlasnika vinskih podruma kako bi se stvorila prilika za dobar primjer seoskog turizma u zaledju jezera.

RIJEKA CRNOJEVIĆA

Rijeka ima 174 stanovnika, od toga su 120 samci, stari ljudi. Ostatak čine porodice sa djecom koje jedino djeca koja idu u osnovnu školu vezuju za Rijeku.

Infrastruktura i problemi: Osnovni uslovi za život su loši. Najveći problem je vodovodna infrastruktura koja je u jako lošem stanju, cijevi su popucale, vode u ljetnjem periodu nema šest mjeseci. Gradjanji tvrde da su mali kapaciteti izvorišta sa kojeg se snabdijevaju. Rješenje je u dovodjenju vode sa Drušića. MZ Dušići su se složili da daju dodatne količine vode ili da se postojeći vodovod sanira i koristi zimi. Ljeti bi bili uključeni dodatne količine vode iz Drušića. Drugi problem, vezan za vodosnabdijevanje je kanalizaciona mreža i kolektor otpadnih voda koji je izgrađen ali nije pušten u rad. Potreban je stalan dotok vode iz mreže za vodosnabdijevanje da bi sistem normalno funkcionisao. U protivnom, otpadne vode fabrike ribe i fekalne vode odlaze u jezero.

Jedan od najvećih problema je loša putna infrastruktura koja povezuje Rijeku sa urbanim centrima. Autobuska linija PG – Rijeka Crnojevića postoji i dovozi radnike i djake iz okolnih sela. Linija Rijeka -CT ne postoji. Gradjani su svjesni da je izgradnja magistralnog puta PG-CT dobio do unazadjivanja ovog mjesta i zaostajanja.

Medicinska zaštita im je dostupna kroz ambulantnu i apoteku čije se otvaranje očekuje.

Djelatnost: Osnovni izvori prihoda su penzije. Većina radno sposobnog stanovništva radi u fabrici za preradu ribe. Ljudi ne ostaju u Rijeci, jer nemaju zaposlenje i osnovne uslove za život.

Budućnost Rijeke Crnojevića mještani vide u razvoju visokokvalitetnog turizma. Ali preduslovi su dobra i razvijena infrastruktura koja sada ne postoji.

Razvoj turizma bi se podstakao ustupanjem opštinskih napuštenih objekata ljudima koji su zainteresovani u investiranje bez ikakve nadoknade na određeni period. Mjesto bi dobilo povećavanjem zaposlenih, stalno prisutnih ljudi u Rijeci.

Sada u Rijeci nema smještajnih kapaciteta jer nema dobrih uslova koji bi omogućili turistima boravak u Rijeci nekoliko dana. Intersovanje turista postoji. Postoje potencijali za razvoj hotela koji postoji u Rijeci, ali je u lošem stanju. U toku je proces njegove privatizacije, i ukoliko dodje do otvaranja ovog hotela doći će do povećanja broja zaposlenih u Rijeci, broja turista koji posjećuju Rijeku i prilika za gradjane da aktivno učestvuju u cijelom procesu.

Gradjani smatraju da je osnovni problem mentalitet, odnosno neslaganje i međusobni sukobi interesa gradjana Rijeke. Nema jedinstvene, zajedničke inicijative svih gradjana kako bi se riješili problemi.

Zaključak: Jako teška situacija u Rijeci Crnojevića uslovljena je propadanjem infrastrukture u posljednjih 15 godina i slabim ulaganjem u infrastrukturu i turističke objekte.

Turizam je zastupljen samo u obliku ugostiteljske djelatnosti i jednog restorana u Rijeci. Da bi došlo do razvoja ove djelatnosti, potrebno je veliko ulaganje države, ili ustupanje na korištenje prostora, objekata investitorima. Potencijali za valorizaciju postoje, ako se ima u vidu istorijska pozadina ovog naselja i okoline. U zaledju Rijeke i u Riječkoj nahiji je tradicionalan uzgoj vinove loze, tako da se i u tim djelovima planira izgradnja «vinskih cesti». Ovo daje mogućnost stvaranja cijelog lanca turističke ponude ovog kraja. U osmišljavanju i realizaciji ovih ideja, potrebno je snažno uključivanje lokalne zajednice, opštine Cetinje i preduzetnika i prevalizaženje barijera koje postoje. Potrebno je vraćanje stanovništva u ovo naselje. Preduslov je dobra infrastruktura kao i mogućnost zaposlenja.

VIRPAZAR

Stanovništvo je vezano za ovaj predio vjekovima. Posljednjih 15 godina stanovništvo je migriralo u gadove iz ekonomskih razloga. U užem jezgru Virpazara, glavna djelatnost je turizam i ugostiteljstvo. U zaledju Virpazara ljudi se bave poljoprivredom, vinogradarstvom, pčelarstvom i ribolovom u manjoj mjeri.

Stanovnici vide Virpazar kao kulturno turističku destinaciju. Postoje značajni kulturno istorijski potencijali i povezivanje ponude sa poljoprivrednom proizvodnjom zdrave hrane i vina u zaledju. Protive se bilo kakvoj industriji i pretvaranju Virpazara u trgovinski centar, što je po njima plan lokalne opštinske vlasti Bara. Lokalne vlasti namjeravaju razvoj Virpazara u pravcu prodajnog mjesta na kom bi se otvorile radnje za prodaju materijala za poljoprivrednike, tržnog centra. Mještani smatraju da nema tržišta za ovakav centar jer su sela prazna i niko se više ne bavi nikakvim djelatnostima u tolikom obimu da bi potraznja bila velika. Mještani smatraju da se Virpazar ne može razvijati kao pilot projekat i kao pojedinačni eksperimentalni punkt, već kao zajednički projekat razvoja i oživljavanja i Rijeke Crnojevića i Plavnice i Murića.

Ono što nedostaje cijelom projektu razvoja je jasan plan /strategija razvoja jezera i zaledja kada je u pitanju turizam poljoprivreda, ribarstvo, nacionalni park... Vlada nema jasan koncept razvoja u kom pravcu bi to trebalo da ide. Smatraju da lokalna inicijativa ne može da se odvija bez podrške Opštinskih vlasti, jer oni nemaju dovoljno sredstava kojima bi uradili nešto.

Trenutni problemi turističke usluge: turisti se ne zadržavaju u Virpazaru i nemaju mogućnost kontakta sa lokalnom ponudom, jer je posjeta organizovana tako da lokalni prevoznik odmah organizuje izlazak na jezero. Agencije nijesu organizovane da zadržavaju turiste u Virpazar. U

poredjenju na uslugu prije dvadeset godina, usluga koja se sada pruža posjetiocima jezera je jako slaba i siromašna.

Mještani smatraju da Virpazar treba da posjeduje turistički info punkt gdje će turisti moći da dobiju potrebne informacije o Virpazaru, NP i jezeru. Sada u Virpazaru ne postoji javni toalet i punk za prihvatanje gostiju. Turističkoj ponudi hvale edukovani vodiči koji znaju jezik i upućeni su u ponudu jezera. Smještajni kapaciteti su mali i nedovoljni. Treba osposobiti postojeći hotel i proširiti ponudu tako da se turisti zadržavaju duže na jezeru.

Uključivanje lokalnog stanovništva vide kroz organizovanje zelene pijace i centra za prodaju suvenira, proizvoda sa područja Crmnice u centru Virpazara. Podsticanjem zdrave organske poljoprivredne proizvodnje koja ne bi ugrožavala NP i jezero iskoristili bi se potencijali koji postoje u zaledju Virpazara.

Mještani smatraju da je perspektiva razvoja turizma u Virpazaru izletnički turizam. Izgradnja golf terena u zaledju Virpazara će doprinijeti boljoj turističkoj pobudi na jezeru. Turističkoj ponudi trebaju štampani vodiči, lifleti, organizovana ponuda, mapa sa ucrtanim značajnim turističkim punktovima. Propisana putna signalizacija koja upućuje na vinsko područje. Organizovanjem vinskih puteva, kao u Sloveniji i Hrvatskoj bi se mogla objediniti proizvodnja vina, turizam i proizvodnja zdrave hrane. Ali potrebna je vizija, strategija razvoja ovog područja i rad u tom pravcu.

Postoje lokalne nesuglasice i neslaganja kako među preduzetnicima, vlasnicima restorana tako i među lokalnom upravom i preduzetnicima. Vladaju sitni interesi i nepotizam. U tim uslovima dolazi do usporavanja i slabljenja ponude u Virpazaru. Mještani smatraju da treba angažovati i pokrenuti ljude na aktiviranje i sredjivanje cjelokupnog izgleda Virpazara. Ovo je zadatak lokalne vlasti. Potrebno je proširiti sadržaje pored restorana i ugostiteljskih usluga. Potencijal koji treba iskoristiti je najstarija biblioteka u Crnoj Gori koja postoji u Virpazaru. Ali i među samim stanovnicima Virpazara ne postoji svijest o očuvanju toga.

Upravljanje NP: Čuvarska služba NP je neorganizovana i naplata se vrši na licu mjesta, gdje čuvari nemaju nikavu oznaku ovlašćenih lica koja naplaćuju ulaz u NP. Lokalno stanovništvo nema puno koristi od izletničkog turizma.

Mještani naglašavaju loš rad čuvarske službe. Smatraju da je šaran ugrožen kao vrsta, jer ga izlovljavaju ljudi koji se ne bave lovom preko cijele godine. Putevi prodaje su olakšani tako da nema problema u realizaciji prodaje. Vrijeme postova i tradicije jedenja ribe u tom periodu olakšava prodaju tako ulovljene ribe.

Ugrožena populacija na jezeru, po mještanima Virpazara su porodice koje žive samo od ribolova.

GOLUBOVCI I MATAGUŽI

Za područje zetske ravnice karakteristično je povećavanje broja stanovnika i širenje naselja ka Skadarskom jezeru zbog kvalitetnijeg poljoprivrednog zemljišta. Broj stanovnika se povećava dolaskom stanovništva sa sjevera, usled boljih uslova življenja i dolaskom izbjeglica iz Albanije.

Osnovni infrastrukturni problemi su nepostojanje vodovodne i kanalizacione mreže. Problem je razrudjenost prostora i neurbanizovanost, koji zahtijevaju mnogo više ulaganja i sredstava u poboljšavanje uslova stanovanja. Naselje se nekontrolisano širi i trenutno nema plana gradnje, tako da nema mogućnosti koncentrisanja stanovništva na jednom mjestu u stambenim zgradama.

Prioriteti su poboljšanje životnih uslova, vodovodne i kanalizacione mreže i komunalne infrastrukture sa organizovanjem prikupljanja čvrstog otpada.

Osnovna djelatnost je poljoprivreda i trgovina. Preorjentisanje na druge djelatnosti se nije desilo, ali se dešava prelazak sa proizvodnje srednjeg povrća, na pokušaje uzgoja vinove loze i voćarstvo. Razvija se i stočarstvo zbog boljeg otkupa.

Prema mišljenju gradana razvoj Golubovaca prema sadašnjim podacima stagnira. Postoje veliki potencijali za plansku proizvodnju, ali nema organizovanog otkupa, prerade i izvoza poljoprivrednih proizvoda. Kada bi postojali ovi uslovi, svako domaćinstvo ili 70% domaćinstava bi moglo da proizvede 10-15 000 kg kvalitetnog voća i povrća. Ukoliko bi se formirao centar za otkup i fabrika za preradu proizvoda, gdje bi moglo da se zaposli 5-6000 radnika, poljoprivreda u Zetskoj ravnici bi doživjela preporod.

Sada poljoprivredni proizvođači nemaju zaradu i okreću se krivolovu i preprodaji ribe, trgovini (nekada je to bio nelegalni tranzit i prodaja roba- cigarete i gorivo). Nema plana i strategije razvoja poljoprivredne proizvodnje koja bi se zasnivala na sagledavanju potencijala Zete i pravaca proizvodnje, već se ljudi orijentisu na različite vrste proizvodnje i poljoprivrede, kakav je bio slučaj sa uzgojem krava (koji je propao). Sada se stanovništvo preorjentisalo na vinovu lozu. Po ispitanicima potrebno je uraditi strategiju razvoja poljoprivrede u ovom regionu kroz saradnju MPŠV i lokalne zajednice. Navode i problem nepostojanja zagarantovanog plasmana ribe i poljoprivrednih proizvoda, nema zagarantovane cijene proizvoda i otkupa, pa samim tim ni uslova za povećanje proizvodnje.

Ribarstvo: Mještani se bave izlovom ribe iz jezera i Morače. Smatraju da se smanjila količina ribe usled zagađivanja otpadnim vodama KAPa, koje se izlivaju najmanje dva puta godišnje u vode Morače. Drugi uzrok je pritisak izlovljavanja nedozvoljenim sredstvima, dinamitom, agregatima, mrežama. Ljudima je jednostavnije da kupe agregat nego mrežu. Iskusi lovci prate ribu i ubijaju je strujom. Drugi izvor pritiska na riblji fond je pritisak izlovljavanja sa Albanske strane. Nema jegulje zbog stavljanja mreža na Albanskoj strani i na Bojani, tako da se sprečava njena migracija u jezero. Riblji fond je ugrožen i pritiskom šarana «kineza» na autohtonog šarana.

Čuvarska služba je malobrojna, i veliki prostor koji pokriva, nemoguće je sačuvati. Mještani smatraju da je slaba čuvarska služba uslovljena i nepotizmom. Čuvari su bivši lovci, mještani jezera, koji dobro poznaju sadašnje prilike i usled male plate, dozvoljavaju izlov. Veliki broj domaćinstava, po njihovim riječima, živi od ribolova, i samo od toga, tako da su prinudjeni i za vrijeme lovostaja da se bave ribolovom da bi prehranili porodice. Pored toga, sa druge strane, relativno laka zarada koja se omogućava lovom agregatima i organizovani biznis omogućava pojedincima brzu zaradu. Najmanje štete ribljem fondu sada nanose ljudi koji siromašno žive u Vranjini, Bistricama, Gostilju, Ponarima, Balabanima, Kurilu, Matagužima, Bijelom Polju. *«Pravi lovci ne bacaju mreže u vrijeme zabrana»*

Rješavanje ovog problema mještani vide kroz zabranu i zaštitu jezera na Albanskoj strani. U tom slučaju bi bili spremni da vrše kontrolu i sami mještani i smatraju da bi se pod tim mjerama riblji fond u naredne tri godine značajno obnovio. Pored ove mjere, ekološke patrole koje bi se sastojale od ekologa bi pomagale čuvarskoj službi.

Potrebno je ograničiti dostupnost agregata na pijaci po niskoj cijeni. Smatraju da dovodjenje čuvara sa strane ne rješava problem, jer je jezero veliko i treba da ga čuvaju ljudi koji dobro poznaju teren i prilike na jezeru. Stimulisanje čuvara većim prihodima, uz kvalitetan rad policije na izlaznim putevima ka Podgorici i rješavanje krivičnih prijava, značajno bi doprinijelo smanjenju krivolova u Zeti.

Zagadjenje: Mještani navode da žive u zagadjenoj sredini, vazduhu i piju zagadjenu vodu. Zagadjenje dolazi od KAPa podzemnim vodama, sa druge strane od Agrokombinata 13 jula, zbog upotrebe pesticida, kreozana pri tretiranju vinograda. Mještani navode da je povećana smrtnost uzrokovana na podrupčju cijele Zete ovim zagadjenjima. Posjeduju dokazane laboratorijske nalaze o neispravnosti vode za piće na cijelom području Golubovaca i Zete. Postojala su obećanja da će se pomoći cistijernama i drugim načinima, ali voda za piće je dovedena samo do centra Golubovaca i većina stanovništva koristi vodu iz bunara.

Mještani smatraju da je jezero ugroženo: od 78 godine postoji studija koja potvrđuje postojanje zagadjenja i piralena. Narod je dovoljno edukovan o potencijalima, zagadjenosti, mogućim zamjenama vještačkih đubriva stajskim đubrivom koga ima i koje može da se koristi. U ovom segmentu je potrebna stručna pomoć i pravac razvoja cijele poljoprivredne proizvodnje.

Smatraju da treba provesti istraživanje o zdravlju stanovništva i uticaju stanja životne sredine na ljude.

Institucionalni okvir i gazdovanje jezerom: Mještani su nezadovoljni trenutnim načinom gazdovanja jezerom. Potrebno je jasno definisanje gazdovanja između opština i NP.

Smatraju da je greška što je tolika površina Zetske ravnice stavljena pod zaštitu (samo Malo Blato i rezervati sa pticama treba da su pod zaštitom). Oni znaju da su dio nacionalnog parka, i neka domaćinstva imaju imanja na teritoriju NP. To je ujedno najplodnije zemljište i neminovno je pomjeranje i eksploatacija i tog dijela ravnice. Smatraju da je posebno pomjeranje kota NP za 1km prema jezeru ili definisanje različitih zona sa manjim i većim stepenom zaštite. Takvim definisanjem oni bi bili u zoni širih granica NP i manjeg stepena zaštite. Smatraju da će biti pogodjeni mjerama zaštite tek kad se zakon o NP bude u potpunosti primjenjivao.

Nezadovoljni su službama koje nadgledaju kvalitet životne sredine, navodeći Centar za ekotoksikološka istraživanja kao najodgovorniju službu i smatraju da je potrebno osnivanje Agencije koja bi pratila zagadjenja i riblji fond. Pored ovih, potrebno je formiranje i udruženje ribolovaca koje bi zastupalo prava ribolovaca i ugroženih građana.

Osjetljive grupe stanovništva: Mišljenje učesnika FG je da je cijelo stanovništvo na području Zete podložno oboljenjima usled zagadjenja vode, vazduha i zemljišta. Druga grupa pogodjenih su ribari i siromašne porodice koje žive samo od ribolova i takodje su pod pritiskom.

Zaključak: Potrebna je kontrola razvoja poljoprivrede u Zeti zasnovana na odlukama i subvencijama Vlade, kako bi se razvijela potrebne grane poljoprivrede, bez stihijskog, ad hoc prelaska na druge djelatnosti. U toku su «eksperimenti» sa različitim kulturama jer ljudi u tome vide lakšu i bržu zaradu. Nema adekvatne i racionalne upotrebe pesticida prilikom poljoprivredne proizvodnje i adekvatne tehničke pomoći. Potrebna je procjena poljoprivrednog zemljišta, kvaliteta, uz prisustvo stručnog lica, kao u Vojvodini, sa racionalnim upotrebom đuburiva, sjemena, pesticida....

Postoji svijest o opasnosti upotrebe prekomjerne količine đubriva, tako da je potrebno da poljoprivredna inspekcija kontroliše procese prodaje u poljoprivrednim apotekama, rada na edukaciji stanovništva o pravilnoj upotrebi pesticida u pravilnim količinama.

6.2.6 Grupe stejkholdera pod indirektnim uticajem

U ovom dijelu je prikazana analiza stejkholdera na nivou istraživačkih institucija koje se bave monitoringom stanja jezera, biznis sektora, lokalnih NVOa, međunarodnih institucija i ostalih privatnih ili individualnih korisnika resursa jezera.

Tabela 17: Analiza stejkholdera na nivou istraživačkih institucija, biznisa, međunarodnih institucija, NVO- a, i drugih privatnih ili pojedinačnih korisnika resursa jezera

Glavne grupe	Grupe stejkholdera	Uloga zainteresovanih u odnosu na projekat	Efekti projekta na zainteresovane
INSTITUCIJE ZA ZAŠTITU PRIRODE	Republički zavod za zaštitu prirode i Prirodnjački muzej	Obnavljanje baze podataka i praćenje stanja zaštićenih prirodnih objekata	+
INSTITUCIJE ZA MONITORING	CETI	Praćenje kvaliteta životne sredine i zagađenja	+
	RHMZ	Kontrolu kvaliteta površinskih i podzemnih voda i vazduha	+
NAUČNE ISTRAŽIVAČKE INSTITUCIJE	Odsijek za biologiju	Praćenje stanja ribljeg fonda u jezeru i ribarska osnova	+
	CANU	Smanjenje nivoa jezera i povećanje obradivog zemljišta u Zeti	-
	Republički zavod za zaštitu spomenika kulture	Praćenje stanja kulturnih spomenika na jezeru	+
MEDJUNARODNE ORGANIZACIJE	IRD	Razvoj novih vidova turizma	+
	pomoć u otklanjanju čvrstog otpada		+
	Savjet Evrope	Podrška razvoju lokalnih inicijativa održivog razvoja	+
	GTZ	Usmjeravanje i poboljšanje turističke ponude	+
	REC	Jačanje kapaciteta lokalnih zajednica i prekogranična saradnja	+
	UNDP	Oснаživanje prekogranične saradnje	+
NGOs	Edukacija o zaštiti životne sredine i pomoć oko turističke signalizacije, čvrstog otpada		+
REGIONALNE ASOCIJACIJE I KORISNICI			
Asocijacija ribara na Vranjini	Zaštita prava ribara na jezeru		+
zaustavljanje ilegalnog ribolova			+
Omogućavanje prodajnog lanca			
Udruženje vinogradara Nahija	Promocija lokalnog ekonomskog razvoja		+
Kreiranje brenda za autohtone sorte vina			+
Poboljšanje tehnologije proizvodnje			
Vlasnici poljoprivrednog zemljišta	Povećanje proizvodnje i upotreba pesticida		-
Ostali privatni ili individualni korisnici	Restorani/hoteli na jezeru	Posjetioci u regionu	+
širenje njihovih aktivnosti			+
			-
Povećanje čvrstog otpada i otpadnih voda pri njihovoj aktivnosti			-
Turisti/posjetioci	Korišćenje regiona u rekreacione svrhe		+
Kupanje turista na plažama jezera – rizik od zagađenja čvrstim otpadom			+
			-

Tur operatori	Kontinuirano povećavanje broja turista	+ -
Vlasnici turističkih brodova na jezeru	Posjetioči u regionu	+ -
Sportski ribolovci	Pritisak na resurse	+ -
razvoj sportskog turizma		+
Preprodavci ribe	Uvećavanje profita bez poštovanja propisa	-
Ribari bez dozvole/krivolovci	Uvećavanje profita bez poštovanja propisa	-

6.2.6.1 Institucije za zaštitu prirode

Republički zavod za zaštitu prirode(PZZP) i Prirodnjački muzej su institucije čija je misija zaštita i očuvanje zaštićenih prirodnih objekata (odnosno spomenika prirode, prirodnih rezervata i zaštićenih biljnih i životinjskih vrsta). RZZP je odgovoran za sprovođenje politike zaštite prirode, a svoju funkciju izvršava kroz: vođenje inventara o zaštićenim prirodnim dobrima (Centralni registar zaštićenih objekata prirode); predlaganje mjera za zaštitu prirode nadležnim institucijama; identifikaciju prirodnih dobara za koja je potrebno obezbijediti poseban status zaštite; sprovođenje istraživanja i nadgledanje projekata zaštite i očuvanja prirode; pripremu planova i programa za unapređivanje zaštićenih objekata prirode; davanje stručnih mišljenja o projektnoj dokumentaciji i prostornim planovima, itd.

U okviru granica NP Skadarsko jezero, pod specijalni režim zaštite stavljeno je više objekata prirode. Jedna od važnih funkcija RZZP je vođenje inventarnih knjiga za zaštićene vrste i područja u Crnoj Gori. Ove knjige u stvari predstavljaju štampanu bazu podataka (odnosno set formulara sa podacima) i sadrže sve relevantne podatke o datoj vrsti odnosno zaštićenom području. Rad na kreiranju inventarne knjige za oblast Skadarskog jezera je u toku.

Zavod je takođe zadužen za sprovođenje programa monitoringa biodiverziteta koji je počeo da se sprovodi prije šest godine. Na ovom stepenu razvoja, monitoring program obuhvata samo dio zaštićenih vrsta i nekoliko opštih indikator vrsta. Program treba da bude proširen, a očekuje se da će postati važan izvor podataka za budući informacioni sistem u ovoj oblasti.

Prirodnjački muzej postoji od sredine devedesetih godina, a njegov organizacioni status je od tada promijenjen (Muzej je nekad bio dio RZZP, sada je samostalna institucija). Muzej čuva izuzetnu zbirku flore, faune i geoloških uzoraka, i pruža ekspertizu u istraživanjima biodiverziteta. U vezi sa Skadarskim jezerom, posebno važna aktivnost Muzeja je zimsko brojanje ptica koje se redovno sprovodi. Muzej takođe izdaje elektronski časopis koji se zove Natura Montenegrina.

6.2.6.2 Institucije za monitoring

Ključne institucije odgovorne za monitoring životne sredine u Crnoj Gori su Centar za eko-toksikolška istraživanja (CETI) i Hidro-meteorološki zavod (HMZ). Kroz svoje redovne aktivnosti, ili na osnovu posebno sklopljenih ugovora, ove institucije prate kvalitet i koncentracije zagađivača u različitim elementima prirodne sredine - vazduhu, vodi i tlu. Rezultati monitoring programa koriste se kao osnov za godišnje izvještaje o stanju životne sredine koje priprema MTZŽS.

Program monitoringa vode i vodnih resursa je posebno značajan kada je u pitanju upravljanje Skadarskim jezerom. HMZ vodi elektronsku bazu sa serijama podataka o kvalitetu vode za duži vremenski period. Ova baza podataka je napredna i uključuje opcije koje omogućavaju povezivanje podataka, ekstrapolaciju i analizu trenda. Baza podataka koju vodi CETI sadrži podatke od 1997. godine na ovamo, a tehnički je manje napredna od baze HMZ. Prednost CETI baze podataka leži u činjenici da CETI prati veliki broj parametara odnosno specifičnih materija koje zagađuju vodu. Uprkos do sada postignutim rezultatima u oblasti monitoringa i čuvanja podataka o kvalitetu voda

Skadarskog jezera i vodotoka u njegovom slivnom području, monitoring i informacijski sistem ostaju jedna od slabih tačaka ukupnog sistema upravljanja životnom sredinom.

6.2.6.3 Naučne istraživačke institucije

Najvažnije istraživačke i naučne institucije čiji je rad od značaja za zaštitu, unapređenje i valorizaciju resursa Skadarskog jezera su:

- Prirodno-matematički fakultet, Odsjek za biologiju;
- Odsjek za prirodne nauke pri Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti (CANU);
- Bio-tehnički institut;
- Republički zavod za geološka istraživanja;
- Šumarski institut;
- Institut za zdravlje, itd.

Svaka od gore navedenih institucija ima važnu ulogu u zaštiti prirode i nacionalnih parkova, budući da se bave različitim istraživačkim projektima, da organizuju naučne skupove i konferencije, objavljuju relevantne radove i promovišu vrijednosti Jezera. Na taj način, ove institucije doprinose ukupnom korpusu znanja o Skadarskom jezeru. Mora se međutim naglasiti da je obim rada ovih institucija značajno smanjen tokom posljednjih godina, uglavnom zbog nedostatka finansijskih sredstava.

Odsjek za biologiju na Prirodno-matematičkom fakultetu izrastao je iz Biološkog zavoda, odnosno Instituta za bio-medicinska istraživanja. Do 80-tih godina XX vijeka, skoro svi projekti koje je Institut radio su bili vezani za Skadarsko Jezero, kasnije su istraživani i drugi vođeni kopneni ekosistemi (prirodna jezera, vještačka jezera, riječni tokovi) za potrebe RCG, odnosno elektroenergetskog sektora, ribolovnih gazdinstava... Odsjek je ustanova koja bi trebala da donosi ribarsku osnovu Skadarskog jezera na osnovu koje bi se procjenjivao i obim izlova iz jezera.

Zadnja kvalitetna studija o stanju ekosistema Skadarskog jezera i načinu gazdovanja Skadarskim jezerom je radjena u prvoj polovini '80-tih godina prošlog vijeka pod nazivom Ribarska osnova Skadarskog jezera. Nakon tog vremena, većina istraživanja koja su radjena na Skadarskom jezeru su bili pojedinačni ad hoc napori koji nijesu bili uvezani u jednu veću cjelinu. Od 2000-te do 2004-te godine trajao je projekat „Uspostavljanja integralnog monitoringa na Skadarskom jezeru”, finansiran od strane Njemačke rektorske konferencije. Na projektu su radili kako stručnjaci sa odsijeka tako i stručnjaci sa Univerziteta u Skadru. Tokom ovog projekta uglavnom su radjeni bio-testovi na potencijalnu toksičnost vode i sedimenta iz jezera, mikrobiološke probe, planktonske alge i bentosna naselja i fizičko-hemijski parametri koji ukazuju na kvalitet vode jezera. Za sada iz ovog projekta nije proizašao predlog kako bi trebao da izgleda budući integralni monitoring stanja u ekosistemima Skadarskog jezera.

Očekivanja od projekta SLIEMP: odsjek očekuje razvoj kvalitetnog monitoring sistema, inteziviranje naučno-istraživačke djelatnosti u ovoj oblasti, međunarodne saradnje, usavršavanja kadrova zaposlenih na Odsjeku za biologiju, usvajanja savremenih metodoloških i tehnoloških pristupa i razvoj interdisciplinarnih pristupa u ovoj oblasti.

Potrebe Odsjeka su sledeće: Osavremenjavanje laboratorijske opreme, postojanje jasnog cilja budućeg projekta, transparentnost tokom rada na projektu, jasan budžet projekta, kvalitetan menadžment samog projekta.

CANU poslednjih 30 godina, zajedno sa Albanskom akademijom nauka i umjetnosti, razmatra i priprema projekat «Uredjenje vodnog režima Skadarskog jezera i rijeke Bojane». Osamdesetih godina dvije države su se dogovorile da naprave zajednički idejni projekat regulacije Skadarskog jezera, Drima i Bojane. Timovi su se dogovorili šta treba raditi, koliko treba produbljivati korito Bojane, treba napraviti glavni projekat i geodetske podloge. Novi aspekt pogleda na projekat je ekologija i principi održivog razvoja koji se moraju ispoštovati u skladu sa EU regulativom.

Regulacijom voda Skadarskog jezera, Drima i rijeke Bojane cilj je CANU da se na teritoriji Crne Gore u prvoj fazi (prokopa korito i napravi brana, brodska prevojnica, riblja staza – koja bi omogućila prirodnu komunikaciju sa jezerom) osvoji 5.000 ha obradive površine, koja se dosad plavila, a na koju imaju pravo stanovnici Zete. U drugoj fazi bi se dobilo 14.800ha obradivih površina.

Projekt se realizuje prema ranije usaglašenim programima aktivnosti, na sljedećim segmentima:

- Mjere zaštite od visokog vodostaja koji je veoma čest na poljoprivrednim zemljištima i dijelom na naseljenim područjima sa obje strane granice;
- Osposobljavanje Bojane za plovidbu u turističke i komercijalne svrhe;
- Zaštita i unapređenje životne okoline za potrebe stanovništva koje naseljava ovo područje i turističkog razvoja;
- Racionalna eksploatacija energetske potencijala sliva;
- Zaštita kvaliteta voda Skadarskog jezera;
- Zaštita spomenika kulture u regionu Skadarskog jezera.

Efekti ovog projekta prema CANU bi bili:

- proizvodnja zdrave i kvalitetne hrane,
- povezan i razvijen saobraćaj (povezanost od Crne Gore do Albanije)
- turizam
- da se naprave marine, uspostavljanje međunarodnog plovnog puta na Bojani,
- valorizacija prirodnih ljepota (bogastvo ostrva sa crkvama...)
- zaštita prirode.

Do sada je snimljeno korito rijeke Bojane i razrađeni projektni zadaci za geodetska i batimetrijska mjerenja Skadarskog jezera i uspornih dionica pritoka, kao i projektni zadaci za hidrološki i hidrauličku studiju. Realizacija ovih projekata zavisice od finansijske podrške Vlade Crne Gore.

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture RZZSK u okviru djelatnosti utvrđenih Zakonom o zaštiti spomenika kulture: evidentira, prikuplja, obrađuje i čuva dokumentaciju o spomenicima kulture; učestvuje u postupcima društvenog planiranja sa stanovišta zaštite, obnove i korišćenja spomenika kulture, vodi Centralni registar spomenika kulture, vodi evidenciju objekata i predmeta koji uživaju prethodnu zaštitu, izrađuje programe zaštite spomenika kulture, daje prethodno odobrenje za izvođenje radova na spomeniku kulture, daje saglasnost na projektnu dokumentaciju, obustavlja sve vrste radova koji mogu neposredno ili posredno oštetiti ili uništiti spomenik kulture ili ugroziti njegova spomenička svojstva, izdaje dozvole za arheološka istraživanja i iskopavanja i vrši nadzor nad ovim radovima, obavlja zaštitna arheološka istraživanja, čuva dokumentaciju o njima. Izvršavanje nedozvoljenih, neadekvatnih i protivpravnih radnji prema spomenicima kulture Zavod ostvaruje pomoću upravno-pravnih mjera. Postoji izražen problem upravljanja nad sakralnim objektima na jezeru, koje koristi Mitropolija Crnogorsko primorska jer crkva preduzima građevinske zahvate restauracije i dogradnje bez saglasnosti RZZSK.

Zakonska regulativa za zaštitu spomenika kulture i njihove okoline sadržan je u Ustavu Republike Crne Gore (čl. 64) i Zakonu o zaštiti spomenika kulture.

RZZSK se bavio naučno istraživačkim radom i kulturnom valorizacijom spomenika kulture na Skadarskom jezeru. Stručne službe Zavoda izradile su više projekata konzervacije i prezentacije lokaliteta na pomenutom području. Pravno je zaštitio u užoj i široj zoni NP Skadarsko jezero trideset tri spomenika kulture. U toku je određivanje zaštićene okoline kao i izrada sanacionih programa za degradirane spomenike. Prvi značajniji poduhvati u smislu stručno organizovane zaštite bili su sredinom šeste decenije prošlog vijeka (manastiri: Starčevo, Beška, Moračnik, Kom). Poslije zemljotresa 1979. godine takođe su uslijedili obimni konzervatorsko restauratorski radovi na većini spomenika. Izvedenim radovima spomenici su sačuvani od daljeg propadanja, uz očuvanje autentičnih spomeničkih vrijednosti.

Usled nedostatak finansijskih sredstava za izvršenje zakonskih odredbi iz oblasti zaštite, i pored posjedovanja stručnih kapaciteta, aktivnosti RZZSK su svedene na minimum.

Očekivanje RZZKS od predloženog projekta je preventivno održavanje spomenika kulture u skladu sa standardima koji propisuju načine korišćenja spomenika bez degradacija, kao i obnova određenog broja spomenika. Takođe, uključivanje istih u turističku ponudu uz očuvanje spomeničkih svojstava.

6.2.6.4 Medjunarodne organizacije

Tokom nekoliko proteklih godina, veći broj međunarodnih organizacija imao je značajnu ulogu u vezi sa upravljanjem Skadarskim jezerom. Aktivnosti ovih organizacija kretale su se od podrške nevladinim organizacijama i tehničke pomoći institucijama za zaštitu prirode, do finansiranja određenog broja istraživačkih, promotivnih i investicionih projekata. Veći broj institucija za zaštitu prirode i NVO razvija trajnu saradnju sa različitim međunarodnim organizacijama, bilo da se radi o organizacijama iz susjedne Albanije ili onima čija se sjedišta nalaze širom svijeta. Međunarodna saradnja je posebno važna imajući u vidu globalni značaj eko-sistema Skadarskog jezera i nizak domaći kapacitet za zaštitu prirode i upravljanje biodiverzitetom.

Glavne međunarodne organizacije koje su u proteklom periodu podržale projekte vezane za Skadarsko jezero uključuju Regionalni centar za životnu sredinu za centralnu i istočnu Evropu (REC), Evropsku agenciju za rekonstrukciju (EAR), Svjetsku banku, USAID, UNDP i druge. Ostale važne organizacije su IUCN, OEBS i Savjet evrope.

EAR - Evropska agencija za rekonstrukciju je finansirala gradnju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u Virpazaru i Rijeci Crnojevića u saradnji sa Ministarstvom turizma i zaštite životne sredine.

Takodje, EAR je radila na projektu – Master plan za prečišćavanje voda koji je išao u dvije faze:

I – faza, je obuhvatala južni dio Crne Gore, Skadarsko jezero i Cetinje,

II – faza, obuhvatala je sjeverni dio Crne Gore.

U okviru Evropske agencije za rekonstrukciju i razvoj trenutno ne postoje projekti vezani za Skadarsko jezero niti postoje planovi. Agencija je sada usmjerena na davanje tehničke pomoći u stvaranju institucionalnog i zakonskog okvira koji je preduslov za dobijanje kreditne podrške od strane neke međunarodne organizacije. Tako je u toku priprema za osnivanje Agencije za zaštitu životne sredine čiji bi osnovni zadatak bila implementacija usvojenih zakona od strane Ministarstva za zaštitu životne sredine. Takodje, u okviru ministarstva treba da počne sa radom i odjeljenje za implementaciju projekata, koje bi trebalo da stvori uslove za dobijanje kredita od određenih međunarodnih organizacija.

IRD - projekat "Novi turistički proizvodi na Skadarskom jezeru" koji obuhvata dva segmenta: (i)promocija i razvoj bird watchinga, koji se radi u saradnji sa Nacionalnim Parkom. Aktivnosti su vezane za postavljanje tornjeva i platforme za posmatranje ptica, nabavku optičke opreme, obilježavanje i čuvanje rezervata i izradu promotivnog materijala; (ii) poboljšanje plovidbe Skadarskim jezerom koje se realizuje u saradnji sa Upravom pomorske sigurnosti sa sjedištem u Baru. Aktivnosti se sastoje u postavljanju signalnih svjetala koja će davati obilježja, odnosno smjernice tokom dana i osvijetljivati ovo područje u toku noći. Ovom aktivnošću će biti obuhvaćena dva dominantna kanala i to Virski i kanal Rijeke Crnojevića. Takodje će se izdati nautička mapa. Realizacija oba ova segmenta se očekuje do polovine maja mjeseca ove godine.

Realizovan je projekat čišćenja Skadarskog jezera u saradnji sa Javnim Komunalnim preduzećem – Podgorica i Nacionalnim Parkom. U oblasti Riječke i Lješanske nahije realizovana su dva projekta iz oblasti vinogradarstva, a treći je u toku.

I projekat se odnosio na edukaciju proizvođača vina, gdje je Biotehnički fakultet organizovao seminare. Projekat je završen u februaru mjesecu prošle godine.

II projekat se odnosio na nabavku opreme za vinogradare. U saradnji sa Ministarstvom poljoprivrede i udruženjem vinogradara, oprema je isporučena krajem marta ove godine.

III projekat se odnosi na otvaranje vinskog podruma u Drušićima koji je u pripremi. Ovim projektom IRD treba da obezbijedi neophodnu opremu. Projekat treba da se realizuje u saradnji sa MPŠV i opštinama Podgorica i Cetinje.

Savjet Evrope – je implementator "Regionalnog programa zaštite kulturne i prirodne baštine u zemljama jugoistočne Evrope" na regionalnom nivou. Na nacionalnom nivou (nivou Crne Gore) kordinator za komponentu C programa je Ministarstvo kulture, sporta i medija koje priprema «Lokalni pilot projekat na području Skadarskog jezera». U projekat su uključena Ministarstvo za zaštitu prava pripadnika nacionalnih i etničkih grupa, MTZŽS i tri opštine. Cilj projekta je kreiranje strategija i akcionog plana razvoja regiona Skadarskog jezera u pravcu turističke i kulturne valorizacije. Projekat podrazumijeva kreiranje dokumenta kojim će se definisati prioriteti razvoja kulture i prirode. Na osnovu tog dokumenta razvijali bi se pilot projekti u kojima bi se aktivno uključili lokalni preduzetnici, ribari, proizvođači vina, NVO, civilni sektor kao i institucije na republičkom nivou.

GTZ - Od 2005. godine počinje realizacija Projekta podrške razvoju turizma u regionu Skadarskog jezera. Projekat obuhvata jačanje organizacija koje se bave razvojem turizma, turističkih proizvoda (poput privatnog smještaja, pješačenja, vožnji brodom...) i njihovom promocijom. Projekat nudi savjetodavnu pomoć njemačkih stručnjaka s ciljem poboljšanja turističke ponude na Skadarskom jezeru. Projekat će se odvijati u dvije faze, u trajanju do 2011. godine i doprinijeće:

- jačanju institucija koje se bave turizmom,
- razvoju turističke ponude (kreiranju paketa posjeta Skadarskom jezeru: krstarenje, bird woching, biciklizam, planinarenje, pješačenje)
- promociji i marketingu turističkih paketa.

Pored toga, GTZ projekat prostornog planiranja u saradnji sa upravom NP podrazumijeva izradu detaljnih urbanističkih planova za naselja koja trpe najveći pritisak urbanizacije kao što su: Vranjina, Murići, Karuč, Žabljak Crnojevića i Godinje.

REC - Sa ciljem da pomogne u rješavanju problema životne sredine i ojača odnose između zemalja jugoistočne Evrope, sa akcentom na tri prekogranična regiona, Regionalni centar za životnu sredinu za Centralnu i Istočnu Evropu (REC) – uz finansijsku podršku Švajcarske agencije za saradnju i razvoj (SDC) – pokrenuo je projekat "Prekogranična saradnja u upravljanju zajedničkim prirodnim resursima". Projekat je počeo u julu 2000. Sproveden je u tri faze, od kojih se posljednja završila krajem februara 2007. Projekat predstavlja integralni elemenat Regionalnog programa rekonstrukcije životne sredine (REReP), regionalne inicijative koju podržava Pakt stabilnosti za jugoistočnu Evropu. Obuhvata tri prekogranična regiona, koja su ujedno tri velika ekosistema bogata biodiverzitetom, a gdje se lokalne zajednice suočavaju sa specifičnim razvojnim izazovima. Jedan od tih regiona je Skadarsko jezero, koje dijele Crna Gora i Albanija.

Osnovni cilj projekta je doprinos pospešivanju saradnje između zemalja jugoistočne Evrope kroz upravljanje zajedničkim prirodnim resursima. Podciljevi projekta su:

1. Promovisanje saradnje u upravljanju i zaštiti ključnih prekograničnih regiona jugoistočne Evrope, koja su izuzetno značajna sa stanovišta zaštite prirode, a sa izraženim mogućnostima za prekograničnu saradnju.
2. Promovisanje lokalnih organizacija i prekogranične razmjene među organizacijama i ljudima, u cilju boljeg upravljanja prirodnim resursima.
3. Promovisanje tehničke saradnje i umrežavanja na regionalnom nivou u cilju pružanja podrške efikasnijem upravljanju odabranih prekograničnih regiona, kao i integracije ovih mreža u odgovarajuće nacionalne i međunarodne procese.

Projekat je na Skadarskom jezeru započeo oktobra 2000, otvaranjem projektnih kancelarija u Podgorici, Crna Gora, i Skadru, Albanija. Angažovani su lokalni koordinatori, i povjeren im je zadatak

implementiranja projekata na lokalnom nivou, uz održavanje bliskih kontakata sa svim relevantnim zainteresovanim akterima.

U toku 2003. otpočeo je proces planiranja na regionalnom nivou, kako bi se redefinisali prioriteti bazirani na postignutim rezultatima. Urađeni su strateški planovi za period 2004-2007, za svaki region, i predstavljeni na šestom sastanku Task Force-a REReP-a, u oktobru 2003. Za Skadarsko jezero je kao osnovni formulisan sljedeći cilj – osigurati održivo korišćenje zajedničkih prirodnih i kulturnih resursa, kao doprinos lokalnoj ekonomiji, kroz razvoj i sprovođenje odabranih elemenata prekograničnog upravljanja u sljedećim oblastima:

- Promovisanje održivog korišćenja resursa,
- Jačanje kapaciteta,
- Dijalog/partnerstvo,
- Edukacija.

Osim veoma konkretnih aktivnosti koje su sprovođenje, projekat je dao i veliki doprinos na regionalnom nivou. Danas - šest godina nakon početka projekta – Skadarsko jezero je na listi prioriteta obje zemlje, a prepoznat je i kao značajan region na međunarodnom nivou. Kao rezultat napora uložених u projekat i velike posvećenosti lokalnih aktera, značajno je povećan interes za održivo upravljanje i zaštitu jezera. To potvrđuje i uspostavljanje zaštićenog područja na albanskoj strani, kao i njegova međunarodna zaštita kao Ramsar regiona. Ovakav način razvoja može poslužiti kao dobra osnova za stvaranje prekograničnog zaštićenog područja koje bi obuhvatalo Skadarsko jezero i rijeku Bojanu, što bi bio osnov za održivi razvoj lokalnih zajednica oko jezera.

Širok spektar aktivnosti je bio implementiran u proteklom šestogodišnjem periodu.¹²

Urađeno je nekoliko studija koje se odnose na različite aspekte upravljanja jezerom, uključujući eksperte i institucije iz obje zemlje. Timovi eksperata iz Crne Gore i Albanije koristili su istu metodologiju, što je uvijek dovelo do dobrih rezultata. Međutim, veoma velika pažnja bila je posvećena upravo prekograničnoj saradnji, pa je jezero uvijek posmatrano kao jedinstveni, integralni ekosistem, a ne kao dva dijela koja odvaja državna granica. Najznačajnije studije pripremljene u okviru projekta su: Bibliografija Skadarskog jezera; Izvještaj o rizicima i potencijalima za lokalni razvoj; Baza podataka o biodiverzitetu, odnosno lista vrsta sa konzervacijskim statusom; Studija o ulogama i odgovornostima aktera vezanih za upravljanje, zaštitu i korišćenje Skadarskog jezera; Lokalni ekološki akcioni plan za opštinu Cetinje, Crna Gora, kao i Skadar, Albanija.

Više aktivnosti je bilo sprovedeno u oblasti jačanja kapaciteta lokalnih partnera, uključujući obuke i radionice, studijske posjete i tehničku pomoć institucijama koje se bave upravljanjem jezerom. Obuke koje su organizovane odnosile su se na različite interesne grupe i različite teme, kao što su: vizija i njena realizacija, ciljno planiranje, upravljanje projektima, obuka za medije na temu kako napisati priču o životnoj sredini, prekogranični monitoring, tipologizacija staništa, razvoj lokalnih ekoloških akcionih planova i sl. Sve navedene teme su bile identifikovane na osnovu potreba i prioriteta lokalnih aktera, i bile su organizovane na bilateralnoj osnovi, osim u slučajevima kada je tema bila strogo vezana za lokalne uslove.

Kako je projekat bio veoma orijentisan na sam proces, uspostavljanje dijaloga i partnerstva između zajednica sa dvije strane granice bio je jedan od njegovih glavnih ciljeva. U cilju uspostavljanja dugoročne prekogranične saradnje, radilo se na “institucionalizovanju” saradnje lokalnih zajednica dvije zemlje. Potpisano je nekoliko značajnih dokumenata i sporazuma, što predstavlja dobru osnovu za dalji nastavak procesa i uspostavljanje prekograničnog tijela koje bi bilo podrška održivom upravljanju prirodnih resursa u regionu. Najznačajniji uspjesi u ovoj oblasti su:

- Vizija o Skadarskom jezeru koju su definisali lokalni akteri, a koja posmatra jezero kao “preogranično zaštićeno područje koje pruža dobrobit lokalnom stanovništvu”.

¹² Kratka lista REC aktivnosti je u Aneksu.

- Memorandum o razumijevanju, potpisan 9. maja 2003, od strane ministara zaštite životne sredine obje zemlje. Sporazum prepoznaje jezero kao osnov za uspostavljanje dobrih međusudjerskih odnosa između dvije zemlje.
- Prekogranični Forum za Skadarsko jezero, formiran kao jedan od vidova vođenja prekograničnog dijaloga. Forum je bio neutralna platforma za razgovor između relevantnih aktera o pitanjima vezanim za upravljanje i zaštitu jezera. U Forumu su bile zastupljene sve relevantne institucije iz obje zemlje, uključujući ministarstva zaštite životne sredine, nacionalni park, lokalne vlasti, eksperte, naučne institucije, NVO-e, obrazovne institucije, direktorat za vode i dr.
- Deklaracija o Skadarskom jezeru, koju su potpisali članovi Foruma za Skadarsko jezero, na sastanku održanom 17. marta 2006, u Vranjini, Crna Gora. Na ovaj način članovi Foruma su izrazili svoju posvećenost unapređenju zaštite Skadarskog jezera i pozvali sve relevantne institucije i organizacije u obje zemlje da im se pridruže u postizanju ovog cilja.
- Izjava o saradnji, koju su potpisali gradonačelnici Cetinja i Skadra, 27. aprila 2006. Zaštita i održivo korišćenje Skadarskog jezera, i zaštita prirode generalno su prepoznati kao prostor za zajednički rad i saradnju dvije opštine. Sporazum takođe prepoznaje i nekoliko drugih oblasti moguće saradnje, kao što su: kultura, sport, trgovina i sl.

U cilju uspostavljanja saradnje između obrazovnih institucija dvije zemlje, kao i u cilju promovisanja vrijednosti jezera, i podizanja nivoa svijesti javnosti o potrebi njegove zaštite, sprovedeno je niz promotivnih i edukativnih aktivnosti. Konkretno aktivnosti su obuhvatale: studijske posjete, izložbe slika, predavanja na različite teme, izradu filmova, likovna i literarna takmičenja, javne kampanje sa temom zaštite jezera, akcije čišćenja, obilježavanje međunarodno važnih datuma (npr. Dan močvarnih staništa, Dan planete zemlje i sl.). Poseban edukativni program za posjetu nacionalnom parku "Skadarsko jezero" napravio je tim profesora i predstavnika nacionalnog parka.

Jedan od osnovnih razloga uspjeha ovog projekta je velika uključenost lokalnih aktera. Sve gore navedene aktivnosti su bile implementirane uz njihovo učešće, i direktan doprinos procesu planiranja. Lokalni akteri su bili u poziciji da predlažu aktivnosti, definišu prioritete i – zajedno sa REC-om i SDC-om – odaberu one koje bi mogle biti implementirane u okviru projekta.

Dalja institucionalizacija prekogranične saradnje je odabrana kao osnovni pravac razvoja u naredne dvije godine. To je takođe jedan od glavnih prioriteta SDC-a, a ujedno je i najbolji način da se zaokruže postignuti projektni rezultati i obezbijedi njihova dugoročna održivost. Kroz novi projekat, Regionalni centar za životnu sredinu je dobio mandat da vodi takav proces, a iskustvo dosadašnjeg rada predstavlja dobar osnov za nastavak aktivnosti. Očekuje se da će se mehanizam održive prekogranične saradnje uspostaviti do kraja 2008, čime bi se svi relevantni akteri povezali na način sličan dosadašnjem Forumu za Skadarsko jezero, a to bi dalo jaku institucionalnu osnovu za rad ovakvog tijela u bliskoj budućnosti.

UNDP - Program UN-a za razvoj i još nekoliko međunarodnih organizacija udružilo je snage u svrhu osmišljavanja plana za očuvanje bioraznolikosti i održivi razvoj šireg dinarskog područja. Projekt pod nazivom «Inicijativa Dinarski Luk» pokrenuo je Mediteranski Program WWF-a, a priključili su mu se IUCN, UNESCO-ROSTE, Vijeće Europe, te kancelarije Programa UN-a za razvoj u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori, i Regionalni centar u Bratislavi.

Cilj Inicijative Dinarski Luk je ukazati na prioritete u očuvanju prirode i bioraznolikosti šireg dinarskog područja (planinskog i obalnog, tj. istočnog dijela Jadrana) i podstaći saradnju između državnih vlasti, nevladinih organizacija i civilnog društva u regiji koja se proteže od Slovenije, preko Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore do Albanije. Pored toga, cilj je uspostavljanje mreže zaštićenih područja, jačanje lokalnih zajednica i postizanje održivog razvoja u istočno-jadranskom regionu, od Italije do Albanije.

Inicijativa u pravilu neće realizovati nove projekte, već je cilj ostvariti saradnju i međusobno povezivanje. Vlade Albanije i Crne Gore sarađuju sa IUCN-om i ostalim organizacijama koje su uključene u Inicijativu Dinarski Luk na promovisanju održivog razvoja Skadarskog jezera.

Putem ove Inicijative, organizacije će takodje promovisati:

- Očuvanje bogatstva i integriteta Dinarskog luka kroz osnivanje zaštićenih područja i potporu inicijativama na očuvanje bio-raznolikosti i prirodnih resursa
- Očuvanje kulturnog naslijeđa u regiji.
- Promociju dijaloga i saradnje među državama u regiji.
- Osnajivanje razvoja lokalnih zajednica.
- Uključivanje regulacija za zaštitu okoline u sve relevantne inicijative.

Zaključak: Aktivnosti međunarodnih organizacija na ovom području doprinijele su razvoju regionalne saradnje između Albanije i Crne Gore, gdje je glavnu i pozitivnu ulogu odigrala REC kancelarija.

Nedostatak akcija međunarodnih organizacija je ograničen i vremenski kratak opseg djelovanja baziran na ad hoc akcijama. Lokalno stanovništvo izražava negodovanje i nepovjerenje prema ovakvim akcijama i obećanjima. Obično ovakve aktivnosti završavaju na obećanjima koje se nikada ne ostvare.

6.2.6.5 Nevladine organizacije i mediji

Nevladin sektor uopšte, i posebno NVO u oblasti životne sredine, doživjeli su tokom poslednje decenije veliku ekspanziju. Kao rezultat te ekspanzije, kako u pogledu broja prisutnih organizacija tako i u pogledu opsega njihovih projekata, ekološke NVO su postale važan akter u upravljanju Skadarskim jezerom, a njihov značaj i dalje raste. Raznovrsni projekti vezani za Skadarsko jezero koje su tokom proteklih godina implementirale NVO (i koji se trenutno u toku) imali su pozitivan efekat na zaštitu i upravljanje Jezerom. Najznačajniji rezultati aktivnosti koje je preduzimao nevladin sektor su povećana opšta svijest o pritiscima na resurse Jezera i njegovim potencijalima, poboljšanja u promovisanju vrijednosti Jezera i međunarodnoj saradnji (sa Albanijom i drugim zemljama), i konkretna poboljšanja vezana za zaštitu pojedinih vrsta i staništa. U dosadašnjem periodu glavni donatori za NVO aktivnosti bile su međunarodne organizacije, dok je učešće domaćih izvora finansiranja i dalje dosta nisko.

Aktivnosti desetak NGO na području Skadarskog jezera, temelje se na radu nekoliko ljudi (3-4) ili često jednog. U veoma malom procentu su uključeni lokalni stanovnici, osim u slučajevima akcija čišćenja jezera i okoline, koje su jednokratne i lokalnog karaktera.

NGO «Green Home», realizuje projekat »Održivi razvoj oblasti Šaskog jezera«, čiji je glavni cilj pospješivanje socioekonomskog razvoja Šaskog jezera, održivo korišćenje i upotreba postojećih prirodnih resursa, te promocija održivog turizma i tradicionalno-kulturnog naslijeđa, kao načina da se obezbijede prihodi za stanovništvo u ovoj oblasti. Biće realizovana socioekonomska i biodiverzitetska studija Šaskog jezera, radionice u MZ Vladimir, organizacija međunarodnog okruglog stola i promocija predjela Šaskog jezera.

Biodiverzitetska studija će biti vodič za buduće investitore, i omogućiti sagledavanje prirodnih potencijala Šaskog jezera, definisati interesantne vrste, sa stanovišta turizma i drugih djelatnosti.

Projekat "Poboljšanje turističke ponude i promocija Skadarskog jezera kao turističke destinacije" bazira se na održivom turizmu. Projekat je obuhvatio štampanje brošura i vodiča u tiražu od 5.000 primjeraka i podjelu turističkim agencijama. Uradjen je sajt na španskom i engleskom jeziku i organizovane promotivne vožnje.

NVO Expeditio iz Kotora sprovela je Projekat «Arhitektonska radionica Godinje 2004». Cilj projekta je bio da se da predlog kako bi moglo da izgleda istraživanje i valorizacija jednog seoskog naselja. Projektom su se definisale i konkretne smjernice za razvoj sela. Rezultati projekta su publikovani i urađeno je nekoliko zanimljivih mapa sela.

Druga aktivnost je vezana za analizu i izradu studije potencijala za prostorni razvoj Skadarskog jezera. Projekat je počeo prošle godine, ali se naišlo na veliki problem - veliki broj podataka koji postoje nisu mapirani. Nije ih lako, ili ih je skoro nemoguće naći. Na početku realizacije projekta, mislilo se da će to biti projekat pronalazjenja postojećih mapa i preklapanje podataka različitih mapa (primjer: karta saobraćaja i karta zaštićenih zona, ukrštanjem tih podataka, dobijaju se tačke koje su konfliktne). Ali elementarnu mapu, kao što je karta spomenika kulture, učesnici u projektu nisu uspjeli da pronađu. Cilj ove aktivnosti je da se te informacije koje Expeditio obradi na terenu, iskoriste kao osnove za izradu studije prostora koja treba da bude razumljiva i običnim građanima. I ta studija bi trebala da ima određen uticaj na prostorni plan. Što se tiče studije potencijala za razvoj Skadarskog jezera, u ovoj NVO se nadaju se da će ona imati neki refleks na izradu prostornog plana.

NVO «Godinje» iz Godinja, u saradnji sa Expeditiom je radilo na projektu Arhitektonske radionice. Misija ove NVO je kulturna i turistička valorizacija starog jezgra Godinja kao značajne arhitektonske cjeline. Pored toga, radi se na čišćenju područja oko Godinja i na osnaživanju kulture gajenja vinove loze «Vranac», autihtone u ovom području, i njene turističke valorizacija kroz organizovanje «vinskih cesti» i turističkih posjeta. Za ljeto 2006. godine, planira se arhitektonska radionica na Dvorima Balšića, koja podrazumijeva snimanje stanja najstarijeg objekta u Godinju.

NVO «Linx»- Podstiče, pokreće i pomaže biološka i ekološka istraživanja biljnih i životinjskih vrsta, promoviše i prezentuje bogastvo i raznovrsnost životinjskog i biljnog svijeta Crne Gore, organizuje edukativne kampanje o biljnom i životinjskom svijetu naročito o potrebama i načinu zaštite biljnih i životinjskih vrsta i prirode u cjelini. Na području Skadarskog jezera su ostvareni sledeći projekti:

- Javna kampanja "Upoznajmo Skadarsko jezero", 2001 (predavanja i štampanje brošure o flori fauni Skadarskog jezera u osnovnim školama)
- "Skadarsko jezero - izvor zdrave hrane", 2004 (brošura-kuvar, tradicionalna jela, opis biljnih i životinjskih vrsta koje se koriste u ishrani na SJ i recepti)
- Promocija eko turizma u Crnoj Gori, 2004 (brošura-eko- vodič kroz Nacionalne parkove CG)

Zaključak: Još uvijek su aktivnosti lokalnih NVO marginalne i pojedinačne, dovode do stihijskog i neujednačenog pravca aktivnosti na polju turizma, zaštite na jezeru i sa druge strane do pozitivnih pomaka u razmišljanju lokalnog stanovnika, jer se kroz rad NVO sektora ipak razvija svijest o očuvanja ovog prirodnog potencijala.

Fokus mora postojati na važnosti NVO sektora i njihove misije na ovom području. Aktiviranje i povezivanje lokalnog stanovništva, aktivnosti na edukaciji u pogledu razvoja turizma, značaja njihovog učestvovanja u svim procesima, obukama i podizanju javne svijesti. U ovim oblastima, NVO sektor može dati veliki doprinos.

Mediji predstavljaju još jednu važnu grupu društvenih aktera, čija je uloga posebno važna za podizanje svijesti javnosti i promociju Jezera. Crnogorski štampani i elektronski mediji posvećuju sve više pažnje Skadarskom jezeru. Tekući projekti, inicijative NVO i institucija za zaštitu prirode, međunarodna saradnja i primjeri dobre prakse uglavnom su dobro pokriveni od strane svih lokalnih i medija na republičkom nivou. Isto važi i za izvještavanje o incidentima i dnevnim upravljačkim problemima.

Međutim, mediji su u manjoj mjeri angažovani na istraživanju i analiziranju suštinskih uzroka problema sa kojima se suočavaju uprava NP i ostale institucije za zaštitu prirode. Aktivniji pristup je potreban u ovoj oblasti, kako bi mediji doprinijeli širenju informacija i podstakli šire diskusije o najboljim upravljačkim i zaštitnim opcijama. Slično ovome, mediji bi mogli igrati aktivniju ulogu i u širenju informacija o značaju eko-sistema Jezera.

6.2.6.6. Asocijacije i drugi korisnici resursa na jezeru

Asocijacija ribara na Vranjini - Prema svim inputima koji su dobijeni sa terena, stanovništvo kojima je ribolov primarna djelatnost su ugrožena grupa stanovnika na jezeru. To je stanovništvo Vranjine i nekoliko sela na obodu Crmnice, kao što su Krnjice. «Udruženje ribara Skadarskog jezera» osnovano je prije tri godine i trenutno broji 55 članova. Udruženje je osnovano na nivou Skadarskog jezera, odnosno okuplja sve ribare priobalnog dijela jezera. Zbog održivog funkcionisanja udruženja uvedena je članarina (10 Eura) koju nijesu prihvatili ribolovci iz zetske ravnice kojima ribolov nije stalna djelatnost. Sada udruženje okuplja samo ribare Vranjine.

Udruženje ne može da okupi dovoljan broj članova, jer tipična ribarska mjesta kao što su Krnjice, Dodoši i Rijeka Crnojevića su poluprazna, i tamošnji ribari nijesu zainteresovani za saradnju. Organizacija funkcionise oteženo usled nemanja kancelarija, osnovne opreme (kompjuter, telefon) kako bi se na pravi način mogao organizovati rad udruženja, koje je ovdje neophodno.

Naglašavaju dobru saradnju sa upravom NP koja ima razumijevanja za njihov položaj i izlazi im u susret nekom vrstom subvencija. Dok u Ministarstvu za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu nijesu naišli na razumijevanje kada je u pitanju njihov ugroženi položaj.

Osnovni konflikti interesa asocijacije su:

- konflikti sa povećanim brojem ribolovaca koji izlovljavaju nedozvoljenim sredstvima i krivolovaca iz Zetske ravnice i drugih krajeva u zaledju jezera
- konflikti sa čuvarskom službom, stanovnici Vranjine primorani su na izlovljavanje jer na drugačiji način ne mogu da obezbijede prihode
- konflikti sa vlasnicima turističkih brodova koji isplovljavaju u vrijeme vadjanja mreža

Sezonska priroda ovog posla, niska pimanja na godišnjem nivou, visoka cijena ribolovne opreme i trajanje ribolovnog zabrana od 2.5 mjeseca, kao i nemanja potencijala za bavljenje drugom djelatnošću su faktori koji uslovljavaju nelegalni ribolov. Ovi ljudi naglašavaju da su primorani na to. (Socijeekonomski uslovi u kojima žive opisani su u odjeljku 8.)

Da bi se poboljšao njihov položaj smatraju da treba:

- omogućiti registraciju ribolova kao privredne aktivnosti. Niko od ribara nije registrovan niti postoji zakon koji omogućava sticanje penzionog i zdravstvenog osiguranja za ovu djelatnost.
- da se ribarska dozvola izdaje na 15 – 20 mreža po čamcu. Ribarska dozvola se izdaje na 10 mreža za pojedine vrste ribe.
- da jedan njihov predstavnik učestvuje u radnoj grupi pri izradi Zakona o slatkovodnom ribarstvu. Nijesu im izašli u susret. Ribari nemaju uvid u pripremu Zakona, već ce donošenjem Zakona biti dovedeni pred svršen čin i neće moći da reaguju.
- da se ograniči broja ribara na jezeru. Treba odrediti ko može da lovi na jezeru i pod kojim uslovima. Ribari sa priobalnog dijela SJ, i to samo ljudi kojima je osnovna djelatnost ribolov, oni koji nemaju imanja, ne bave se stočarstvom ili turizmom. Bio je uspostavljan dogovor sa upravom NP za izdavanje ribolovnih dozvola samo članovima udruženja, ali kako je u interesu NP da zaradi novac od dozvola, dogovor nije ispoštovan.

Pritisak na riblji fond je izražen usled nepostojanja zabrana u Albaniji i lova nedozvoljenim sredstvima i krivolova na crnogorskoj strani. Oni smatraju da riblji fonda nije ugrožen uprkos velikom pritisku ljudi iz zaledja jezera. Krivolov je posledica dužine zabrana, slabih ekonomskih uslova za život, slabih izvora prihoda i loše čuvarske službe. Rješenje vide u smanjenju ribolovnog zabrana i angažovanju i samih ribara u procesu čuvanja mrijestilišta.

Prelazak na drugu vrstu djelatnosti je po njima jako teška i neizvodljiva jer potencijala za to nema. Adaptacija Vranjine u turističko mjesto zahtijevala bi puno investicija i novca, edukaciju građana, saniranje infrastrukturnih problema. Stanovništvo je relativno staro i nefleksibilno za takvu vrstu orijentacije. Budućnost vide jedino u ribolovu i snabdijevanju turističkih objekata ribom.

Nemoguće je razvijanje jedne vrste turizma u Vranjini, jer već postoji jedan turistički radnik koji se bavi izletničkim turizmom, i jedan restoran /motel sa smanjenim kapacitetima.

Preporuke: Stanovništvo Vranjine potrebno je posmatrati u budućnosti kao specifičnu zajednicu. Potrebno je definisati status za Vranjinu u oblasti ribarstva, jer ukoliko se Zakonom o slatkovodnom ribarstvu usvoji i Vranjina izjednači sa bilo kojim drugim ribarskim selom na obali jezera, prijeti joj iseljavanje. Mora se imati u vidu poseban geografski položaj naselja koje je u srcu NP-a.

Potrebno je:

- Osnajiti asocijaciju ribara zakonskom regulativom i infrastrukturom.
- Zakonska regulativa treba da omogući registraciju ribolova kao privredne aktivnosti i dužinu zabrana,
- regulisati kontrolu izdavanja ribolovnih dozvola (samo onima koji su članovi asocijacije)
- praćenje usvajanja zakonske regulative i davanje komenatra na predlog Zakona o slatkovodnom ribarstvu
- zoniranje jezera i obilježavanje ribolovnih zona
- kreiranje kreditnih linije kojima bi se omogućila nabavka ribolovne opreme za članove asocijacije

Udruženje vinogradara iz Drušića je pozitivan primjer dobrog djelovanja poljoprivrednih proizvođača kroz udruženje. Udruženje ima 300 članova i okuplja proizvođače iz Lješanske i Katunske nahije. Pokreće projekat izgradnje vinarije koja će godišnje proizvoditi 20.000-30.000 litara vina uz pomoć i saradnju IRD i USAID-a.

Planiraju i kulturnu valorizaciju Drušića i okoline kroz organizovanje «vinskih cesti», organizovanih posjeta turista vinogradima, vinariji uz degustaciju vina i domaćih proizvoda, kao i posjeta jezeru i njegovim znamenitostima kao što su putevi i ljetnjikovac Svetog Petra Cetinjskog. U realizaciji ove ideje nedostaje putna infrastruktura, nekoliko mladih ljudi koji bi radili u kancelariji udruženja. Imaju značajnu podršku ministarstva Poljoprivrede i savjetodavne službe. Upotreba pesticida se odvija u kontrolisanim uslovima, pod nadzorom agronoma i uz EU standarde, tako da smatraju da se ne vrši pritisak na vode jezera.

Nezadovoljni su gazdovanjem jezerom i nemaju kontakta sa upravom NP, osim u nekoliko slučajeva čišćenja jezera. Naglašavaju pritisak na jezero ljudi kojima ribolov nije primarna djelatnost, kao i investitora koji nelegalnom gradnjom uništavaju izgled jezera.

Naglašen je i problem eksploatacije vode iz jezera za potrebe Crnogorskog primorja, koje bi dovele do iseljavanja stanovništva iz okoline izvorišta.

Insert slika

6.2.6.7 Biznis sektor

Biznis sektor predstavlja značajne stejkholdere na prostoru Skadarskog jezera jer su direktno povezani sa investicijama i eksploatacijom prirodnih resursa. Ova grupa stejkholdera je zainteresovana za pronalaženje novih načina uvećavanja svojih dobiti. Pošto su uključeni u različita polja djelovanja i privrednih aktivnosti kao što su turizam, izgradnja, poljoprivreda, ribarstvo, agroindustrija, treba ih posmatrati kao značajnu grupu stejkholdera u fazi implemenatcije projekta. Posebno iz razloga primamljivosti ovog regiona za investiciona ulaganja kojih će biti mnogo više u budućnosti.

Zaključak: Veoma je važno izbjeći potencijalne konflikte između:

- različitih korisnika resursa jezera kao što su koncesionari i lokalno stanovništvo - između fabrike ribe iz Rijeke Crnojevića i lokalnog stanovništva Riječke nahije, koji smatraju da imaju pravo na «oka» koja su koncesijom predata na eksploataciju deset godina fabrici ribe. Fabrika planira da poveća kapacitete i objedini sve ribare jezera, kako bi se otkupljivale sve količine ulovljene ribe. Sa druge strane, ribari su uslovljeni na određenu cijenu koju bi u tom slučaju diktirala fabrika.
- Sa druge strane, koncesija na pijesak i šljunak nema nekih velikih štetnih uticaja na kapacitete ovog resursa s obzirom da je ovo obnovljivi resurs. Ali konflikti interesa mogu se javiti kod lokalnog stanovništva usled propadanja putne infrastrukture u koju se ne ulažu dobijena sredstva od prodaje koncesije. Sva ulaganja ostaju opštini i urbanom dijelu grada Podgorice.
- Sukob interesa postoji i između vlasnika restorana međusobno, jer nema zajedničke politike djelovanja i razvoja, kao i između vlasnika i lokalnog stanovništva koje nema razumijevanja za značaj zajedničkog djelovanja u turističkoj usluzi.

Poseban pritisak jezero i resursi trpe usled ilegalne gradnje, odnosno podizanje nelegalnih objekata, restorana i ugostiteljskih objekata. Ovi objekti na početku nemaju dozvolu za gradnju, kasnije se dobija privremena dozvola i problem se rješava izradom urbanističkog plana. Veoma je važno uspostavljanje istih «pravila igre» za sve vlasnike restorana ili onih koji planiraju da grade objekte na javnom zemljištu. Lokalno stanovništvo smatra da su biznismeni u povlašćenom položaju.

Turističke usluge će se u budućnosti razvijati u različitim pravcima i ponuda će se značajno proširivati i usložnjavati, tako da je potrebno jasno poštovanje zakonske regulative i pravila nacionalnog parka. Potrebna je edukacija i povećanje vještina, znanja, i smjelosti biznis sektora da se upušte u poštovanje pravila održivog razvoja. Sa druge strane neophodno je razvijanje dobrog sistema monotoringa i evaluacije svih projekata i poduhvata koje preduzima biznis sektor na jezeru kao i kontrole djelovanja ovog sektora kroz razne inspekcije.

7 ZAKONSKI I INSTITUCIONALNI OKVIR

7.1 Zakonski okvir

Zakonsko i institucionalno uređenje NP i zaštićenih područja u Crnoj Gori je u velikoj mjeri dobro riješeno. Glavni problem je sprovođenje i poštovanje zakonske regulative u praksi.

Lista relevantnih zakona:

- Zakon o nacionalnim parkovima (Službeni list RCG, br.47/91, 27/94)
- Zakon o zaštiti prirode (Službeni list RCG, br. 36/77,2/89)
- Prostorni plan područja posebne namjene za NP Skadarsko jezero (Službeni list RCG, br. 46/01)
- Zakon o životnoj sredini (Službeni list RCG, br. 12/96, 55/00)
- Zakon o vodama (Službeni list RCG, br. 16/95)
- Uredba o klasifikaciji i kategorizaciji voda (Službeni list RCG, br.14/96, 15/97)
- Uredba o procjeni uticaja zahvata na životnu sredinu (Sl. list RCG, br. 14/97)
- Pravilnik o sadržini i načinu vodjenja vodne knjige i katastra površinskih i podzemnih voda, korisnika i zagađivača voda, bujičnih tokova i erozivnih područja i vodoprivrednih objekata i postrojenja (Službeni list RCG, br. 5/96)
- Zakon o lovstvu (Sl. listu RCG, br. 47/99)
- Zakon o slatkovodnom ribarstvu, (Službeni list RCG, br. 39/76,51/76,34/88,29/89,39/89,48/91, 4/92, 17/92, 27/94)
- Naredba o ribolovnim zabranama, ograničenjima i mjerama za zaštitu ribljeg fonda (Službeni list RCG, br.53/00, 14/01, 31/01, 24/02, 20/03)
- Zakon o šumama (Sl. listu RCG, br.55/00)
- Zakon o zaštiti vazduha od zagađenja (Sl. listu RCG, br.4/82)
- Pravilnik o emisiji zagađujućih materija u vazduh (Sl. listu RCG, br.25/01)
- Rješenje o zaštiti objekata prirode (Sl. listu RCG, br.30/68)
- Rješenje o stavljanju pod zaštitu rijetkih, proriđenjenih, endemičnih i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta (Sl. listu RCG, br.36/82)
- Odluka o zabrani fizičkim licima upotrebe svih vrsta plovila na Skadarskom jezera čija snaga motora prelazi 4.5 KS (Sl. listu RCG, br.9/86)
- Odluka o visini i načinu plaćanja naknada za korišćenja dobara nacionalnih parkova, obavljanje djelatnosti i pružanja usluga (Sl. listu RCG, br.31/02)
- Prostorni plan područja posebne namjene za NP Skadarsko jezero (Sl. list br. 46/01)
- Program zaštite i razvoja NP Skadarsko Jezera 2005-2010
- Zakon o upravljanju otpadom (Sl. listu RCG, br.80/05)
- Zakon o komunalnim djelatnostima (Sl. listu RCG, br.12/95)

Zakoni iz ostalih oblasti koji imaju tijesnu vezu sa zaštitom životne sredine:

- Zakon o zaštiti spomenika kulture (Sl. listu RCG, br.47/91)
- Zakon o izgradnji objekata (Sl. listu RCG, br.55/00)
- Zakon o lokalnoj samoupravi (Sl. listu RCG, br.75/05)
- Zakon o urbanističkoj i građevinskoj inspekciji (Sl. listu RCG, br. 56/92, 16/95 i 23/95)
- Zakon o inspekcijskoj kontroli (Sl. listu RCG, br.50/92)
- Zakona o planiranju i uređenju prostora (Sl. list RCG, br. 28/05)
- Master plan razvoja turizma 2001. godine
- Pravilnik o kriterijumima za izbor lokacija, načinu i postupku odlaganja otpadnih materija, (Sl. listu RCG, br.56/00)
- Pravilnik o sanitarno-tehničkim uslovima koje moraju da ispunjavaju deponije i mjesta za izručivanje fekalija, načinu uređivanja i održavanju deponija i mjesta za izručivanje fekalija i o načinu za uništavanje smeća i fekalija (Sl. listu RCG, br.20/83)

Zakoni koji su od izuzetnog značaja, a koji će biti u primjeni od 2008. godine:

- Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu (Službeni list RCG, br. 80/05)
- Zakon o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu (Službeni list RCG, br.80/05)

- Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine (Službeni list RCG, br.80/05)

7.1 Kratka analiza najvažnijih zakona

Zaštita životne sredine

Zakon o zaštiti prirode (Službeni list RCG, br. 36/77,2/89) reguliše odnos čovjeka prema prirodnim dobrima, zaštitu prirodnih objekata i sprječavanje njihovog uništavanja, kao i obezbjeđivanja uslova za trajno korištenje prirodnih dobara.

Zakon o životnoj sredini (Službeni list RCG, br. 12/96, 55/00) obezbjeđuje zaštitu zdravlja ljudi kroz pravilan odnos prema eksploataciji nežive i žive prirode, srećava rizik po životnu sredinu, i omogućava cjelovitost ekosistema.

Zakonom o nacionalnim parkovima (Službeni list RCG, br.47/91, 27/94) se obezbjeđuje upravljanje, korištenje, zaštitu i unapređenje nacionalnih parkova.

Ribolov

Zakon o slatkovodnom ribarstvu (Službeni list RCG, br. 27/94) uređuje slatkovodno ribarstvo kao djelatnost koja obuhvata proizvodnju, ulov, čuvanje, unapređenje kao i zaštitu riba u ribolovnim vodama. Definišu se uslovi obavljanja ribolova, ribarska osnova, zaštita ribolova i kaznene odredbe.

Za ovu oblast je bitno uzeti u obziri i **Naredbu o ribolovnim zabranama, ograničenjima i mjerama za zaštitu ribljeg fonda**. Naredbom su definisane mjere ispod kojih se pojedine vrste ribe ne smiju loviti, ograničenja u pogledu ribolovnih sredstava i noćnog ribolova, mamaca i dnevnog ulova.

Poljoprivreda

Potrebane su izmjene **Zakona o poljoprivrednom zemljištu** (Službeni list RCG, br. 15/92, 59/92, 27/94) kojima bi se spriječilo nenamjensko korištenje poljoprivrednog zemljišta kroz definisanje politike korištenja poljoprivrednog zemljišta i unapređenje zakonskog okvira i dosljednu primjenu propisa i prostornih planova. Zloupotreba se dešava u okviru NP proglašenjem poljoprivrednog zemljišta neplodnim i pribavljanjem dozvole o promjeni namjene zemljišta, omogućava se nelegalna gradnja i eksploatacija tog zemljišta.

U pripremi je **Zakon o zaštiti bilja** kojim će se definisti i prodaja iproizvodnja bilja, a samim tim i aktivnosti na ovom polju u području NP i Zetske ravnice.

Turizam

Master plan razvoja turizma 2001. godine daje generalne preporuke za razvoj Skadarskog jezera sa aspekta turističkog razvoja. Preporuke se odnose na razvoj kulturnog turizma (miješanje pravoslane i islamske kulture), izletničkog turizma i eko turizma (posmatranje ptica, upoznavanje biljaka, pješačenje, izleti biciklom, vožnje kanuom, vožnje brodićem sa veslima, surfing, eko-kamping, stanovanje kod seljaka itd).

Postojeća zakonska regulativa obuhvata i zakone čija se dorada očekuje u narednom periodu, zbog zastarjelosti odredbi i prilagođavanja novim prilikama u zaštiti jezera. Takođe, u narednom periodu se očekuje prilagođavanje i usaglašavanje postojeće regulative sa zakonskom regulativom EU u cilju integracije Crne Gore u međunarodne, evropske tokove.

U narednom periodu biće usvojen novi Prostorni plan republike, kojim se određuju državni ciljevi i mjere prostornog razvoja, u skladu sa ukupnim ekonomskim, socijalnim, ekološkim i kulturno-istorijskim razvojem Republike. Biće izmijenjen i zakon o životnoj sredini u skladu sa promjenama i zakonima u EU. Potrebno je definisanje i razvoj urbanističkih i regionalnih prostornih planova kako bi

se definisali pravci razvoja ulaganja u izgradnju na ovom području u skladu sa očuvanjem ekosistema i životne sredine.

Pored ovih izmjena, Crnu Goru očekuje ponovna ratifikacija svih konvencija i međunarodnih ugovora poslije međunarodnog priznavanja državnosti.¹³

Prema inputima dobijenim istraživanjem, ključni stakeholderi smatraju da u cilju poboljšavanja zakonske regulative koja se odnosi na Skadarsko jezero, potrebno je:

- Uskladjivanje zakonske regulative u oblasti životne sredine i zaštićenih područja sa regulativom EU (izmijeniti i dopuniti postojeći Zakon o nacionalnim parkovima, izmijeniti i dopuniti Zakon o životnoj sredini, izmijeniti i dopuniti postojeći Zakon o slatkovodnom ribarstvu, it):
- Uskladjivanje pravne regulative na Albanskoj i Crnogorskoj Strani koja se odnosi na zaštitu jezera kao nacionalnog parka – zaštićenog područja.
- Uskladjivanje sistema monitoringa i praćenja naučnih istraživanja kroz proces monitoringa i parametara u skladu sa EU
- trajno očuvanje resursa jezera uz definisanje podzakonskih akata koja definišu ingerencije NP, upotrebu brodova, zoniranje jezera i upravljanje turističkim iskorištavanjem jezera
- Uskladjivanje regulative u oblasti voda, konkretno uskladjivanje odredbi Zakona o Vodama sa EU Okvirnom direktivom za vode
- Izrada Master plana otpadnih voda posebno za sliv Skadarskog jezera

Pored ovog procesa, jako je bitno ne preslikavati sva iskustva EU na naše područje koje je specifično i u skladu sa tim specifičnostima, potrebno je i definisati zakonske odredbe. Tako Zakon o planiranju i uređenju prostora koji je skoro urađen, prema mišljenju eksperata ne uređuje najbolje ovu obast. Potrebno je obratiti pažnju na specifičnosti podneblja, u ovom slučaju, ekosistema Skadarskog jezera.

7.2 Institucionalni okvir

Institucionalni okvir za upravljanje i zaštitu životne sredine i kulturne baštine na području SJezera kao projektne oblasti uključuje vladine institucije, koje sprovode Zakonska akta i na osnovu njih imaju ingerencije nad upravljanjem ovim resursom.

Dat je pregled uloga i odgovornosti aktera u upravljanju u odnosu na odgovarajuću zakonsku regulativu:

Organizacija	Relevantni međunarodni ugovori /nacionalni zakoni i propisi	Prikupljeni podaci
MTZŽS	- Konvencija o močvarnim područjima od međunarodnog značaja (1977) - Konvencija o biodiverzitetu - Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama – CITES (ratifikovana 2002) - Zakon o životnoj sredini ((Službeni list RCG, br. 12/96, 55/00) - Zakon o zaštiti prirode (Službeni list RCG, br. 36/77, 2/89) - Zakonom o nacionalnim parkovima (Službeni list RCG, br. 47/91, 27/94) - Uredba o procjeni uticaja zahvata na životnu sredinu (Sl. list RCG, br. 14/97) - Zakon o zaštiti vazduha od zagađenja (Sl. listu RCG, br. 4/82) - Master plan razvoja turizma u Crnoj Gori (kojim je Skadarsko jezero označeno kao «zona razvoja turizma»)	Godišnji monitoring izvještaji (monitoring sistema pokriva vazduh, vodu, zemljište, radioaktivnosti i biodiverzitet) Vodi podatke o turističkim kapacitetima
MPŠV	- Zakon o vodama (Službeni list RCG, br. 16/95) - Zakon o slatkovodnom ribarstvu, (Službeni list RCG, br. 39/76, 51/76, 34/88, 29/89, 39/89, 48/91, 4/92, 17/92, 27/94) - Zakon o šumama (Sl. listu RCG, br. 55/00) - Zakon o poljoprivrednom zemljištu (Sl. list br. 27/94)	- Upravlja vodnim knjigama i katastarom površinskih i podzemnih voda, i radi na daljem razvoju

¹³ Ratifikovane konvencije su nabrojane u tabeli ispod

		informacionog sistema za vode - Katastar podatka o šumama
Lokalne vlasti (3 opštine: Podgorica, Bar i Cetinje)	Zakon o izgradnji objekata (Sl. listu RCG, br.55/00)	
Javno preduzeće Nacionalni parkovi Crne Gore	Prostorni plan područja posebne namjene za NP Skadarsko jezero (Sl. list br. 46/01) Zakon o zaštiti prirode (Službeni list RCG, br. 36/77,2/89) Zakonom o nacionalnim parkovima (Službeni list RCG, br.47/91, 27/94) Program zaštite i razvoja NP Skadarsko jezero Odluka o visini i načinu plaćanja naknada za korišćenja dobara nacionalnih parkova, obavljanje djelatnosti i pružanja usluga (Sl. listu RCG, br.31/02)	Predviđeno je da JPNP vodi katastar o stanju ekosistema biljnih i životinjskih vrsta, njihovih staništa i zajednica, ali su samo djelimično organizovani podaci o biodiverzitetu Skadarskog jezera
Republički zavod za zaštitu prirode i Prirodnjački muzej	Zakon o zaštiti prirode (Službeni list RCG, br. 36/77,2/89) Rješenje o zaštiti objekata prirode (Sl. list br. 30/68) Rješenje o stavljanju pod zaštitu rijetkih, proriđenih, endemičnih i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta (Sl. listu RCG, br.36/82)	Centralni registar zaštićenih objekata prirode, radi se na štampanoj bazi podataka o Skadarskom jezeru, koja je napredna i prati Ramsarske i Med Wet zahtjeve

8 DEFINICIJA SOCIJALNOG RIZIKA - PUT ZA PREVAZILAŽENJE

Analiza prijetnji po/i mogućnosti za očuvanje ekosistema SJ podrazumijeva snažan interdisciplinarni rad, koji obuhvata znanje i vještine ekoloških i društvenih nauka, kao i stručnjaka za očuvanje zaštićenih oblasti. Potrebno je stvoriti instrument kojim je moguće predvidjeti i spriječiti rizike uticaja projekata i svih zahvata na ekosistem jezera pri čemu se ne dovodi u pitanje održivost i prirodna ravnoteža. Rizik je situacija kada je moguće predvidjeti stvari koje će se desiti i kada postoji opasnost da se dese i situacije koje nijesu predviđene istraživanjem. Rizik može postojati i unutar i izvan polja djelovanja projekta.

Postoje važna pitanja i problemi koji se moraju posmatrati pri analizi mogućih rizika kada su u pitanju stejkholderi u regionu SJ. To je normalna procedura u sagledavanju mogućih rizika u pogledu rezultata planiranog projekta u odnosu na konflikte sa različitim stejkholderima i sporovima, kolebljivošću, protivljenjem ili negativnim uticajem na koncept projekta i njegovu implementaciju.

Stanovništvo regiona SJ smatra da se region ne razvija u odredjenom, koncepcijski smišljenom planu razvoja. Smatraju da treba da budu uključeni u procese donošenja odluka kada su u pitanju resursi NP koje i oni koriste, kao i prilikom donošenja zakonske regulative koja se odnosi na djelatnosti koje se odnose na njihove uslove života i rada.

Migracijska kretanja stanovništva su neravnomjerna i uzrokuju: sa jedne strane napuštanje zemlje i praznjenje sela, dok sa druge strane dolazi do povećanja broja stanovništva (Zetska ravnica) i širenja obradivih površina, upotrebe pesticida, eksploatacije treseta, povećanja broja ribolovaca i nezakonitog ribolova, nedozvoljene gradnje, velikih količina čvrstog otpada, fekalnih voda, itd.

Kroz razvoj lokalnih zajednica mogući su sledeći oblici pritiska na resurse jezera:

- neravnomjerno povećavanja broja stanovnika (u zetskoj ravnici), povećanje broja stanovnika povratkom penzionera na imanja, dolazak izbjeglica iz Albanije
- siromaštvo populacije, odnosno slab soci-ekonomski status ovog stanovništva i nekontrolisano korištenje resursa jezera

Rizici koji se tiču institucionalnog okvira su:

- nedovoljna transparentnost rada NPSJ kao osnovne upravljačke jedinice za zaštićena područja
- nedovoljna sektorska koordinacija
- nepostojanje strateške i prostorno planske dokumentacije
- nedovoljna saradnja sa Republikom Albanijom u cilju harmoničnog upravljanja zajedničkim resursom

Kvalitet životne sredine može biti ugrožen zbog :

- zagađjenja vode jezera otpadnim vodama KAPa; drugih industrijskih objekata; fekalnim, komunalnim vodama
- zagađjenja voda jezera čvrstim otpadom
- implementacije značajnih razvojnih i infrastrukturnih projekata (regulacija nivoa voda, turistički kompleksi, saobraćajna infrastruktura, eksploatacija mineralnih sirovina, itd.)

U oblastima najznačajnijih privrednih djelatnosti na SJ- poljoprivrede, ribarstva, turizma, prepoznati su sljedeći rizici:

Poljoprivreda:

- pomjeranje poljoprivredne proizvodnje ka parcelama na jezeru zbog kvalitetnijeg zemljišta koje nije tretirano pesticidima i koje daje bolje prinose
- preorijentacija sa poljoprivredne proizvodnje na unosnije vinogradarstvo i voćarstvo, a samim tim i povećavanje prisutnosti pesticida u zemljištu i vodama
- planovi isušivanja dijela koji jezero plavi u cilju dobijanja obradivih površina

- prekomjerna upotreba pesticida

Ribarstvo:

- pritisak na riblji fond usled mogućnosti lake zarade i prekomjerno izlovljavanja ribljeg fonda
- korištenje nedozvoljenih sredstava za ribolov
- vještačko poribljavanje
- Vladine koncesije na eksploataciju šljunka i pijeska kao i planovi za eksploataciju treseta
- uvođenje alohtonih vrsta (pritisak «kineskog» krpa na autohtonog šarana)
- ekspanzija netipičnih vrsta u ekosistemu

Turizam:

- Stihijski razvoj turističke ponude, praćen nelegalnom gradnjom
- Nizak nivo saradnje među turističkim poslenicima
- Razvoj ne-održive turističke ponude.

8.1 Glavni problemi i konflikti u posmatranoj oblasti:

Konflikti koji su se izdvojili a koji bi mogli imati uticaja na proces implementacije projekta su konflikti između centralne i lokalne vlasti; konfliktne situacije koje se dešavaju između institucija na istom nivou upravljanja (npr. konflikti između različitih ministarstava), i konflikti između različitih korisnika istih resursa među lokalnim stanovništvom. Primjeri potencijalnih konflikta koji se dešavaju su:

- Konflikti interesa na centralnom nivou u vidu raznih pravaca razvoja jezera. Pojedina ministarstva kroz svoje strateške dokumente jezero prepoznaju kao nacionalni park, kao turističku destinaciju, ili kao područje za razvoj intenzivne poljoprivrede.
- Konflikti u iskorištavanju treseta iz prirodnih rezervata između NP i države. Planovi eksploatacije treseta postoje od strane Vlade i resornog Ministarstva za ekonomski razvoj - najveće količine treseta se nalaze u rezervatu koji je pod strogom zaštitom (Pančeva oko).
- Konflikt interesa između CANU i politike MTZZS oko potencijala jezera. Namjere CANU su opisane u dijelu 6.2.5.4. Ovakvi planovi se suprotstavljaju težnjama da se jezero zaštititi kao prirodni i ekološki rezervat.
- Konflikti između Mitropolije Crnogorsko Primorske i Republičkog zavoda za zaštitu spomenika. Nakon povratka duhovnog života u manastirima na ostrvima SJ, izvode se radovi na sakralnim objektima bez saglasnosti Zavoda, koji smatra da radovi narušavaju izvornost spomenika kulture i degradiraju ambijentalne vrijednosti.
- Konflikti između centralnih vlasti i lokalnog stanovništva prilikom izdavanja koncesija na korištenje resursa. Naime, lokalno stanovništvo ne osjeća da se novac dobijen od koncesija ulaže u infrastrukturu regiona.
- Konflikti između NP-a i istraživačkih institucija koje ne ustupaju sakupljene podatke, već ih zadržavaju kao svoju intelektualnu svojinu, iako je prema zakonu ovo njihova dužnost
- Konflikti interesa između lokalne vlasti i lokalnog stanovništva u planovima razvoja pojedinih centara naseljenih mjesta (primjer Virpazar)
- Konflikti između uprave NP-a i opštinskih vlasti u korištenju dobara NP-a
- Konflikti interesa između uprave NP-a i lokalnog stanovništva u korištenju resursa
- Konflikti interesa između vlasnika restorana/ preduzetnika u turizmu sa lokalnim stanovnicima
- Konflikti između različitih grupa individualaca ili grupa koji su korisnici resursa: ribara koji žive samo od ribolova i ilegalnih ribolovaca koji koriste eksploziv, električnu energiju i druga nedozvoljena sredstva za izlov ribe

Načini i mogućnosti rješavanja konflikata i prevazilaženja problema kroz konkretne preporuke, dati su u narednom poglavlju.

9. PREPORUKE I ZAKLJUČCI

9.1 Specifične preporuke na osnovu sakupljenih informacija na području NP SJ

Preduslovi za realizaciju i implementaciju LSIMEP su dobra prekogranična saradnja, razvijeni dobri mehanizmi upravljanja sa obje strane, redovna razmjena informacija izmedju relevantnih institucija, efikasna primjena postojećeg i novog zakonodavstva uz participativan proces učešća svih značajnih aktera (lokalnog stanovništva, NGO, opština, centralne vlasti i stručnih institucija).

Implementacija projekta mora biti zasnovana na konkretnim aktivnostima u svim zajednicama, zasnovanim na transparentnom principu učešća svih zainteresovanih aktera sa akcentom na lokalnom stanovništvu NP. Ljudi moraju biti uključeni aktivno u proces kroz (radionice, okrugle stolove i fokus grupe – kreiranje Nacionalnog Strateškog akcionog plana i dokumenata na osnovu kojih će se kreirati dalje aktivnosti treba da budu zasnovane na inputima svih zainteresovanih; prisustvo predstavnika lokalnih mjesnih zajednica u radnim grupama i sl.)

Kao preduslov održivog razvoja lokalnih zajednica projektnog područja, uz očuvanje kvaliteta životne sredine jezera, projekat treba da bude usmjeren prema:

- Stvaranju uslova za bolje organizovanje i povezivanje stejkholdera u lokalnim zajednicama, u cilju razvoja saradnje i zajedničkog nastupa,
- Omogućavanje uključivanja javnosti u procedure odlučivanja o budućim projektima, planovima i politikama zaštite i razvoja resursa
- Obezbjedjivanje vodovodne infrastrukture na području lokalnih zajednica Zetske ravnice, Vranjine i Rijeke Crnojevića
- Izgradnja ili sanaciju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda većih lokalnih zajednica
- Razvoj sistema prikupljanja, odvoženja i deponovanja čvrstog otpada na projektnom području
- Sanacioni projekti za velike zagadivače (otpadne vode KAP, zagadjenje vazduha, pesticidi iz Plantaža, i sl.)

Dalje, specifične preporuke za pojedine razvojne oblasti jezera-poljoprivredu, ribarstvo, turizam su:

U oblasti poljoprivrede :

- izrada strategije razvoja poljoprivrede u ovom regionu sa posebnim akcentom na preduzimanje značajnih mjera organizovanja poljoprivredne proizvodnje u Zetskoj ravnici,
- izrada strategije uzgoja vinove loze u zaledju (u pravcu valorizacije sela i razvoja seoskog turizma)
- Brendiranje autentičnih proizvoda hrane, pića, med, i sl.
- Omogućavanje stvaranje otkupnog lanca poljoprivrednih proizvoda
- Kontrola korištenja pesticida kroz rad poljoprivrednih apoteka i inspekcije
- Edukacija stanovništva kroz radionice i javne kampanje

U oblasti ribarstva potrebno je:

- Usvajanje novog Zakona o slatkovodnom ribolovu, sa posebnim naglaskom na ribolov u nacionalnim parkovima, ili donošenje podzakonskog akta koji bi tretirao ribarenje na SJ
- Osnivanje asocijacije ribara
- Zoniranje jezera
- Osposobljavanje i jačanje čuvarske službe
- Izrada ribarske osnove na osnovu koje će se planirati obim izlova i broj dozvola koje će NP izdavati na godišnjem nivou
- Permanentni monitoring ribljeg fonda

U oblasti turizma potrebno je:

- izraditi strategiju turističkog razvoja jezera koja će pravilno usmjeriti dosadašnje stihijsko upravljanje ovim potencijalom jezera. Ovo podrazumijeva jasno razvijanje različitih vrsta turizma karakterističnih za jezero, u skladu sa Prostornim planom područja posebne namjene
- izraditi urbanističkih planova za turističke punktove predviđene prostornim planom kao i za mjesta predviđena za turističku valorizaciju
- razvijati princip raznovrsnosti turističke ponude i izbjeći razvoj masovnog turizma i jednolične ponude
- Uključivanje lokalnog stanovništva kroz javne kampanje, edukaciju razvoja porodičnog biznisa (Pilot projekat razvoja turizma koji bi pokazao mještanima kako je moguće i na koje načine baviti se turizmom).
- Stvaranje baze podataka o smještajnim kapacitetima i porodicama koje su spremne da se bave eko i seoskim turizmom
- Otvaranje kreditnih linija kojima bi se pomoglo zainteresovanom stanovništvu razvoj turističkih kapaciteta
- Revitalizacija i promocija kulturnog nasljedja u cilju turističkog razvoja

Razvoj malog i srednjeg biznisa:

Veoma važno je razviti mehanizme za uključivanje privatnog biznisa u procesa investiranja u zaštitu životne sredine i primjene standarda koje propisuju postojeći zakoni. Potrebno je razviti svijest kod malih privatnih biznisa o utvrđivanju principa kao što je odlaganje i prečišćavanje otpadnih voda (kod restorana, kafića, itd), i odlaganje čvrstog otpada uz separaciju materijala za reciklažu (papir, staklo, plastika).

Prekogranična saradnja i institucionalno uređenje:

Potrebno je stvaranje jake mreže i mehanizama saradnje, razmjene informacija na dnevnoj bazi između crnogorske i albanske strane, odnosno stvaranje dobre i trajne prekogranične saradnje. Razmjenu informacija je potrebno uspostaviti između operativnih institucija - JPNP i insititucije koja će upravljati jezerom sa Albanske strane. Prepreke u ovom procesu su jezičke barijere i nedovoljna stručnost i obučenost ljudi.

Iz navedenog slijedi:

- Potreba razvoja mehanizama harmonizacije propisa i aktivnosti sa obje strane,
- Uspostavljanje institucionalnog i zakonskog okvira kroz jačanja postojećeg kadra, i angažovanje novog i
- implementiranje dobrih iskustava i prakse sa sličnih prekograničnih vodenih ekosistema.

Naprijed navedene preporuke moraju pratiti :

- zoniranje jezera, sa jasnim određivanjem zona za održivo korišćenje resursa i zonama stroge zaštite
- monitoring sistem u cilju kontrole uticaja pojedinih razvojnih oblasti na resurse jezera i kvalitetnog planiranja
- puna zaštita kulturno istorijskog nasledja i tradicionalnog načina života kao osnove za održivi razvoj u projektnom području.

9.2 Indikatori

Kroz analizu napravljenu u prvom dijelu ove studije može se vidjeti da su socio-ekonomski problemi evidentni u posmatranom regionu i da se u budućnosti mogu pratiti indikatorima. Evidentna je veza između socio-ekonomskog razvoja stanovništva i njegovog uticaja na stanje životne sredine i ekosistema jezera. Glavni ciljevi za evaluaciju implementacije projekta biće uzeti kroz procjenu njegovih efekata u odnosu na: (i) pozitivne i negativne uticaje na znanje/razumijevanje od strane lokalne zajednice o važnosti ekosistema jezera, (ii) pozitivne uticaje projekta na njihov život i uslove življenja, (iii) opseg i kvalitet njihovog učešća u projektu.

Za olakšavanje procesa definisanja indikatora, potrebno je napraviti pregled indikatora koji služe za mjerenje izvršavanja ciljeva projekta. Da bi ciljevi projekta i aktivnosti koje će se njime preduzimati bile u okviru održivih smjernica i imali pozitivan uticaj na region, potrebno je :

- Utvrđivanje bazične šeme informisanja i monitoringa
- poboljšanje saradnje između uprave NP i lokalnih vlasti, NGOa i privatnog sektora
- nadgledanje i praćenje zaštićenih oblasti
- razvijanje novih biznis mogućnosti kroz elaboraciju ideja, dobara i servisa konvencionalne ekonomije
- povećavanje rekreacionih i turističkih aktivnosti mora biti praćeno i kontrolisano sa poštovanjem principa i smjernica razvoja odgovornosti turizma prema životnoj sredini i razvoja ekološkog turizma
- povećanje javne svijesti o prirodi, biloškim i kulturnim vrijednostima regiona Skadarskog jezera.
- učešće lokalnog stanovništva i predstavnika zajednica u aktivnostima na zaštiti životne sredine
- organizovanje kontinuiranih istaživanja u lokalnim zajednicama

Većina indikatora mora oslikavati i pratiti razvoj i uticaj populacije i bogatstva i stila života na resurse jezera. Poljoprivreda, ribolov, turizam, zaposlenost i drugi su glavne aktivnosti u zajednicama oko jezera i njihovo povećanje dovešće do povećavanja kvaliteta života i pozitivnog uticaja na projekat. Sa druge strane projekat će doprinijeti povećanju ekoloških vrijednosti i razvoja različitih opcija turističkih atrakcija kao što su kulturni, eko turizam, agro turizam, itd, i sa te strane doprinijeti zaštiti životne sredine na jezeru. Ukoliko bi projekat uspio da zaustavi sve opasne i nelegalne radnje na jezeru, došlo bi do poboljšanja uslova za stanovništvo i održivog i čistijeg korištenja prirodnih resursa.

Kvalitativni indikatori treba da razviju mehanizme praćenja i kontrole procesa učešća i razumijevanja ekosistema jezera i važnosti jezera za njihov život.

Promocija održivog ekološkog rasta je jedan od važnih faktora za redukciju siromaštva i u ovoj oblasti i održivog ekonomskog rasta privatnog sektora i njegovog upravljanja životnom sredinom. Pritisak na prirodne resurse će biti veliki i može se regulisati na nekoliko načina:

- Uvodenjem ekonomskih instrumenata kao što su eko takse za korištenje prirodnih resursa i principa «zagađivač plaća»
- Poštovanje i praćenje svih parametara koje prati Evropska Agencija za životnu sredinu kao što su aktivnosti koje imaju uticaja na životnu sredinu
- Stvaranje mogućnosti za lokalno stanovništvo koje bi moglo da bude dio procesa donošenja zakona na lokalnom i centralnom nivou

Dat je pregled važnih indikatora, načina prikupljanja i oblika u kojem će se informacije prikupljati, kao i kome će se predavati i u kom obliku. Indikatori koji se moraju pratiti kako bi implementacija projekta bila u okvirima socijalnog, ekonomskog i ekološkog razvoja i koji čije pravilno tumačenje će omogućiti odvijanje projektnih aktivnosti u pravilnom pravcu su:

Indikator	Ko je dužan da ih sakuplja /u kom obliku se informacije skupljaju	Kome ih predaje u kom obliku
Indikatori demografskog pomjeranja		
Broj stanovnika regiona (rezidenti i sezonske migracije)	MONSTAT	Agencija za životnu sredinu; NP ili kancelarija /organ zadužen za implementaciju SAPa javne informacije/ publikovani rezultati, baza podataka na sajtu
Stopa rasta realnog društvenog bruto proizvoda per capita	MONSTAT	Agencija za životnu sredinu; NP ili kancelarija /organ zadužen za implementaciju SAPa javne informacije/ publikovani rezultati, baza podataka na sajtu
Stopa rasta novih radnih mjesta	MONSTAT/ baza podataka	Agencija za životnu sredinu; NP ili kancelarija /organ zadužen za implementaciju SAPa javne informacije/ publikovani rezultati, baza podataka na sajtu
Broj novoosnovanih malih i srednjih preduzeća u projektnoj oblasti	Privredna komora	Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine i uređenje prostora
Broj individualaca ili organizacija / NVOa koji su uključeni u proces odlučivanja u nacionalnom parku/ na opštinskom nivou	Lokalne asocijacije, NP, opštine, NVOi	Ministarstvo za zaštitu životne sredine i uređenje prostora

Značajno je napomenuti da će praćenje navedenih indikatora biti kompleksan zadatak koji podrazumijeva postojanje tijela/organa uprave koje će predstavljati stjecište svih prikupljenih informacija i organ koji će odlučivati o daljim pravcima razvoja na osnovu skupljenih informacija.

Postoji nekoliko alternativnih rješenja gdje ovako koncipiran organ može biti: (i) NPSJ sa posebnom kancelarijom, (ii) posebna kancelarija u okviru MZZŠUP koja će nadgledati implementaciju SAPa, ili (iii) sektor u Agenciji za životnu sredinu (ukoliko se budu predviđjele ovakve aktivnosti Agencije).

Annex 2. Bibliografija

1. Izvještaj o radu Nacionalnih parkova, Godišnji izvještaj, 2004
2. Izvještaj o radu Nacionalnih parkova, Godišnji izvještaj, 2005
3. MONSTAT, knjiga IX “ Opšti pregled za 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 i 2003 – podaci po naseljima”
4. MONSTAT, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2003 po opštinama, naseljima i mjesnim zajednicama.
5. MONSTAT, Knjiga II “ Pol i starost stanovništva– po opštinama i naseljima»
6. MONSTAT, Pismenost stanovništva (10 godina i stariji od 10 godina)
7. MONSTAT, “Migrecije –po naseljima”
8. MONSTAT, “Djelatnost i podaci o polu – po naseljima“
9. REC Projekat u Crnoj Gori, «Uloge i odgovornosti aktera u upravljanju, zaštiti i korištenju Skadarskog jezera», Mart 2004.
10. Institut za tehnička istraživanja «Jaroslav Černi», Katasrat zagadjivača Zetske ravnice u opštinama Nikšić, Danilovgrad i Podgorica, Sveske I-IV, 1998
11. Prostorni plan područja posebne namjene za NP «Skadarsko jezero» (Sl. list RCG br. 46/01)
12. Program zaštite i razvoja Nacionalnog Parka Skadarsko jezero, Manadžment plan, NP Skadarsko jezero, 2005
13. Trifon Zui i Stanka Filipovic, Izvještaj o potencijalima i rizicima Skadarskog jezera, 2001.
14. Odluka o visini i načinu plaćanja naknada za korištenje dobara nacionalnih parkova, obavljanje djelatnosti i pružanje usluga, (Sl. list RCG br. 31/02)
15. Prekogranična dijagnostička analiza Skadarskog jezera, Crna Gora i Albanija, Royal Haskoning, 2005
16. Socijalan analiza Skadarskog jezera za Albaniju, Trifon Zui, Svjetska banka, 2006
17. Vodič za socijalnu analizu : Uvodjenje društvenih dimenzija u projekte podržane od strane Svjetske banke, Svjetska Banka, Decembar 2003.
18. Studija mreže naselja NP «Skadarko jezero», Institut za društveno-ekonomska istraživanja, Crna Gora, 1987.
19. Danijela Vitić, M.Sc, Bazična studija o destinacijama Skadarskog jezera, regiona Cetinja i Plava, Fakultet za turizam i hotelijerstvo, Kotor, 2005
20. Studija uticaja na životnu sredinu lokacije vodozahvata dugoročnog vodosnabdijevanja crnogorskog primorja, ITSC Ltd, Crna Gora, 2005
21. Regulacija režima voda Skadarskog jezera i korita rijeke Bojane, CANU, Crna Gora, 2001

Annex 3.

Publikacije:

1. Bibliografija o Skadarskom jezeru – 2001.
2. Baza podata o biodiverzitetu Skadarskog jezera – lista vrsta sa konzervacijskim statusom – 2001.
3. Izvještaj o rizicima i potencijalima za razvoj Skadarskog jezera – 2001.
4. Direktorijum ekoloških NVO – 2002.
5. Priručnik o ciljnom planiranju, uključujući tri bilateralne projektne ideje date u formi logičnog okvira, sa opisom radnih zadataka – 2003.
6. CD sa rezultatima projekta (bibliografija, baza podataka) – 2003.
7. Životna sredina u obrazovnom sistemu Crne Gore – 2004.
8. Studija o ulogama i odgovornostima aktera u upravljanju, zaštiti i korišćenju Skadarskog jezera – 2004.
9. Nekoliko kratkih studija o procjeni stanja, prije pružanja tehničke pomoći lokalnim institucijama – 2002/2003.
10. CD i brošura “Opening Doors Opening Minds” – 2005, za sva tri prekogranična regiona
11. Lokalni bilteni “Most” i “Zooza” (“Jezero” u Albaniji) – dvomjesečno, ukupno 25 izdanja, počevši od 2003. (na lokalnim jezicima)
12. Trojezični bilten - 3 izdanja, jednom godišnje, počevši od 2003.
13. Lokalni ekološki akcioni planovi za opštine Cetinje i Skadar – 2006.
14. CD i internet prezentacija prestonice Cetinje – 2006.
15. Zimski census ornitofaune Skadarskog jezera (izvještaj sa 12 godina dugog zimskog brojanja ptica na jezeru) – 2006.
16. Brojni promotivni materijali sa porukom zaštite i promovisanja prirodnih i kulturnih vrijednosti jezera:
17. brošura o eko-stazama u regionu Skadarskog jezera,
18. brošura o pješačkim stazama,
19. kuvar sa tradicionalnim receptima iz regiona Skadarskog jezera,
20. različiti poster i sa porukama o zaštiti Skadarskog jezera i mogućnostima za održivi razvoj,
21. TV emisije o prirodnim i kulturnim vrijednostima jezera,
22. javna kampanja u toku pripreme LEAP-a,
23. kalendari, rokovnici i sl, sa informacijama o Skadarskom jezeru.
24. CD o nacionalnom parku “Skadarsko jezero”, gdje su predstavljene prirodne i kulturne vrijednosti jezera – 2007.
25. Mapa Skadarskog jezera – 2007.
26. Novo izdanje Bibliografije Skadarskog jezera – 2007.

Radionice:

1. Kako napisati predlog projekta za REC – februar 2001.
2. Prekogranična saradnja: vizija i njena realizacija – jul 2001.
3. Mogućnosti za održivi razvoj Skadarskog jezera – maj 2002.
4. Kako napisati prekogranični projekat za REC – januar 2003.
5. Životna sredina u obrazovnom sistemu Crne Gore – decembar 2003.
6. Radionica za medije – Kako napraviti priču iz oblasti zaštite životne sredine – maj 2004.
7. Projektni ciklus – jul 2004.
8. Obuka u pripremi LEAP-a - oktobar 2004.
9. Izazovi prekograničnog monitoringa – mart 2005.
10. Mogućnosti za održivi razvoj turizma u regionu Skadarskog jezera – oktobar 2005.
11. Zaštita i upravljanje prekograničnim jezerima – jun 2005. (okupila predstavnike sljedećih jezera: Ohrid, Prespa, Doiran, Skadarsko, Fertő-Hanság, Peipsi, Bodense)
12. Tipologizacija staništa – decembar 2005.

Annex 4. Tabela prikazi demografskih podataka

Tabela 1: Pregled broja stanovnika u Skadarskom regionu:

Opština	Naselje	Broj stanovnika	Naselje	Broj stanovnika
Podgorica	Begova Glavica	53	Cetinje	
	Berislavci	489	Rijeka Crnojevića	216
	Bijelo Polje	826	Prevlaka	24
	Bistrica	345	Riječani	20
	Balabani	938	Dodoši	53
	Vranj	836	Drušići	76
	Vukovci	426	Dujeva	2
	Golubovci	2869	Žabljak	40
	Gostilj	193	Bobija	39
	Podhum	240	Donje Selo	23
	Vranjina	218	Šindjon	25
	Drešaj	142	UKUPNO	12474
	Kotrabudan	288		
	Kurilo	106		
	Mataguži	1299		
	Ponari	295		
	Sukuruć	444		
	Šušunja	281		
Bar	Bobovište	230		
	Boljevići	204		
	Virpazar	337		
	Godinje	60		
	Krnjice	26		
	Martići	357		
	Ckla	104		
	Komarno	26		
	Donji Murići	125		
	Kruševica	1		
	Bračeni	19		
	Sotonići	112		
	Besi	67		

Izvor: Monstat, 2003 godina

Tabela 3: Pregled broja stanovnika po socio ekonomskim cjelinama:

NASELJA		Uporedni pregled broja stanovnika	
		1991	2003
Krajina	Bobovište	334	230
	Ckla	171	104
	Martići	484	357
	Donji Murići	279	125
Crmnica	Boljevići	194	204
	Bračeni	22	19
	Godinje	55	60
	Krnjice	55	26
	Kruševica	6	1
	Komarno	37	26
	Seoca	49	31
	Virpazar	407	337
Riječka nahija	Rijeka Crnojevića	327	216
	Prevlaka	30	24
	Dodoši	72	53
	Žabljak	49	40
	Vranjina	177	218
	Drušići	135	76
	Bobija	64	39
	Dujeva	7	2
	Riječani	24	20
	Donje Selo	47	23
Lješanska nahija	Begova Glavica	32	53
Zetska ravnica	Golubovci	2754	2869
	Ponari	309	295
	Vukovci	373	426
	Kurilo	115	106
	Bistrice	349	345
	Bijelo Polje	754	826
	Berislavci	447	489
	Gostilj	166	193
	Balabani	556	938
	Mataguži	1005	1299
	Vranj	916	836
	Sukuruć	475	444
	Kotrabadan	218	288
	Podhum	224	240
	Drešaj	137	142
	Drume	360	215

Tabela 2: 17 naselja koja se nalaze u samom NP

Naselja	1991	Broj stanovnika 2003	2003 / 1991
Bobovište	334	230	68
Bes	189	67	35
Donji Murići	279	125	44
Krnjice	55	26	47
Godinje	55	60	109
Virpazar	407	337	82
Kruševica	6	1	16
Komarno	37	26	16
Donje selo	47	23	48
Rijeka Crnojevića	327	216	66
Šindjon	34	25	73
Prevlaka	30	24	80
Dodoši	72	53	73
Žabljak	49	40	81
Vranjina	177	218	123
Begova Glavica	32	53	165
Podhum	224	240	107

Izvor: Prostorni plan NP "Skadarsko jezero"

Tabela 4: Prihodi i rashodi NP "Skadarsko jezero"

		2004	2005
Sopstveni prihodi	Ribolovne dozvole	66.875,00€	53.967,00€
	Izlovljavanje ukljeve	21.484,00€	18.448,00€
	Eksplotacija pijeska i šljunka	30.220,00€	83.500,00€
	Ulaznice u park i takse na plovila	10.838,00€	13.164,00€
	Izdavanje u zakup terena na Vranjini i Karuču (program privremenih objekata)	5.144,00€	7.880,00€
	Zaplijenjena sredstva izlovljavanje žaba i ostalo	3.542,00€	11.140,00€
Sopstveni prihodi		138.103,00€	188.073,00€
Prihodi od budžeta (bruto plate, regres i topli obrok)		83.320,00€	59.298,00€
Ukupni prihodi		221.423,00€	247.371,00€
Rashodi		173.336,00€	189.110,00
Dobit		48.087,00€	58.261,00

Izvor: NP "Skadarsko jezero"

Tabela 5: Projekcija stanovništva po socio-ekonomskim cjelinama za 2015. godinu:

NASELJA		Uporedni pregled broja stanovnika	
		1991	2015
Krajina	Bobovište	543	610
	Besa	272	310
	Donji Murići	367	460
Crmnica	Krnjice	57	30

	Godinje	41	30
	Virpazar	409	460
	Kruševica	6	0
	Komarno	56	40
Rijeka	Donje Selo	47	40
	Rijeka Crnojevića	339	350
	Šindjon	34	30
	Prevlaka	30	20
	Dodoši	69	50
	Žabljak	49	40
	Vranjina	180	160
Lješanska nahija	Begova Glavica	32	20
Zeta	Podhum	280	340

Izvor: Prostorni plan NP "Skadarsko jezero"

Tabela 6: Etnička struktura u socio-ekonomskim cjelinama Skadarskog jezera

Socio ekonomske cjeline	Crnogorci	Srbi	Muslimani	Albanci
Zeta	5567	2233	105	1620
Crmnica	445	0	0	0
Riječka nahija	552	114	1	0
Lješanska nahija	53	0	0	0
Krajina	0	0	0	798
Ukupno	6617	2347	106	2418

Izvori: Monstat, 2003

Tabela 7: Ukupan broj domaćinstava po socio-ekonomskim cjelinama na području Skadarskog jezera:

Socio ekonomske cjeline	Broj domaćinstava, 2003
Zeta	2315
Riječka nahija	300
Crmnica	254
Krajina	223
Lješanska nahija	20

Izvor, Monstat 2003. godina

Tabela 8: Aktivno stanovništvo i broj nezaposlenih po pojedinim socio ekonomskim cjelinama

Socio ekonomske cjeline	Aktivno stanovništvo, 2003	Nezaposleni 2003	Aktivno stanovništvo, 1991	Nezaposleni 1991
Zeta	3744	1378	3163	762
Crmnica	225	69	275	42
Riječka nahija	189	38	236	42
Lješanska nahija	17	8	23	16
Krajina	293	120	395	96
Ukupno	4468	1613	4092	958

Izvor: Monstat 2003. godina

Tabela 9: Broj Aktivnog i nezaposlenog stanovništva u 2003. godini u naseljima koja se nalaze u samom NP "Skadarsko jezero

NASELJA		Aktivno stanovništvo 2003	Nezaposleni 2003
Krajina	Bobovište	82	46
	Besa	12	1
	Donji Murići	41	9
Crmnica	Krnjice	3	0
	Godinje	11	5
	Virpazar	128	40
	Kruševica	0	0
	Komarno	3	1
Rijeka	Donje Selo	5	2
	Rijeka Crnojevića	75	14
	Šindjon	9	0
	Prevlaka	2	0
	Dodoši	5	3
	Žabljak	13	4
	Vranjina	56	6
Lješanska nahija	Begova Glavica	17	8
Zeta	Podhum	66	0

Tabela 10: Broj Aktivnog stanovništva i broj stanovništva koji se bavi poljoprivredom po socio ekonomskim cjelinama

Socio ekonomske cjeline	Aktivno stanovništvo	Broj stan. koji se bave poljoprivredom
Zeta	3744	611
Krajina	293	90
Riječka nahija	198	12
Crmnica	225	15
Lješanska nahija	17	0

Tabela 11: Broj upisanih učenika u prvi razred osnovne škole u naseljima Skadarskog jezera

Naselja	2001	2002	2003	2004	2005
Golubovci	148	150	127	158	124
Sukuruć	98	81	121	89	105
Mataguži	46	50	52	53	47
Virpazar	19	9	16	19	30
Vukovci	1	9	0	17	9
Ponari	2	0	6	6	5
Murići	4	2	0	2	1
Ckla	2	0	3	0	2
Bobovište	3	2	0	0	5
Vranjina	4	0	4	3	5
Rijeka Crnojevića	2	3	3	1	6
Drušići	1	0	1	0	1